TÜRK BASININDA DİNİ TARTIŞMALAR

(23 Temmuz 1908 – 31 Mart 1909)

Rukiye MACİT

T. C.

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı İçin Öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ Olarak Hazırlanmıştır.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

SİVAS

2007 MAYIS

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Rukiye MACİT tarafından hazırlanan Türk Basınında Dini Tartışmalar adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı İçin Öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Danışman)

Doç. Dr. Metin BOZKUŞ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet BOZDOĞAN

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

29.05.2007

Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU

Enstitü Müdürü

ÖZET

II. Meşrutiyet Dönemi siyasî olarak iç ve dış olayların baskısı altında kalmış, peşpeşe gelen savaşlar Osmanlı ülkesini küçültmüştür. Yabancıların müdahaleleriyle bağımsızlık tehlikeye girmiş ve bu durumdan kurtulmak için bir çok fikir öne sürülmüştür. Garpçılık, Türkçülük, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Sosyalizm dönemin etkili fikir hareketleridir. Partileşmeler ve gruplaşmalar artarak ortaya çıkmış, bunlardan İttihad ve Terakki Partisi iktidarda kalmaya çalışmış bu nedenle özgürlük ortamı zayıflamıştır.

II. Meşrutiyet öncesi baskı döneminde görüşler açıkça ortaya konamazken, Meşrutiyetin ilanı ile birlikte bir çok gazete ve dergi yayınlanmaya başlamıştır. Volkan, Serbestî, Tanin, Sırat-ı Müstakim ve Beyanü'l-Hak gibi dönemin en çok tiraj yapan yayınları çeşitli gruplar ve akımları temsil ederek insanların sözcüsü olmuşlardır.

II. Meşrutiyet Dönemi, getirdiği özgürlük ortamı yanında kararsızlık, şaşkınlık ve bocalamanın da yaşandığı bir dönem olmuştur. Yayın dünyasında her türlü konu tartışılmıştır. Dînî konularda yoğun fikrî üretimler, haftalarca süren yazı dizileri ve bir çok mesele ile ilgi tartışmalar yaşanmıştır. Kadın, kadının kimliği, kadının çalışması, Kavmiyetçilik, İslamcılık, Garpçılık gibi konuların yanında tiyatrolar, resim ve heykel gibi meseleler de tartışma konusu olmuştur. Bu özgür ortam 31 Mart olaylarına kadar sürmüş daha sonra tekrar yasaklar dönemi başlamıştır.

II. Meşrutiyet Döneminde tartışılan dînî konular bugün de tartışılmakta ve etkileri devam etmektedir.

ABSTRACT

The term of The Second Meşrutiyet was under the pressure of some inner and outer events and the wars which occured consecutively narrowed the Ottoman borders. With the interference of the aliens, independerce of otoman Empire endangered. In order to getr id of this diffucult condition, many ideas were suggested. Some of this term's effective ideas were Westernism, Turkism, İslamism, Ottomanism and Socialism. Partisanship and different groups started to be seen and increase in the course of time. One of them, the Party of Ittihad and Terakki attemped to maintain in the power, so the liberty enviranment weakened.

In the pressure term before The Second Meşrutiyet, the ideas weren't able to be expressed frankly, but with the announcement of The Second Meşrutiyet many magazines and newspapers started to be published. Some publications like Volkan, Serbestî, Tanin, Sırat-ı Müstakim and Beyanü'l-Hak, were the most sold ones and they were representing the different groups and trends.

The term of The Second Meşrutiyet pravided freedom in many parts of life but it also braught bewilderment, hesitation and falter to people. Every kind of subject was discussed in publication settings. There were seen intensive intnsive intellectual productions related to religion and then these ideas were discussed over weeks and weeks. Beside the issues about woman –like her identity and working-, islamism, Westernism, racialishism, the issues about theatres, painting and statuette were also between the subjects discussed. This liberty environment lasted until the Event of 31 st March. Then the term of prahibitions started again.

The subjects related to religion which were discussedin the term of The Secaond Meşrutiyet are stil being dissussed and their effects are stil lasting today.

İÇİNDEKİLER

III. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE DÎNÎ TARTIŞMALAR

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Hz.	Hazretleri
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
s.	Sayfa
TDAV	Türk Dili Araştırmaları Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
ty	Tarih yok
vb.	Ve benzeri

ÖNSÖZ

İçinde bulunduğumuz yüzyılla birlikte bütün dünyada önem kazanan dini eğilimler karşısında özellikle İslam'ın ilgi odağı olması, bunun sonucunda da demokrasinin, insan haklarının, küreselleşmenin ve kadın-erkek eşitliği gibi hassas konuların ele alınıp sorgulanması, İslam'la ilgili meselelerin yoğun bir şekilde tartışılması yaşanan sürece paralel bir durumdur.

Her geçen gün teknolojinin gelişmesiyle toplum da gelişmekte ve buna bağlı olarak da yeni sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu problemlerin dînî boyutu her zaman tartışmalara konu olmuş ve bunun sonucunda bir çok yorumlar ortaya çıkmıştır. Tartışmalar sonucu ortaya çıkan yorumlara toplumun yapısı, kültür, gelenek-görenek etkili olmuş ve bu durum da görüşlerin objektiflik ve bilimsellik açısından tatmin edici olmasına mani olmuştur. Bu tartışmaları daha sağlıklı değerlendirebilmek için o dönemi çok yönlü olarak tanımak gereklidir. Bu konuda bize yardımcı olacak kaynaklar o döneme ait kitaplar kadar yazılı basının da titizlikle incelenmesi gerekir.

Dînî tartışmaların temelinde basının büyük bir yeri olmuştur. Basın, insanlara ulaşmada, toplumu yönlendirmede, gündem oluşturmada günümüzde olduğu gibi her zaman etkisini ve etkinliğini hissettirmiştir. Herhangi bir dönem hakkında bilgi edinmek için elimizdeki en güçlü verilerden biri her zaman basın olmuştur. II. Meşrutiyet'in özgürlükçü ortamıyla birlikte etkisini katlayarak artıran basında insanlar görüşlerini rahatça sunmuştur. Bu dönemde batılaşma hareketlerinin hızlandığı, dînî meselelerin tartışıldığı, kadınla ilgili problemlerin ortaya konduğu bilinmektedir.

Biz bu çalışmamızda dönem olarak II. Meşrutiyet ve 31 Mart tarihleri arasını ele aldık. Siyasi olayların, toplumsal hareketlerin yoğun bir şekilde yaşandığı meşrutiyet dönemi basınında sosyal hayatta yaşanan tartışmaların basına nasıl yansıdığını anlamaya çalıştık. Kaynak olarak o dönemin en etkin dergi ve gazetelerini inceledik. Bu araştırmamızla son iki yüz yıldır sürekli bir

değişim çizgisi içinde bulunan ülkemizde medyanın, basının kamuoyu oluşturma ve etkilemedeki azımsanmayacak etkisinin meşrutiyet dönemi gibi sosyal hayatın kritik dönemeçlerinde de etkili olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Basının yer yer üst kuvvetler arasında yer aldığı, hükümetler kurup hükümetler devirdiği zamanlara şahit olmakla birlikte toplumun dini hayatında da etkili ve belirleyici olduğu gözden kaçmamaktadır. İstibdat döneminin sona ermesi ve Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle başlayan görece özgürlük ortamında çıkan yüzlerce dergi ve gazetenin sorumluluk duygusundan ziyade "fırsatçılık" duygusunun tetiklemesiyle suni gündemler ve gereksiz kriz ortamları oluşturmuşlardır. Gerilemenin tek nedeninin İslam olduğundan tutun da ayrımcılık merkezli feminizm tartışmalarına kadar birçok mesele gündeme gelmiş ve bu puslu ortamları daha da karıştırmak için yalnızca tek bir gün yayın yapıp kapanan dergilere dahi rastlanmıştır. Yaşanan bu olumsuzluklara rağmen sorumluluk duygusundan taviz vermeden ilkeli ve tutarlı bir çizgi takip ederek dînî hayatın hemen her alanıyla ilgili yazılar kaleme alan ve etkili olan dergi ve gazeteler de yayın hayatlarını uzun süreli olarak sürdürmeyi başarmışlardır.

Yaşanan özgürlükçü ortamı toplumsal barışa ve gelişmeye dönük değerlendirmeyi dikkate almadan yayın yapan basın-yayın organları ne yazık ki 31 Mart Vakıası'nın patlak vermesiyle ellerindeki fırsatı kaçırmışlardır.

Yukarıda kısaca açıkladığımız yöntem ve anlayıştan yola çıkan bu çalışma bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında daha sonraki bölümlere ışık tutacak şekilde II. Meşrutiyet ve basınla ilgili genel bilgiler verilmiş ve kaynak değerlendirmesi yapılmıştır. Birinci bölümde, II. Meşrutiyet'i hazırlayan sebepler, II. Meşrutiyet'in ilanı, dönemin siyasal ve sosyal olayları ile fikrî hareketleri incelenmiştir. İkinci bölüm, II. Meşrutiyet döneminde sansürün kaldırılması sonrası Osmanlı basınının genel karakteristiği üzerinde durularak çıkan dergi ve gazetelere ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise, basında yer alan dînî tartışmalar bir çok boyutuyla birlikte değerlendirilmiştir.

Tarihimizin en önemli dönemlerinden biri olan II. Meşrutiyet Dönemi basınında yer alan tartışmalara ışık tutarak bu döneme farklı bir açıdan bakmamıza yardımcı olacak bu çalışmanın hazırlanmasında desteklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL'e, hazırlığımın her aşamasında beni yönlendiren Sayın Yrd. Doç. Dr. Ahmet BOZDOĞAN'a, eleştirileriyle katkıda bulunan Sayın Dr. Ali Osman KURT'a teşekkür ederim.

Rukiye MACİT

Mayıs 2007 - SİVAS

GİRİŞ

Devri yaşayan insanların "İlân-ı Hürriyet" adını verdikleri İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği tarih konusunda bilim adamlarının çoğu 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihi üzerinde ittifak etmişlerdir. Siyasî, Sosyal, ekonomik birçok olayın yaşandığı, Garpçılık, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük gibi düşünce hareketlerinin önem kazandığı, Özgürlüğün hemen her alanda kendini hissettirdiği bu dönem, her düşüncenin masaya yatırılıp tartışıldığı bir zaman dilimidir. Din eksenli tartışmaların çok yoğun olarak yaşandığı bu dönemde basın, yaşanan sürecin aynası olma sorumluluğunu yüklenmiştir. Gerek dünyada gerekse Türkiye'de basının yasalarla özgür kılınması birçok kısıtlamaların ardından erişilmiş, zor elde edilmiş bir olgudur. Türkiye'de basının üzerinden sansürün kalkması resmen 1908 yılının 24 Temmuz tarihinde II. Abdülhamit zamanında gerçekleşmiştir ki, bu gelişme basın çalışanlarının ve aydınların diretmesiyle zorla elde edilmiş bir özgürlük olmuştur.

Bilindiği gibi, bilgi ve haber alma hepimizin en doğal hakkıdır. Özellikle demokratik sistemin hâkim olduğu toplumlarda, kitlelerin doğru ve tarafsız bilgiye ulaşması son derece önemlidir. Bireyin seçimler yoluyla yönetime doğrudan katıldığı demokratik rejimlerde bu durum birey tarafından verilecek kararın sağlığı açısından önem arz etmektedir. Günümüz toplumlarında bilgi ve haberin aktarılmasında kitlelerin genellikle ilk başvuru kaynağı olarak kitle iletişim araçlarını kullandıkları göz önüne alındığında basının niçin toplumsal yaşamın her alanında son derece etkin bir rol oynadığı anlaşılacak, dolayısıyla da basının önemi bir kez daha ortaya çıkmış olacaktır. Basının doğru ve tarafsız haber verebilmesi için dolayısıyla kamuoyunun etki altında kalmayacağı şekilde, kendi iradesiyle doğru bilgiler ışığında karar verebilmesini sağlamak gerek yasal alanda ve yönetim anlamında tamamen bağımsız olmasının gerekliliği de bu durumda kendini göstermesi kaçınılmazdır.

Gazete, Batı'da, iktisadî, siyasî ve sosyal şartların bir sonucu olarak

ortaya çıkmış ve gelişimini sürdürmüştür. Türkiye'de gelişmeler Batı'nın aksine iktisadî ve toplumsal dinamiklerle değil, siyasî dinamiklerle, devlet destekli olmuştur.

Başlangıcından itibaren Türk basınının genel görüntüsü, "devlete bağımlı ve devletçi" şeklinde olmuştur. Devlet, basını kendi amaçları için kullanmaya çalışmış, bazen de bu amaçla çeşitli kısıtlamalara ve baskılara başvurmuştur. Dünyada totaliter eğilimlerin hâkim olduğu dönemlerde Türkiye'deki siyasî yapı ve dolayısıyla basın da bundan etkilenmiş, liberal eğilimlerin etkin olduğu dönemlerde de Türkiye'deki siyasî yapı nispeten daha özgür olmuştur. Burada üzerinde durulması gereken husus, dünyadaki değişimin Türkiye'de genelde siyasî hayatı özelde ise basın özgürlüğünü önemli ölçüde yönlendirdiğidir.

Abdülhamit dönemiyle uzun bir suskunluk dönemi geçiren Türk basını, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânıyla kısa bir özgürlük dönemi yaşamıştır. Daha sonra iktidara gelen İttihatçılar ve sonrasındaki dünya savaşı basın özgürlüğünün gelişimini engelleyen unsurlar olmuştur.

Devletin önayak olduğu modernleşme projesinin halka benimsettirilmesi ile kişi özgürlüğü pratikte sağlanamadığı için II. Meşrutiyet basını demokrasi fikrini görünüşte kabul etmiş ancak bu kavramı içselleştirememiştir. Bu durum Türk basınının devletle ilişkilerinde, baskı ortamlarından çok rahatlıkla sinmesinde, antidemokratik uygulamalar karşısında sessiz kalmasında, zaman zaman tahrik edici rol oynamasında açıkça görülmektedir. Bunun en önemli örneği İkinci Meşrutiyet Dönemidir. Abdülhamit'in basın özgürlüğüne yönelik tavrı sonrasında ilân edilen hürriyet döneminde basının başlangıçta yanlışlıklar yapsa da olgunlaşmasına ve gelişmesine İttihatçıların antidemokratik müdahaleleriyle izin verilmemiştir.

İkinci Meşrutiyetin ilânının ilk günlerinde özgürlükleri suiistimal eden birtakım hareketler basında görülmüşse de sonrasında bunun normalleşmesi mümkünken, bu şans basına tanınmamıştır. Kısa süren özgürlük döneminin ardından gelen baskılar, öldürülen, dövülen gazeteciler, yağmalanan gazete binaları ve arkasından gelen ittihatçı tek parti yönetimi basını önemli ölçüde

sindirmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde siyasî görüşler dinî görüşleri de etkilemiştir. Batılılaşma hareketlerinin hızlanmasıyla Osmanlı toplum yapısı da değişmeye başlamış, taklit edilen şeylerin dine uygunluğu tartışma konusu olmuştur. İslamcılar, Garpçılar görüşlerini kendi yayın organlarında sunmuşlardır. II. Meşrutiyet'in 'adalet', 'dayanışma', 'eşitlik', 'kardeşlik', 'özgürlük' ilkeleri doğrultusunda kişi özgürlüğü ve kadın hakları konusunda yeni ve ileri adımlar atılmıştır. Meşrutiyet aydınları, Fatma Aliye Hanım, Fatma Sâide Hanım, Hâlide Salih Hanım gibi kadınlarla, kadının eğitilmesi, evlilik kurumunun düzenlenmesi, tek eşlilik, toplumsal yaşamda rahat hareket etme benzeri haklar için birlikte davranmışlardır. Örneğin bu dönemde kimi kadınlar ev içerisinde kalmaya karşı çıkmış, büyük kentlerde ev ve konak dışına çıkmayı başarmışlardır.

Bu çalışmamızda, Osmanlı basını başta olmak üzere dönemi her yönüyle inceleyen kaynaklardan yararlandık. Çalışmaya başlarken Osmanlı basınında o döneme ait süreli yayınlardan gazete ve dergileri belirledik. İncelememiz esnasında Serbestî, İkdam, Tanin, Volkan Gazeteleri ile Sırat-ı Müstakim ve Beyanü'l-Hak Dergilerini merkez aldık. Bu yayınları da yayınlanma yerlerine göre seçip tasnif ettik. Bunun amacı, dini tartışmaların en yoğun yaşandığı ve etkili olduğu yerleri seçmektir. Bu nedenle İstanbul'da yayınlanan sayılar tercih edilmiştir.

Kaynak seçiminde II. Meşrutiyet'in en çok tiraj yapan, saygın, toplumu yönlendiren ve kamuoyu oluşturan yayınları etkili olmuştur. Basını sınıflandırırken farklı politik eğilimleri de kapsamaya çalıştık.

Tanin Gazetesi, İttihat ve Terakki'ye yakınlığıyla bilinen siyasi bir gazetedir. Gazete, dönemin iç ve dış olaylarını İttihat ve Terakki'yi destekleyecek şekilde topluma sunmuştur.

Serbestî Gazetesi haftalık olarak yayınlanmıştır. İttihat ve Terakki'ye muhalif duruşu olmuştur. Başyazarı Hasan Fehmi, İttihat ve Terakki'ye yönelik ağır yazılar yazmıştır.

Volkan Gazetesi de Serbestî gibi İttihat ve Terakki'ye muhalif yayınlar yapmıştır. Kurucusu Derviş Vahdetî, gazetesinde sık sık batılılaşmanın yanlış olduğuna, Osmanlı toplumunda ahlâkî yönden bozulmaların yaşandığına dair yazılar yazmış ve İttihat Terakki'yi açıkça eleştirmiştir.

İkdam Gazetesi günlük yayın yapmış siyasî, ilmî ve ticarî bir gazetedir. Dizgi hatalarından dolayı birkaç kez kapatılıp yeniden yayınına başlayan gazetenin çok önemli bir yazar kadrosu da vardır. Gazete tarafsız olmaya çalışsa da, Ahmet Cevdet yazılarıyla İttihat ve Terakki'ye açık muhalefet yapmıştır.

Dönemin en etkin dergilerinden biri olan Sırat-ı Müstakim Dergisi, haftalık yayınlanmış dînî içerikli bir yayındır. Siyasî konulara çok fazla girilmeyen dergide meal, tefsir, siyer, ahlâk, felsefe alanlarında yazılar yayınlanmıştır. II. Meşrutiyet'le birlikte gündeme gelen kadınla ilgili meseleler, dergide geniş bir şekilde işlenmiştir.

Beyanü'l-Hak Dergisi ise İslamcılığın sözcülüğünü yapmakla birlikte güncel, siyasal sorunlara da sık sık yer vermiş bir yayındır.

Kısaca değindiğimiz gündelik gazetelerin ve haftalık dergilerin yanında dönemin Osmanlı basınında etkili olan başkaca yayınlar da mevcuttur. Bu yayınlar çalışmamızda kullanılmamıştır; bunun sebebi konuyu sınırlandırmak yerine yayınları sınırlandırmış olmamızdır. Dînî tartışmalar derken, o dönemden seçtiğimiz kaynaklarda geçen bütün dînî tartışmaları ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışmanın amacı, dînî tartışmaların her dönemde yaşandığını göstererek, dinin hiçbir zaman hayatın dışında tutulamayacağını ortaya koymaktır. Ayrıca siyasî, sosyal, toplumsal olarak çok önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen II. Meşrutiyet dönemindeki dînî tartışmaları göstermektir. Kitleleri yönlendirmede dinin etkisi ve kullanılıp kullanılmadığını sunmaktır. Bu tartışmalarda basının rolünü de ortaya koyarak, toplum üzerinde nasıl etkili olduğunu göstermektir.

I. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYETE DOĞRU

A. II. MEŞRUTİYETE GÖTÜREN SEBEPLER

1908 tarihi, Osmanlı Devleti'nin ve Türk toplumunun hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. II. Meşrutiyet'i hazırlayan sebepleri[1] birçok farklı açıdan değerlendirmek gerekir. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kaldığı ve durakladığı daha III. Selim zamanında anlaşılmış ve çareler aranmaya başlanmıştır. Osmanlı'nın gerilediği konusunda genel bir ittifak olduğu halde, çareler bahsine gelince, açık ve net bir fikir üzerinde uzlaşma yoktu.

Buna paralel olarak, Avrupa'nın üstünlüğü herkes tarafından kabul edilirken Avrupa'nın neyi alınacağı konusunda fikir birliği mevcut değildi. Islahatların genel bir planlanması ve organizesi yoktu. Yine de bazı yenilikler yapılmış veya yapılmasına teşebbüs edilmişti. Bunlar arasında 1836'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Asâkir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir ordunun kurulması, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, 1227'de Tıbbiye-i Şehane'nin, 1834'te Mektebe-i Harbiye'nin açılması, yeni ilkokulların, ortaokulların, liselerin, yüksek okulların açılması, yeni nezaretlerin (Umur-i Dahiliye, Umur-ı Hariciye vs.), yeni meclislerin (Meclis-i Has, Meclis-i Vakale vs.) teşkili ve nihayet 1839 Tanzimat Fermanı'nın, 1856 Islahat Fermanı'nın ve 1876 I. Meşrutiyet'in ilanını sayabiliriz.

Bu gelişmeler arasında özellikle 1839 Tanzimat Fermanı ile yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde hukukî, adlî, mülkî, maarif alanlarında başarılı işler yapılmıştır. Böylece 1876'da Meşruti idareye ve meclisli monarşiye geçilmiştir. Bu önemli ve zor bir aşamadır. Tanzimat'tan beri iktidarla muhalefet, yani Tanzimat paşaları (Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa) ile Genç

---

[1] Bayram, Kodaman, "*II. Meşrutiyet Dönemi*", **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, (Editör: Hasan Celal Güzel, Prof. Dr. Ali Birinci), Yeni Türkiye Yayınları, Semih Ofset Baskı, Ankara, 2002, VII, s.337-342.

Osmanlılar (Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi vs.) arasındaki kavga, asker-sivil karışımı yeni bir grubun (Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa) devreye girerek, 1876'da I. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle son bulmuştur.

Bu dönemde asker-sivil aydınlar arasında hedefe ulaşmanın verdiği bir rahatlık yaşanmıştır. Sanki siyasi gerginliklere ara verilmişti. Artık Meşrutiyet ilan edilmiş, Kanun-ı Esasi gelmişti. Padişahın yetkileri Kanun-ı Esasi ile sınırlandırılmıştı. Osmanlıcılık ve İttihad-ı Anasır idealine doğru yola çıkılmış, artık modernleşme yolunda bir adım atılmıştı.

I.Meşrutiyet Dönemi kısa sürmüştü. Meclis-i Umumi (Meclis-i Mebusan ve Ayan Meclis'i) 20 Mart 1877'de ilk toplantısını yapmış, bir dönem çalıştıktan sonra 14 Şubat 1878'de kapatılarak, I. Meşrutiyet'e son verilmişti.

II. Meşrutiyet'in temelinde yatan esas sebeplerden biri, Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıdır. İkinci sebep ise II. Abdülhamit'in "istibdat" yönetimi, yani otoriter bir rejim kurması, yetkinin tamamen padişahın ve sarayın eline geçmesidir. II. Meşrutiyetle birlikte Bab-ı Ali'nin, ordunun, ulemanın tesiri tamamen en aza indirilmiş, muhalefet çeşitli yollarla susturulmuştur.

II. Abdülhamit'in bu tavrı aydınları sukut-ı hayale uğrattı. Ardından 1878 Berlin Antlaşması ile Rumeli'de büyük toprak kayıpları, Kars-Ardahan-Batum'un Rusya'ya verilmesi, Kıbrıs'ın ayrı bir antlaşma ile İngiltere'ye verilmesi, 1881 Tunus'un Fransızlar, 1882 Mısır'ın İngilizler tarafından işgali, 1881 Duyun-u Umumiyye'nin kurulması, Anadolu'da ermeni ihtilal cemiyetlerinin ayrılıkçı faaliyetlere başlaması, Girit ve Doğu Rumeli meseleleri[2] Osmanlı toplumunda özellikle aydınlar arasında şu kanaatin doğmasına yol açmıştır; Osmanlı İmparatorluğu ölüm döşeğinde, tedavisiyle hükümet meşgul olmamaktadır. II. Abdülhamit ölümü hızlandırmaktadır. Bu kanaat yaygınlaşarak kamuoyunda "Bu dertten nasıl kurtulur?" sorusu seslendirilmeye

---

[2] Tarık Zafer, Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, I, s.36-37.

başlanmıştı. Bu soruya verilen cevaplar ise şunlardı;

1- II. Abdülhamit'in devrilmesi, meclisin açılması, Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konulması,

2- Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması,

3- İttihad-ı Anasır yani; ırkı, dini, mezhebi ne olursa olsun herkesin Osmanlı kimliğinde birleştirilmesi,

4- Düşman müdahalesinin önlenmesi,

5- Kapitülasyonların kaldırılması,

6- Reformların yapılması.

1876-1908 tarihleri arasında II. Abdülhamit'in rejimi kurduğu karşı oluşan ve gittikçe büyüyen muhalefetin ana hedefleri bunlardı. Bu muhalefetin tek ortak noktası, II. Abdülhamit'in devrilmesi ve Meşrutiyet'in ilanı idi. Bu muhalefetin içinde, Liberal, Osmanlıcı, Merkeziyetçi, İslamcı, Mason, Türk, Gayr-ı Türk, Müslim, Gayr-ı Müslim gibi farklı etnik gruplar ve farklı dine mensup insanlar vardı. Dolayısıyla diğer konularda anlaşmaları zordu. II. Abdülhamit'in karşısında geniş bir muhalefetin doğmasının sebebi Osmanlı'nın yıkılacağına ilişkin inançlar ve kendi hedeflerine ulaşmak için meşrutiyetten faydalanma düşünceleridir.

II. Meşrutiyet'in ilanını hazırlayıcı ve hızlandırıcı önemli sebeplerden birisi de, 1907'de Selanik'te Bursalı Tahir, Talat, İsmail Canpolat, Mithat Şükrü tarafından kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Jön Türklerin Paris şubesinin özellikle Ahmet Rıza Grubunun birleşmesidir. Bu birleşmeye Osmanlı Ordusunun liberal, meşrutiyetçi, milliyetçi, hürriyetçi Türk Subayları da katılmış oluyordu. Artık askeri ve sivil kanat müştereken çalışacak ve hareket edeceklerdi. Bu birlik üzerine Makedonya'daki subaylar 1908'de isyan ederek dağa çıkmışlar ve II. Abdülhamit'in 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet İdaresini tekrar yürürlüğe koymaya mecbur bırakmışlardır.

Bazı tarihçilere göre II. Meşrutiyet'in ilanında Mason Locaları da önemli rol oynamıştır.[3]

Mason ve Siyonist teşkilatlar sayesinde Yahudiler Selanik'in ticarî, iktisadî, siyasî ve sosyal hayatında hâkim vaziyette idiler. Mason Localarına dini ve milliyeti ne olursa olsun her insan kabul edilebilir. İşte bu anlamda, Selanik Mason Locası kendi bünyesinde İttihad-ı Anasır'ı (çeşitli unsurlar birliği) gerçekleştirmişti.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Selanik Mason Locası arasında işbirliği bu düşünceyle başlamıştır. Bu, İttihat ve Terakki ile Mason teşkilatlarının işbirliğine dönüşmüştür. Öyle ki Masonluk, İttihat ve Terakki ile özdeş tutulmuştur. [4]

II. Abdülhamit Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerini engellediği için, Siyonist teşkilatlar Abdülhamit'in düşürülmesi ve meşrutiyetin ilanı için faaliyetlerde bulunmuşlardır. [5]

Sonuç olarak, II. Meşrutiyet'in ve sonraki yıllarda II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin pek çok gizli ve açık sebepleri vardır. Biz burada önemli olduğunu düşündüğümüz bazı sebepleri belirtmeye çalıştık.

B. II. MEŞRUTİYET'İN İLANI (24 TEMMUZ 1908) [6]

1908 başlarında Makedonya meselesi yüzünden Balkanlarda siyasi hava iyice bozulmuştu. Avusturya, Rusya, İtalya nüfus sahası elde etmek isterken Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk arasında rekabet vardı.

---

[3] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, I, s.582.

[4] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, I, s.413-414; Dr. Rıza Nur, **Hayat ve Hatiratım**, İşaret Yayınları., İstanbul, 1992, I, s.264-265.

[5] Kodaman, "*II. Meşrutiyet Dönemi*", VII, s.333-341.

[6] Kodaman, "*II. Meşrutiyet Dönemi*", VII, s.342; Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Dönemi Ordu ve Siyaset**, Cedit Neşriyat, Ankara, 1992, s.70-71; "*Ordu ve Güvenlik*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları., İstanbul, 1985, V, s.1255; Bernard, Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK, Ankara, 2000, s.204-207.

Osmanlı devletinin zayıflığı siyasi tansiyonu yükseltiyordu.

10 Haziran 1908'de İngiliz Kralı II. Edward ile Rus Çarı II. Nikola'nın Reval görüşmeleri gerçekleşmişti. Bu buluşma Avrupa'nın Hasta adamının cenaze törenini haber veriyor gibiydi ve her derde deva için meşrutiyete acilen ihtiyaç bulunduğunu telkin ediyordu.[7] Reval Görüşmesinin hemen arkasından Rusya ile İngiltere'nin anlaştıkları ortaya çıktı. İngiliz-Rus rekabeti eksenine dayandırılan Abdülhamit'in dış politikası iflas etmiş oluyordu. Padişahın ve Bab-ı Ali'nin yapacak fazla bir şeyi yoktu.

Bu tehlikeli ve çözümsüz durum İttihat ve Terakki yöneticilerini ve Türk Subaylarını harekete geçirdi. Onlara göre en hızlı çözüm, II. Abdülhamit'in çözümüne son vermek, meşrutiyeti ilan etmekti. Avrupa Osmanlı'yı paylaşmanın peşindeydi. Bu şekilde toprak bütünlüğü korunabilirdi. Bu sebeplerden ötürü İttihat ve Terakki Cemiyeti sivil kanadı harekete geçirerek 1908 Temmuz başında maksadını manastırdaki konsoloslara yolladığı beyanname ile kamuoyuna duyurdu.[8] Bu beyanname Müslim ve Gayr-i Müslim halk üzerinde çok iyi tesir yapmıştır.

Makedonya'daki bu olaylar gittikçe büyüyerek halkın ve III. Ordu'nun katıldığı genel bir isyan halini aldı.[9] Bunun üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik merkezi harekete geçti. 23 Temmuz 1908'de padişaha bir telgraf çekerek, Kanun-i Esasi'nin derhal yürürlüğe konulmasını ve meclisin açılmasını bildirdi. Firzovik'te toplanan halk da telgraflar çekiyor, çeşitli toplantılar yapılıyor ve mitingler[10] düzenleniyordu. Padişah, büyük çapta bir

---

[7] Lewis, s.204.

[8] Beyanname için bkz.; Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.2.

[9] Kemal Yakut, "*II. Meşrutiyet döneminde Orduyu Siyaset Dışı Tutma Çabaları (1908-1912)*", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Semih Ofset Baskı, Ankara, 1999, II, s.441-442; Alkan, s.67-79.

[10] Bu mitinglerden birini düzenleyen ve önder olanlardan biri de Dr. Rıza Nur'dur. Hatıralarında anlatmıştır bkz.: I, s.251-253

halk hareketi karşısında bulunduğuna inanmış, dehşet içinde kalmıştı.[11]

Padişahın cevabı gecikince İttihat-Terakki'nin manastır şubesi, Merkez Umumisi'nin bilgisi dâhilinde askerlerle anlaşarak hürriyeti ilan etmeye karar vermiştir.[12] Bu baskı altında Abdülhamit yeni bir sadrazam aramış, Sait Paşa'yı Kamil Paşaya tercih etmiştir. Meclis-i Vukala durumu padişaha bir mazbata[13] ile bildirmiştir. 24 Temmuz 1908 (10 Temmuz 1324) tarihli bu mazbata, Yıldız Sarayı'na çekilmiş olan telgraf sayısının, 67'ye çıktığını belirtmiştir. Böylece meşrutiyet ilan edilmiş aynı gün valilere mebus seçimleri için hazırlık yapmaları emredilmiştir. 10 Temmuz yeni bir devrenin, Osmanlı devleti için yeni bir hayatın başlangıcı olarak tarihimizdeki yerini almıştır.[14] II. Meşrutiyet yeni bir anayasa anlayışını gündeme getirmiştir. I. Meşrutiyette amaç bir bakıma "Milli Murakebe" sağlamaktı. Oysa yeni anlayışta bununla yetinilmiyor, denetim ve gözetim yeterli görülmüyordu. Artık padişahın yalnızca saltanat edeceği, hükümet edemeyeceği kabul edilmekteydi. Yani egemenlik kavramı değişmişti.[15] Bu tarihten itibaren Osmanlılar, bilhassa Türkler, bir hürriyet sarhoşluğu yaşayacaklar ve güçlüklerle savaşacaklardır.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile her yerde şenlik ve bayram havası vardı. Halk huzur ve güvenlik için beklentiler içerisindeydi. Özgürlük bu açıdan değerlendiriliyordu. Toplumdaki bütün sancıların dineceği devletin eski güç ve görkemine kavuşacağı umuluyordu. Başlangıçta görülen bu iyimserlik ve umut yerini büyük düş kırıklığına terk edecektir.[16]

Otuz yıllık istibdat ve mutlak saltanatın sonunu ilan eden bu vesikanın ardından, hürriyetçi tedbirler alınmıştır. Padişah siyasi suçluları affetmiş,

---

[11] Tunaya, **Hürriyet'in İlanı**, s.3-5; Mustafa Özden, **II. Meşrutiyetin İlanı Öncesi ve Sonrası**, TDAV, İstanbul, 2000, s.60.

[12] "*Anayasa*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, I, s.24.

[13] Mazbata için bkz.; Özden, s.61.

[14] Tunaya, **Hürriyetin ilanı**, s.5-6.

[15] "*Meşrutiyet*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi** , IV, s.951.

[16] "*Gençlik*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, II, s.520, "*Ordu ve Güvenlik*", V, s.1256; Özden, s.63.

Hafiye Teşkilatını(Gizli Haber alma örgütü) kaldırmıştır.[17]

Bu olaylara baktığımızda İttihat-Terakki'nin başarılı olduğu söylenebilir. Ancak bu kısmi bir başarıdır. Çünkü II. Meşrutiyet ilan edilmesine rağmen, II. Abdülhamit tahtta kalmaya devam etmiştir. Bunun yanında Bab-ı Ali az çok serbest hareket etme imkânı bulmuştur. Zira bilindiği üzere 1878'den beri asıl güç ve sınırsız yetki II. Abdülhamit'in elindedir.

C. II. ABDÜLHAMİT VE MEŞRUTİYET

1. Saray, İttihat ve Terakki, Bab-ı Ali[18]

İnkılâba rağmen II. Abdülhamit hala çok güçlüdür. II. Meşrutiyet'in ilanı ve Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konması, basın yoluyla, padişahın lutfu olarak yansıtılmıştır. Meşrutiyeti kutlamak amacıyla yapılan gösterilerde "Padişahım çok yaşa!" nidaları yükseliyordu. Hükümetin başında hala padişahın tayin ettiği Sait ve Kamil Paşalar vardı.

II. Abdülhamit'in zayıf yönü elinde gerektiğinde güvenebileceği bir asker gücünün olmaması idi. Bu nedenle yumuşak bir politika takip ediyordu. Bazen hiçbir şeye karışmıyor sadece "temsil" ve "imza" yetkisini kullanıyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, olayları hazırlamakta, başlatmakta ve II. Meşrutiyet'i ilan ettirmekte başarı göstermiştir. Böylece gücünü kanıtlamıştır. Artık bundan böyle İttihat ve Terakki Osmanlı imparatorluğunda ihmal edilmemesi gereken etkin bir görüştü.[19] Cemiyetin hem sivil hem de askeri kadrosu vardı. Dolayısıyla entelektüel, siyasi ve askeri gücü daima yanında bulundurmuştur.

İttihat ve Terakki öne çıkma ve iktidarı alma yerine arka planda, Bab-ı Ali'yi ve sarayı kontrol altında tutarak siyaseti yönlendirmeyi tercih etmiştir.

---

[17] Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, s.6; Nur, I, s.255.

[18] Kodaman, "*II. Meşrutiyet Dönemi*", VII, s.344-345.

[19] "*Ordu ve Güvenlik*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** V, s.1256.

Kısacası uysal bir Bab-ı Ali isteniyordu. II. Abdülhamit de bunu benimsemiş görünüyordu. Karar yetkisi ve gerçek iktidar, İttihat Terakki'de, imza yetkisi ise padişahta olacaktı. Hatta dış politika tamamen Abdülhamit'e emanet ediliyor, iç politika İttihat ve Terakkiye bırakılıyordu. [20]

İttihat ve Terakki bu gücü elinde tutabilmek için özellikle Abdülhamit'in dayandığı kaynakları yok etmeye çalışmıştır. Önce, Hafiye Teşkilatı dağıtılarak, padişahın haber kaynakları kurutulmuştur. Sonra sansür kaldırılarak meşrutiyeti öven yazıların çıkması sağlanmıştır. Genel af ilanıyla bütün istibdat düşmanlarının İstanbul'a gelmeleri sağlanmıştır. Abdülhamit'in yakınları ve eski yönetimin ileri gelenleri ya tutuklandılar ya da sürgüne gönderilmişler, böylece Abdülhamit susturulmaya çalışılmıştır.

İttihat ve Terakki ayrıca Bab-ı Ali'yi kontrol altına almak için de teşebbüse geçmiştir. Talat Paşa, Cemil Paşa ve Cavit Bey Selanik'ten gelerek Sait Bey'le görüşmüşler, fakat anlaşamamışlardı. Hedefleri hükümete ittihatçılardan üye sokmaktı. Sait Paşa baskıya dayanamayıp istifa etmiş, yerine (5 Ağustos 1908) Kamil Paşa geçmiştir.

İttihatçıların en zayıf yönü genç ve kararsız olmalarıdır. Ayrıca belli bir liderleri ve programları da yoktur. Tek amaçları Meşrutiyetin ilanı ve "iyi bir hükümet" kurmaktı. İmparatorluktaki nifakları, her türlü anlaşmazlıkları çözeceklerine inanıyorlardı. Ama gerçekleri kısa bir süre içinde göreceklerdi. Osmanlı çok kısa bir süre içinde dağılma sürecine girecekti.[21]

Bab-ı Ali, Kanun-ı Esasi'yi yürürlüğe koymasıyla biraz güç kazandı ise de İttihatçıların ve II. Abdülhamit'in gölgesinde kaldı. 1913 Bab-ı Ali baskınıyla tamamen ittihat ve Terakki'nin himayesine girdi.

---

[20] Nur, I, s.280.

[21] Bayram Bayraktar, "*II. Meşrutiyet Dönemi'nde Subayların Siyaset Yapmasına Engel Olmak Amacıyla Yapılan Uygulama Hakkında Bir Değerlendirme* ", **Osmanlı Ansiklopedisi**, II, s.456; Lewis, s.212.

2. II. Abdülhamit'in II. Meşrutiyet Hükümetleri[22]

II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet döneminde dört hükümet kurmuştur;

a- Sait Paşa hükümeti (1 Ağustos-5 Ağustos 1908),

b- Kamil Paşa hükümeti (6 Ağustos 1908-14 Şubat 1909),

c- Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti (14 Şubat-13 Nisan 1909),

d- Ahmet Tevfik Paşa hükümeti (13 Nisan-1 Mayıs 1909).

Said Paşa Hükümeti:

Meşrutiyet ilan edildiğinde zaten Sait Paşa Sadrazamdı. Ancak İttihat ve Terakki ile geçinemedi. 4 Ağustos 1908'de istifa etti.[23]

Kamil Paşa Hükümeti:

II. Abdülhamit, Sait Paşa yerine yine eski rejimin adamlarından ve İngiliz yanlısı olarak bilinen Kamil Paşa'yı sadrazam yaptı. Kamil Paşa daha çok liberal eğilimli karma bir hükümet kurdu. Kabineye ittihatçılardan iki üye (Recep Paşa, Arif Hikmet Paşa) girmişti. Bunlar, İttihat ve Terakkinin desteğine sahipti.

Kamil Paşa hükümeti ilk iş olarak devlet kadrolarında köklü değişiklikler yaptı. Açıkladığı hükümet programında kapitülasyonların ve imtiyazların kaldırılacağını bildirdi. İcraata başladığı sırada 5 Ekim 1908'de Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Bosna-Hersek Avusturya tarafından ilhak edildi. İttihatçılar Kamil Paşa'yı suçlu buldular.

Kamil Paşa'nın kimsenin fikrini almadan Bahriye ve Harbiye nazırlarını değiştirmesi bardağı taşıran son damla oldu. İttihat-Terakki ve II. Abdülhamit bundan çok rahatsız oldu. 13 Şubat 1909'da Meclis'e verilen gensoru ile düşürüldü. Bu sonuç İttihat-Terakki için çok önemli bir başarıydı.[24]

---

[22] Kodaman, "*II. Meşrutiyet Dönemi*", VII, s.346-348.

[23] Özden, s.67-70.

[24] Nur, I, s.282; Özden, s.70-72; Lewis, s.213-214.

Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti:

II. Abdülhamit 14 Şubat 1909'da ittihatçıların adayı Hüseyin Paşa'yı sadrazam yaptı. İlk defa İttihat ve Terakki'ye yakın bir kişi sadrazam olmuştu. Hükümet İttihat-ı Anasır ilkesine göre program hazırlamıştı. Ordu ve hükümete açık destek veriyordu.

Bu arada Hüseyin Hilmi Paşa hükümetine karşı muhalefet gittikçe artıyordu. Muhalefet, hükümeti, orduyu ve İttihat-Terakki'yi siyasete bulaşmakla suçluyordu. Yeni Gazete, İkdam ve Volkan gazeteleri İttihat-Terakki'yi, hükümete ve Meclis-i Mebusan'a müdahale ederek "hükümet içinde hükümet" olmakla itham ediyordu. Buna karşılık Tanin ve Şura-yı Ümmet gazeteleri İttihat-Terakki'yi savunuyordu.

1909 Mart ayında Ahrar Fırkası gösteriler düzenledi, gerginlik arttı. Ancak hükümet, İttihat-Terakki ve ordu dayanışma içerisindeydi. Nitekim Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti 13 Nisan 1909'da istifa etti.

Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti:

Ahmet Tevfik, İttihat ve Terakki'nin tasvip ettiği bir şahıs değildi. Ancak ortam gergin olduğu için müdahale edilmedi ve sadrazam oldu. Hükümet uzun ömürlü olamadı, 25 Nisan 1909'da istifa etti.

3. Seçimler ve Meclis-i Mebusan [25]

24 Temmuz 1908 tarihli İrade-i seniye ile Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konulacağı ve Meclis-i Mebusan'ın açılacağı ilan edilmişti. Kanun-i Esasi hemen yürürlüğe girmiş, ancak Meclis-i Mebusan'ın toplanabilmesi için Ayan Meclisi'nin ve Meclis-i Mebusan'ın seçilmesi gerekiyordu. Seçimlerin 1909 yılı Kasım sonu ve Aralık başında yapılması karar altına alınmış, Kamil Paşa hükümeti seçim hazırlıklarına başlamıştı.

Meşrutiyeti ilan eden asker ve sivil aydınlar Meclisten çok şey bekliyordu. Çeşitli unsurların yer aldığı bir meclisin ve hükümetin mevcudiyeti

---

[25] Kodaman, "*II. Meşrutiyet Dönemi*", VII, s.348-350.

farklı etnik, milli, dini gruplar ve cemaatler arasında birlik ve dayanışma havası yaratmada mühim bir rol oynayacağı bekleniyordu. Parlamentolu bir rejimin Osmanlı Milleti ve üst kimliğini oluşturmada uygun bir sistem olacağı inancı vardı.

Seçimlere katılacak siyasi parti niteliğinde iki grup vardı; Birincisi İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir.[26] Bu örgütün hedefi, Mecliste çoğunluğu elde ederek hükümeti ve sarayı kontrol altında tutmaktı.

İttihat ve Terakki 8 Ekim 1908'de programını Şura-yı Ümmet gazetesinde yayınladı. Osmanlıcılık ülküsüne hizmet edeceğini, resmi dilin Türkçe olacağını, padişahın haklarının korunacağını vaat ediyordu. Daha ziyade Türkçü ve Merkeziyetçi idi.[27] Seçime girebilecek ikinci parti ise Ahrar Fırkası[28] idi. Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin'e bağlı Jön Türkler tarafından 14 Eylül 1908'de kurulmuştu. İttihat ve Terakki'nin uyguladığı politikaya muhalifti. Ordunun politika dışında tutulmasını öneriyordu.[29] Âdem-i Merkeziyetçi ve Teşebbüs-i şahsi fikirlerinin etkisinde, liberal bir partiydi. [30]

Bu iki parti dışında özellikle Rumlar, Ermeniler ve Arnavutlar seçimlere hazırlanarak Meclis'e mümkün olduğu kadar fazla mebus sokmayı planlıyordu.[31] İttihat ve Terakki, Rum ve Ermenilere uzlaşma önerisinde bulundu, seçime birlikte girmeyi teklif etti. Ancak Rumlar 40, Ermeniler 20 mebusluk kontenjan istediler, bu kabul edilmedi. Bunun üzerine gayr-i Müslimler Ahrar Fırkası'na yöneldi. Bu ise İttihat-Terakki ile gayr-i Müslimlerin aralarının açılmasına sebep oldu.

Nihayet seçimler 1908 Kasım ayı sonu Aralık ayının ilk yarısında yapıldı. Seçimin sonunda bir mebusluk hariç, bütün mebuslukları İttihat-Terakki

---

[26] İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili geniş bilgi için bkz.; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, I, s.51-70.

[27] Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi,** TTK, Ankara, 1964, I, s.131.

[28] Geniş bilgi için bkz.; Bayur, I, s.134.

[29] *"Ordu ve Güvenlik",* **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, V, s.1256.

[30] Bayur, I, s.131.

[31] Bayur, I, s.132.

kazandı.[32] Ahrar Fırkası sadece Ankara'da bir Mebus çıkarabilmişti. Buna karşılık Meclis açıldıktan bir süre sonra İttihat ve Terakki'nin tekelciliğinden usanan 50 kadar mebus Ahrar'a doğru kaymışlardır. Bunların birçoğu Müslümanlarken bir kısmı da Hıristiyan azınlıklardır.

17 Aralık 1908'de Meclis büyük bir sevinçle açıldı. Abdülhamit Muayede ve Cuma Selamlıklarında olduğu gibi halka karşı çekingendi. Meclise giderek onu kendi açmak istemiyordu. Ancak sadrazam padişah gelmezse istifa edeceğini bildirince Abdülhamit gitmeye razı olmuştur. Aslında çekinilecek bir şey olmadığı anlaşılmış ve Abdülhamit kalabalıklar tarafından alkışlanmıştır.[33]

Meclis-i Mebusan'ın 17 Aralık 1908'de açılmasıyla siyasi hayatta yeni bir dönem başlıyordu. Bu yeni dönem artık çok partili ve parlamentolu olacaktı. Bilindiği üzere klasik Osmanlı siyasi hayatı iki merkezli idi; Saray-Padişah, Bab-ı Ali-Sadrazam, II. Meşrutiyet'in ilanı ile üçüncü bir güç merkezi İttihat ve Terakki cemiyeti ortaya çıkmıştı. Bu güç gerçek iktidarı elinde bulundurmak istiyordu. Fakat ittihatçılar Meclis'i tam denetim altında tutamadılar. Bunda İttihat ve Terakki'nin hala bir siyasal parti değil Cemiyet olmasının payı vardır.[34]

İttihat ve Terakki seçimleri kazanmakla hem halkın hem de kanunların önünde meşruluk kazandı. Meclis'e girerek de meşru bir siyasi parti haline geldi. Sarayı, Padişahı ve Bab-ı Ali'yi dengeleyebilecek yasama gücünü elinde bulunduruyordu. Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla Osmanlı siyasi hayatı hem renklendi hem demokratikleşti hem de karışık bir hal aldı. Şöyle ki; Saray ve Bab-ı Ali'nin yanına yeni bir kurum Meclis-i Mebusan eklenmişti. Ordu siyasi hayatın içindeydi. İttihat ve terakki hem ordunun hem de siyasetin içinde faaliyet yapıyordu. 1908'de somutlaşan eylem temelde ordudan kaynaklanan bir hareketti. İttihat ve Terakki Meclis çoğunluğunu eline geçirmiş fakat iktidar olamamıştır.

---

[32] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** I, s.38.

[33] Bayur, I, s.135-137.

[34] "*Anayasalar*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, I**, s.24.

Ayrıca başta Ahrar ve Hürriyet İtilaf Fırkaları olmak üzere pek çok parti, dernek, ortaya çıkmış ve muhalefet güçlenmişti. Öte yandan Müslim, gayr-i müslim gibi geleneksel, dini ayrımlara fikri, felsefi, etnik ayrımlarda eklenmişti. Bu tablo, barış, birlik, kardeşlik, demokrasi değil, rekabet, ayrılık, kavga vaat ediyordu.

Osmanlı parlamentosunun kendi yapısı iç ve dış sorunların kaynağı olmuş, görevi imparatorluk haklarını birleştirmek olan bu kurum kendi içinde bile bir senteze varamamıştı. Örneğin; "Osmanlı tabirinden asabileşen Serfiçe mebusu Boşa Efendi, hitabet kürsüsünden alenen, onun için "Osmanlılığın Osmanlı Bankası'ndaki Osmanlıdan fazla bir şey ifade etmediğini" söylemek küstahlığını gösterirken yine aynı kişi "Benim babam Türkiye, anam Yunanistan" demekle ün yapmıştı. Boşa Efendi örneği tek değildir. Arnavutçadan başka dil bilmeyen Dıraç mebusu Esat Paşa, gerçek kurtuluşu "İslam Cemaati"nin kuruluşunda gören Sabri Efendi gibileri nasıl birleşebileceklerdi.[35]

Nitekim bir müddet sonra 31 Mart hadisesi patlak verecekti. Seçimi muhalefetsiz kazanan ittihatçılar, kendi hükümetlerini kurmaya cesaret edememişlerdir. İktidarda kendilerini bulmalarına rağmen hükümete katılmayan ittihatçıların bu tutumu hem hükümeti hem Avrupa'yı çok rahatsız etmiştir. Türkiye bir yandan iç ve dış sorunlarla uğraşırken şimdi ortaya birde bu iki başlı yönetim sorunu çıkmıştır. Mecliste bulunanlar kendi çıkarları ve amaçları için çalışmaya başlamış, ittihatçılar ise "Hürriyet, Adalet, Eşitlik, Kardeşlik" ilkeleri ile giriştikleri bu harekette ne yapacaklarını şaşırmıştır. Cemiyet İstanbul'da karargah kurarak işleri buradan idare etmeye çalışmıştır. Talat, Rahmi, Mithat Şükrü, Doktor Nazım ve Doktor Bahaeddin, Şakir Beyler perde arkasında ülkenin gerçek yöneticileridir. Onların dayandıkları güç ise cemiyetin "Fedaileri" idi. Gözünü kırpmadan adam öldürebiliyorlardı.

İstanbul sokaklarında böyle korku rüzgârları eserken Meclis büyük siyasi

---

[35] *"Gençlik",* **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, II, s.520.

beklentilerin kavga yeri olmuştu. İngiliz, Fransız, Rus, Alman ve Yunan büyükelçilikleri Meclis'te kendi çıkarları için kullanabilecekleri mebusları elde etmeye çalışıyorlardı. Hatta öyle ki; bu adamlar için kadın temininden bile kaçınmıyorlardı.

"Mukaddes Cemiyet" diye anılan İttihat ve Terakki'nin karşısında kimse sesini çıkaramıyordu. Mebus olan Dr. Rıza Nur'un Yeni Gazete'de çıkan makalesi ortalığı karıştırmaya yetti. Makalesinde özetle Meclis'in baskı altında olduğunu, idarenin hükümette değil perde arkasındaki İttihat'ta olduğunu belirtiyordu. Bu makaleden sonra artık ittihatçılara karşıt olan herkes aklına geleni yazmaya başlamıştı.[36]

D. 31 MART OLAYI[37]

1909 yılının Şubat, Mart ve Nisan ayları çok gergin bir hava içinde geçmişti. İttihat ve Terakki ile birçok çeşitten olan muhalifler arasında amansız bir gazete ve propaganda savaşı vardı. Osmanlı Rumları hem Girit, hem de Patrikhane ve seçim meselelerinden dolayı, hükümete karşı tavır almıştı.

Debre'de Şeriat isteyen Arnavutlarla ve İpek'te ayaklanan İsa Bulatin adında bir Arnavut Derebeyi'nin adamlarıyla hükümet kuvvetleri arasında çatışmalar oluyordu.

Yemen'de, Necid'de ve bilhassa demiryolu boyunca Hicaz'da bir sürü ayaklanma ve çarpışmalar vardı.

Bu olaylar olurken Osmanlı ordusu içindeki huzursuzluklar da artmıştı. II. Abdülhamit'in koruyucu birlikleri arasında Arnavut ve Arap erleri de vardı. Arnavutların çoğuna "tüfekçi" ve Araplara "zuhaf" denirdi. Bunlar ayrı birliklerde bulunur ve aralarına Türk erleri katılmazdı. Yalnızca padişaha bağlı idiler. Bu nedenle çok şımartılmışlardı.

---

[36] Özden, s.73-80.

[37] Bayur, I, s.182-188; Faik Reşit, Unat, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi**, TTK, 31 Mart olayını Dr. Rıza Nur hatıralarında anlatmıştır; I, s.293-300.

Mart 1909 sonlarında askerlik süreleri bitmiş olan bir kısım Arnavut ve Arap erleri, yerine Türk erler verilince bunu kabul etmemiş ve Türk erleri kışladan döverek atmışlardı. Bunun üzerine Arnavut ve Arap taburları önce Taşkışla'ya sonra da Selanik ve Şam'a gönderilmişlerdir. Yine saray yakınındaki bir istihdam taburu da Eyüp'te İplikhane'ye gönderilmişti. Yerlerine avcı taburları yerleştirilmiştir.

Bu olay orduda huzursuzları artırmıştır. Zira bu gibi olaylarda Selanik'ten gelen avcı taburlarının kullanılması birinci Ordu'da onlar hakkında düşmanlık duygusuna neden olmuştur. Avcı taburları, İttihatçılar için Yıldız'a ve muhaliflerine karşı silahlı bir güvence olmuştu. İttihatçıların bu güvencesi kendilerini ne kadar rahatlatmış ise, hükümeti ve Yıldız'ı o kadar rahatsız etmişti. İstanbul o günlerde her türlü dedikodunun dolaştığı bir şehirdi.[38]

Bu gibi olayların dışında Ekim 1908'den beri "alaylı" subayların, yani harp okulunda okumadan subay olanların, ordudan çıkarılacakları söyleniyordu. Ordu da "Alaylı-mektepli" tartışmaları başlamıştı. Alaylı subaylar, mektepli subaylar hakkında propaganda başlatarak, onları dinsizlikle, ahlaksızlıkla suçluyorlardı.[39] Bu tartışmalar devam ederken 1404 alaylı subay ordudan çıkartıldı. Alaylı subayların ordu içindeki rolleri azaltıldı. Ayrıca erbaşların subay olmalarının önü de tıkanmıştı.[40]

Askerler arasında, alttan alta hükümetin ve subayların kâfir oldukları, şeriatı kaldıracakları dedikoduları yapılıyordu. Avcı taburları erlerine de bu propaganda yapılmaktaydı. Gerçekte asıl sorun subayların siyasete karışmalarının önlenmesi sorunuydu. Bir takım genç subaylar bu konuda direniyordu.

Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti Harbiye Nezareti 23 Şubat'ta, Ordu mensuplarının siyasetle uğraşmalarını yasak eden bir genelge yayınladı. Bu genelge ile subayların mitinglere gitmemeleri, nutuk çekmemeleri, makale

---

[38] Özden, s.83.

[39] Kodaman, "*II. Meşrutiyet Dönemi*", VII, s.352.

[40] "*Ordu ve Güvenlik*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** V, s.1257.

yazmamaları ve tiyatro sahnelerine çıkmamaları istendi.[41] Ancak bu geç kalınmış bir karardı. Subaylar yine İttihat ve Terakki'nin desteğini almış, aldırış etmeden tavırlarına devam etmişlerdi.

Başka bir olayda medrese öğrencilerinin de asker olmaları için hazırlanan tasarıdır. Bu tasarı "Dinimiz elden gidiyor" propagandasının yapılmasına sebep olmuştur.

Bu gergin durum varken 6/7 Nisan 1909 gecesi İttihat ve Terakki'ye en çok çatan gazetelerden Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi Bey Galata köprüsü üzerinde öldürülür ve öldürülenler bulunamaz.[42] Hemen Hasan Fehmi'nin İttihatçılar tarafından öldürüldüğü, hükümetinde cemiyete bağlı olduğu için öldüreni yakalattırmadığı söylentileri yayılır.

7 Nisan'da öğrencilerin de katıldığı büyük gösteriler olur ve hükümetten adalet isterler. Bir hafta boyunca gazeteler arasında söz düelloları olur. Artan gerginlikten sonra 12 Nisan'da İttihat ve Terakki Cemiyeti basında bir bildiri yayınlayarak, artık gizli bir cemiyet olmadığını ve olağan bir siyasi parti haline geldiğini tekrarlar.[43] Bu ayaklanmada, 5 Nisan günü Ayasofya Camii'nde ki bir toplantıda kurulmuş, aşırı dini örgüt olan "İttihat-ı Muhammedi"nin rolü vardı. Volkan gazetesi yazarı Derviş Vahdeti, yazılarıyla 31 Mart harekâtının ilk işaretlerini vermiştir.[44]

Gerginlik devam ederken, İstanbul'daki Birinci Ordunun çoğu Arnavut olan askerler ayaklanınca, sivil ayaklanma askeri bir hal aldı. Ayaklanma 12/13 Nisan gecesi bazı avcı ve piyade birliklerinin barakalarında başkaldırıp sabahın erken saatinde Galata köprüsünü geçerek Meclis binasının dışında Ayasofya Meydanı'nda toplanmalarıyla başladı. Çok az direnmeyle karşılaştılar;

---

[41] Kemal, Yakut, "*II. Meşrutiyet döneminde Orduyu Siyaset Dışı Tutma Çabaları (1908-1912)*", II, s.443.

[42] Lewis, s.214; Özden, a.g.e., s.86.

[43] Lewis, s.214.

[44] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** I, s.223.; Derviş Vahdeti'ye göre Abdülhamit için en şanslı devir bugünden itibaren başlayacaktır; Volkan, 1 Nisan 1324.

kendilerine diğer birliklerden de asiler, bazı mollalar ve medrese öğrencileri katıldı. Ayaklananların istekleri[45] basitti; "Şeriat tehlikededir, Şeriat isteriz!"[46] Bazıları da mektepli subayları istemediklerini ekliyorlardı.[47]

Bu arada Ahmet Rıza Bey'e benzetilen Adliye Nazırı, Nazım Paşa ile Hüseyin Cahit Bey'e benzetilen Suriye mebusu Aslan Bey öldürüldü.[48]

Bu bunalımda hükümet çaresizlik içinde çırpınıyordu; Mebusların büyük bir kısmı İstanbul'dan uzaklaştı. Hüseyin Hilmi Paşa, o gün ikindi vakti istifasını padişaha sundu. Padişah Şeraitin korunacağını ve onu savunmak için askerlerin affedileceğini vaat etti. 15 Nisan'da bütün valilere Şeriat'ın koruması talimatını veren bir genelge gönderildi. Meclis-i Mebusan'da Ahmet Rıza, Devrimden beri bulunduğu başkanlıktan düşürülerek, yerine İsmail Kemal seçildi.

Gerici ayaklanma haberleri derhal Selanik'e telgrafla bildirilmişti. Mahmut Şevket Paşa'nın komutasında bir "Kurtuluş Ordusu" (Hareket Ordusu) İstanbul'a yürüdü. Onunla birlikte Niyazi Bey ve haberleri işitince pek acele Berlin'deki Türk elçiliğinden dönen, Enver'de vardı. Mahmut Şevket Paşa'nın kurmay başkanı Mustafa Kemal idi. Hareket Ordusu 23 Nisan'da başkente ulaştı ve ertesi gün çarpışmalar sonucunda başkenti işgal etti. Böylece isyan bastırıldı. Divan-ı Harpler, tutuklanmalar, ağır mahkûmiyetler birbirini izlemiştir. On bin asker cezalandırılmıştır.[49]

Hürriyetçiler ayaklanmayı desteklemiş ve yenilgisine ortak olmuşlardı.

---

[45] Asilerin talepleri 5 maddede sıralanmaktadır: 1- Kabinenin kamilen sukutu; 2- Mebusan reisliğinden Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit ve Talat Bey'lerin çekilmesi; 3- Alaylı zabitadan açığa çıkarılarak mağdur edilenlerin yerlerine iadesi; 4- Ahkam-ı Şeriyye'nin tamamen tatbiki; 5- Bu harekete iştirak edenlerin affı.;Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partilar,** I, s.223.

[46] Dr. Rıza Nur'a göre Şeriat meselesi sade bir laftı. İlk gün meclisi basan asker, İttihatçılar aleyhinde bulunmuş onları kesmek istemiş fakat Rıza nur için "yaşasın" diye bağırmıştı. Ona göre bu hareket sırf ittihatçılar aleyhine binnefsihi bir kıyamdı; **Hayat ve Hatıralarım,** I, s.301.

[47] Lewis, s.214-215.

[48] Özden, s.87.

[49] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, I, s.224; Lewis, a.g.e., s.216.

İttihatçılar fena halde sarsılmış, şimdi eski durumlarını kazanmak için işe koyulmuşlardı. İlk işleri Sultan Abdülhamit'i hal'etmek ve Selanik'e hakaretle sürgüne göndermek oldu.[50]

31 Mart Olayı'nın tertipleyicisi pek anlaşılamamıştır. Bilinen yön bir takım subayların kışkırtmalarıdır. Rauf Orbay olayı tertipleyenin Sabahattin Bey olduğunu söylemektedir. Yusuf Hikmet Bayur'a göre Sabahattin Bey olamaz.[51] Abdülhamit'in bıraktığı notlarda ise Sait Paşa'dır. Ancak bu iddiada yersizdir.

İttihat ve Terakkinin en önde gelenleri ve olayları birinci derecede yaşayanların tamamı Sultan Abdülhamit'in 31 Mart olayında hiçbir sorumluluğu olmadığında ittifak etmişlerdir. Bizzat Talat Paşa, Hasan Amca, Hüsamettin Ertük, Dr. Rıza Nur, Celal Bayar ve diğerleri padişahın hiçbir rolü olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca bu dönemi inceleyen yerli ve yabancı araştırmacılar da bu kanıdadır.

31 Mart olayı bir "irticai" olay olarak da nitelendirilmektedir. Derviş Vahdeti'nin yargılamasında belirttiğine göre olay, o günkü gürültüsüyle bir "irtica" değildi; aslolan bir fırka kavgasıydı.[52] Sözü edilen darbe önemli ölçüde mektepli subaylara karşı husumetten kaynaklanıyordu. Meşrutiyetin ilanının doğurduğu iyimserliğin siyasileşmenin çok kısa bir süre içinde yarattığı hazımsızlık ve hayal kırıklığı sonucunda gerçekleşmişti.[53]

E. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR HAREKETLERİ

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı, düşünen bir toplum manzarası göstermektedir. Aydınlar ve bürokratlar bir görev bilinci içindedir. Bu dönemde

---

[50] Abdülhamid'in hal'i birçok yazar tarafından anlatılmıştır; bunların çoğu onun hal'i için parlamentonun oy birliği ile aldığı karar, şeyhülislamın isteksiz olarak verdiği hal fetvası üzerinde durmuştur. Ayrıca bkz; Özden, a.g.e., s.105-109; Nur, a.g.e., I, s.303.

[51] Konuyla ilgili gerekçelerini eserinde sunmuştur; **Türk İnkılabı Tarihi**, I, s.185.

[52] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** I, s.224.

[53] 31 Mart Ayaklanmasında ordunun rolünü, Ahmet Turan Alkan, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Ordu ve Siyaset" adlı eserinde ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Ona göre II. Meşrutiyet'in ilanında ve 31 Mart Vak'ası'nda ordunun rolü tartışılamaz.

ortaya çıkan fikir akımlarının temsilcilerinin ortak noktası; İmparatorluğu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak ve eski görkemli günlerdeki durumuna getirmek amacıyla çaba sarf etmiş olmalarıdır. Aynı gaye ile hareket eden bu fikir akımlarının üyeleri, yönetim açısından farklılaştıkça birbirlerinden uzaklaşmış ve bazen de çatışma içine girmişlerdir. Buna rağmen bu dönemdeki fikirleri kesin çizgilerle birbiriden ayırmak çok zordur. Ancak düşünürlerin etrafında toplandıkları yayın organları vasıtasıyla bir ayrıma gidilebilmektedir.

Birbirleri arasında ayrılıklara ve çeşitliklere rağmen, sözü geçen cereyanların ortak özellikleri vardır. Önce hepsi de Osmanlı Devleti'nin sosyal bakımdan geri olduğunda müttefiktirler. Hepsi de sosyal değişmelere ihtiyaç göstermiştir. Gayeleri "yeni bir devlet" kurmak değil, eski'yi ıslah ve ihya'dır. Cereyanların hepsi de bazılarının iddialarının aksine, Osmanlıcı[54] kalmışlardır. Ayrıca iyimserlikleri yanında hem ideolojik hem de siyasidirler. Fikir cereyanlarını inceleyenlerin varacakları sonuç şudur ki; Meşrutiyet yaşamak için düşünen, kendisine hayat prensibi arayan, sosyal bunaltı içinde bir toplumdur. Siyasi bakımdan başarısızlıklar yaşansa da, siyasi düşünce alanındaki denemeler tamamen başarılıdır. Zaten önemli olan da budur.

Osmanlı toplumunun her kesiminden insanlar şu soruya yanıt aramışlardır: Bu devlet nasıl kurtulabilir? Beş fikir cereyanı bu sorumluluk duygusuna dayanarak ortaya çıkmıştır; [55]

Garpçılık Hareketi

Bu cereyan, Tanzimat'tan sonra devleti kurtarmak ve modernleştirmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Fikrin kökenini, ıslahat faaliyetlerinin başlangıcıyla bütünleştirmek mümkündür. Ancak bu akım I. Meşrutiyet dönemin de fazla ilerleyememiştir. Bunun en önemli sebebi de Osmanlılar ve Avrupalıların karşılıklı siyasî ve sosyal münasebetlerinde, inanç ve kültür farklılığının mevcudiyeti ve Osmanlı Müslüman toplumunun kendisini kültürel bakımdan

---

[54] Osmanlıcılık fikirleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; "*Siyasal Akımlar*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, V, s.1392-1394.

[55] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, I, s.41-47.

Avrupalılardan üstün saymasıydı. Bu akım etrafında toplananlar görüşlerini, çoğunlukla İçtihat Dergisinde ortaya koymuşlardır.

Batıcılara göre Osmanlı Devleti'nin en büyük problemi Batılı olmamaktan kaynaklanmaktadır. Dolayısı ile tek kuruluş yolu vardır o da bu yüzyılın fikir ve ihtiyaçlarına uygun medenî bir devlet ve millet halini almaktır. Yani "Garplılaşmaktır". Bu durum mecburidir. "Çünkü ikinci bir medeniyet yoktur." Batıcılar bu noktada ikiye ayrıldılar. Batı'nın bir bütün olduğunu gülü ve dikeni ile benimsenmesini savunan Abdullah Cevdet ve arkadaşları birinci grubu oluşturur. Bu noktada Abdullah Cevdet Batıyla çatışmayı "Bal kabağının Krupp güllesiyle çarpışması" olarak değerlendirir ve tatlı fakat boş bir hayal olduğunu ifade eder. İkinci grubu oluşturan Celal Nuri ve arkadaşları ise Batının yalnız teknolojisinin alınması gerektiğini, Osmanlı Devleti hakkında düşmanca duygular besleyen Batıya kültürel açıdan karşı çıkılmasının kaçınılmaz olduğunu savunur.

Batıcıların belli başlı tezlerini şu şekilde özetlemek mümkündür. Batılaşmak, yani Batı devletlerine benzer bir hale gelmek kaçınılmazdır. İmparatorluğun gelişmesine ve ilerlemesine din, tek başına bir engel değildir. Fakat İslamiyet'in yanlış yorumlanması ve bir dizi batıl itikatların gelişmesi kalkınmaya engel olmaktadır. Özel teşebbüsün desteklenmesi gerekmektedir.

Batıcılar "İttihad-ı Anasır", yani Osmanlı birliğine taraftardırlar. Bu anlamda Tanzimat ve Tanzimatçılığı savunmaktadırlar.

Cereyanın başında Dr. Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzâde Hakkı Beyler vardır. Özetle; cereyanın gayesi, yeni bir devlet kurmak değil, eski bir devleti restore etmektir. Bu nedenle devrimci değildirler. Garpçılar devletin batılılaşmakla kurtulacağına inanmışlar ve "Garplılaşmak" yolunu seçmişlerdir.

İslamcılık Hareketi

Meşrutiyetin en yaygın fikir cereyanıdır.[56] İslamiyet, Osmanlı

---

[56] İslamcıların "siyasi görüşleri" ve "fikri endişeleri" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; "*Siyasal Akımlar*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** V, s.1412-1420.

İmparatorluğu'nun kuruluşundan başlamak üzere belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Fakat "İslamcılık" adıyla ortaya çıkan düşünce akımının amacı ve işlevi çok farklıdır. Tesir kuvvetini İslam akidelerinden almış ve olaylara dini açıdan bakmıştır. Gene Osmanlı devletinin teokratik bir yapıya sahip oluşu, padişahın aynı zamanda bütün Müslümanların halifesi bulunuşu, şeyhülislamın hükümete dâhil oluşu, cereyanın kuvvetini artırmıştır.

Bir düşünce akımı kimliğiyle İslamcılığın tam olarak ne zaman başladığını söylemek mümkün değildir. İslamcılık, yoğun olarak II. Abdülhamit döneminde kendisi ve rakipleri tarafından tartışılmaya başlanmıştır.

II. Abdülhamit, İslamcılık politikasıyla hem Balkanlardaki "Panslavizm"i etkisiz duruma sokmak, hem de içeride siyasal rakiplerinin halk içindeki gücünü kırmak istiyordu. Fakat zaman zaman aynı silah kendisine karşı da kullanılmıştır.

İslamcılara göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir çöküş durumu vardı. Bunun sebebi, Batıcıların ileri sürdüğü gibi İslamiyet'ten kaynaklanmıyordu. Çünkü aslında İslamiyet bilime ve yeniliklere açık bir dindir. Demokrasi, meşruti rejim ve en geniş özgürlükler İslamiyet'in özünde vardır. Bu yüzden İslamcılar meşrutiyete karşı değillerdir. Ancak, rejimin memleket şartlarına uydurulması taraftarıdırlar.

Sait Halim Paşa'ya göre İslamlaşmak demek; İslam'ın, itikat, ahlak, içtimaiyat ve siyaset sistemini daima zaman ve muhitin ihtiyacına en muvafık bir surette tefsir ve bunlara uymaktır.

İslamcılar, Batı'nın Osmanlı Devleti'nden ileride olduğunu kabul etmişlerdi. Bu yüzden Batı'nın teknik ilericiliğinin alınmasının şart olduğunu savundular. Buna karşılık ahlak ve maneviyat bakımından zayıf olduğunu ileri sürüp Batı taklitçiliğine karşı çıktılar.

İslamcılar, milletlerarası politika alanında Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu ve diğer Müslüman ülkelere uyguladığı zorba politikaları

engellemenin tek yolu olarak "İttihad-ı İslam"ı görürler. Ancak böyle bir birleşmenin kısa sürede başarılmasının mümkün olmadığını da bilirler. Diğer düşünce akımlarından Batıcıları, körü körüne bir taklitçilik peşinde olduğu için tenkit ederler.

İslamiyet'in "mani-i terakki" (ilerlemeye engel) olmadığı ana ilkesinden hareket ederek partiler ve bazı kesimler içinde yaygın bir şekilde fikirlerini açıklamıştır. Cereyanın belli başlı temsilcileri arasında sadrazam Prens Mehmet Sait Halim Paşa, Şair Mehmet Akif, Babanzade Ahmet Naim, M. Şemsettin (Günaltay) sayılabilir. Cereyan mensupları muhafazakâr ve modernist olarak iki gruba ayrılabilir.

Başlıca yayın organları önce Sırat-ı Müstakim, daha sonra Sebilürreşad adını almış olan dergidir. Ayrıca Beyan'ül Hak, Mahvel Livai İslam, Mekatip, Medaris gibi dergiler de vardır.

Türkçülük Hareketi

Meşrutiyet fikir cereyanları içinde ve yeni bir devlete ideolojik temel olacak derecede tesirli bir cereyan sayılır. Özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra Osmanlıcılık akımının başarısız olmasıyla ortaya çıkan ideal boşluğunu dolduran Türkçülük akımının amacını genel hatları ile şu şekilde özetlemek mümkündür: Osmanlı bayrağı altında bilinçsiz bir şekilde yaşayan Türkleri milli bir duygu ile bilinçlendirmek ve milliyetini idrak ettirmektir. Türk milletini İslam beynelmilliyetine kuvvetli bir unsur olarak yeniden sokmak, aynı zamanda sarsılmış olan Osmanlı Saltanatı'nın dayanaklarını yeniden kuvvetlendirmektir. Modernleşmek, ancak körü körüne bir Batı taklitçiliği içine girmemek, özellikle Tanzimat kafasının Türk toplumunu özünden uzaklaştırma hususunda büyük zararları olmuştur. Bu yüzden, Batılılaşmanın ilk şartı olarak millet haline gelmek ilkesi görülmüştür. Bu aşamadan sonra, Türk milletini Batı medeniyeti camiası içinde durmadan ilerleyen, hiçbir milletten geri kalmayan bir seviyeye yükseltmektir. Bu noktada Batı medeniyetine dâhil olmak, milletlerarası hayat içinde yaşamaktır. Milli hüviyetinden ve şahsiye-tinden taviz vermek değildir.

Ziya Gökalp'in etrafında toplanmış olan Türkçüler, Genç Kalemler, Türk Yurdu, Küçük Mecmua gibi dergilere sahiptir[57]. Tek çıkar yolun "Türkleşmek" olduğunu kabul ediyorlardı. Bunlar, Durckheim'in İçtimaiyat'ı yönünden etkilenmişlerdir. Bunlara göre, Milli bilince sahip olan bütün Türklerin birleşmesi gerekiyordu.

Cereyanın diğer temsilcileri; Akçuraoğlu Yusuf, Ömer Seyfettin, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Köprülüzade M. Fuat, Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Tekin (M. Kohen), Kazım Nami (Duru).

Osmanlıcılık Hareketi

Osmanlıcılık, Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm etnik grupların üzerinde bir "Osmanlılık" duygusunu ve bu duyguya paralel olarak bir "Osmanlı Milletini" ortaya çıkararak Osmanlı Devleti'nin menfaatleri doğrultusunda gayret sarf etmelerini sağlamaya yönelik bir düşünce akımıdır. Bu düşüncenin savunulmaya başlandığı Tanzimat döneminde, İmparatorluk içindeki değişik etnik grupların Batı devletlerinin desteğini alarak bağımsızlığa yöneldikleri göz önüne alınırsa; Osmanlıcılık fikrini ileri süren devlet adamlarının bu yolla iç çekişmeleri yavaşlatmak ve dış baskıları da hafifletmeye çalıştıkları görülecektir.

Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler, pek çok konuda birbirlerinden farklı düşünmelerine karşın; "Osmanlıcılık" fikrinin ana programı şu şekilde özetlenebilir: Bütün Osmanlılar hukuken eşittir. Hukuk ve hürriyetleri teminat altına alınır. Toplum zulümden kurtulup, ezel" ve beşer" olan adalete mazhar edilir. Bütün Osmanlı vatandaşları vatan sevgisi ile birleştirilir. Bu maksadın sağlanması için meşruti idareye getirilecektir. Bu maksatların elde edilmesi için şiddet yoluna başvurulmaz, fitne çıkarılmaz ve ikna yoluyla çalışılır.

Bu grubun fikir ve yayınlarında Osmanlılığı esas ilke olarak kabul

---

[57] Türkçü grup, grubun gazeteleri, dergileri ve başdüşünürü Ziya Gökalp ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; "*Basın*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, I, s.119-122, 128-129.

etmiştir. Dini esaslara bağlılık yönünden çok tutucu değillerdir. Yayın organları Ali Kemal'in gazeteleridir. Düşünürü Rıza Tevfik, şairi Tevfik Fikret'tir.

Meslek-i İçtimai Hareketi

Diğerlerine nisbetle daha az yaygın olan bu cereyan, aynı zamanda "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet" olarak da isimlendirilmiştir. İktidar çevrelerine nüfuz edememiş, ancak bütün muhalefet tarafından benimsenmiştir. Meslek-i içtimai cereyanı Le Play tarafından temsil edilen İlm-i İçtima'i'ye dayanır. Türk toplumunun geriliğini "tecemmüi" tipten olmasında yani, birlikte, toplu halde yaşamalarında bulunmuştur.

Medeni toplumlar ise "infiradi"dirler, yani bireycidirler. Şu halde Türkler de gerçeği görmeli ve infiradi bir toplum haline gelmelidir. Cereyanın dayandığı ana tez budur. Belli başlı temsilcileri; Prens Sabahattin, Satvet Lütfi, Namık Zeki (Aral), Hamit (Ongunsu), Ahmet Bedevi (Kuran)'dır. Cereyanın yayım organları arasında Meslek-i İçtimai, Say ve Tetebbu dergileri başta gelmiştir.

Sosyalizm Hareketi

İkinci Meşrutiyet içinde en zayıf olan bu cereyandır. Savunucuları, sosyalizmin anlamını iyice kavramış sayılmazlar. İdrak, insaniyet, Beşeriyet gibi pek az ömürlü gazetelere, İştirak dergisine sahip olmuştur. Belli başlı savunucuları arasında; İştirakçi Hilmi Dr. Refik Nevzat, Osmanlı parlamentosundaki bazı Ermeni ve Bulgar mebuslar zikredilebilir.

Osmanlı sosyalistleri insicamlı ve devamlı olmayan fikirleri içinde Batılaşma meselesini sosyalizmin gerçekleşmesine bağlamıştır. Bu bakımdan, iki devrelik bir program teklif ettikleri görülmektedir. Birinci devre siyasidir. Diğer devrenin ise sosyalist olması gerekir. Siyasi devre 10 Temmuz 1908'de meşrutiyetle gerçekleşmiştir. Bu devrede kısa açıklamalar yapan sosyalistler ihtilâlci ve savaşçı düşüncelerini ortaya koymaktan çekinmediler. "10 Temmuz hürriyeti gerçi harben... feth olunmadı, alındı." Osmanlı sosyalistlerine göre "Hürriyet ancak harp ve darp ile" büyük fedakârlıklarla, "parça parça feth olunur". Bu bakımdan 10 Temmuz sosyalist bir hareket değildir. O halde yeni

bir devrime gerek vardır. Ancak, devrimden sonra nasıl bir uygulamaya geçileceği ya da toplum refahının arttırılacağı konusunda her hangi bir çözüm yolu önermemiştir. Çünkü yeterli bilgi birikimi, kadrosu ve alt yapısı yoktur.

İkinci Meşrutiyet döneminin basın ürünlerinde bu fikirlerin yan yana yaşadığı görülmektedir. Bu dönem gazeteciliğinin en önemli özelliklerinden biri edebiyatın her türün içinde bulunmasıdır. Edebi fıkralar, makaleler gündelik gazetelere yansımıştır.

Bu dönemde basına egemen olan hava, özgürlüğe susamış, gülmesini ve dilediği şekilde konuşmasını unutmuş, yapılan çeşitli haksızlıklara karşı yıllarca susmaktan bunalmış insanların coşkunluğu ve hatta taşkınlığıdır. Bu coşkunluk nedeniyle bazen hatalara düşünülmüş, siyasi şantajlara meydan verilmiş, sayıları çoğalan kısa ömürlü gazetelerin içeriğine demagoji egemen olmuştur. [58]

II. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE BASIN

A. İstibdat Döneminde Basının Genel Karakteri[59]

II. Abdülhamit'in yönetiminin başladığı 1876 yılından 1908 Meşrutiyetin ilanına kadar ülkemizde basın çok sıkı bir sansüre tabi tutulmuştur. Abdülhamit'in basına yönelik sansür sistemi, iç basının tam kontrolü ve dışarıdan yayın gelmesinin engellenmesiyle Osmanlı toplumuna tam bir karantina uygulaması getirmiştir.

Mikroplardan uzak tutulursa hastanın yeni rahatsızlıklara uğramayacağı

---

[58] İnuğur, s.314-316.

[59] İstibdat Dönemi basın durumunu geniş bir şekilde incelemek için bkz.; Orhan, Koloğlu **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın,** İletişim Yayınları, Şefik Matbaa, İstanbul, 1992, s.43-53; R. Server, İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış,** MEB, Ankara, 2000, s.67-90; M. Nuri, İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi,** DER Yayınları, İstanbul, 2002, s.254-304.

ya da öldürücü komplikasyonlar çıkarmayacağı varsayılmıştır. Bu da toplumda başka olumsuz etkilere yol açmıştır; Hafiyelik bir meslek halini alınca daha önceki dönemde saygıdeğer bir görev olan "Jurnal hazırlayıcılık" (bir konuyu derinlemesine araştırıp, rapor vermek) Abdülhamit döneminde ihbarcılık, dedikoduculuk haline dönüşmüştür. Dürüst aydınlar, inandığı düşünceyi açıklamaktan kaçınmayanlar devlet yönetiminden kaçmışlar, namuslu kadrolar yok olmuştur. Murat, Yıldız gibi sözcüklerden korkan bir toplum oluşmuş, "Haberden korkmak", "Gerçekten korkmak" şekline dönüşmüştür. Kitap yakma, yok etme, geçmişimize ait gazete ve yayınların bulunamamasının sebebi olmuştur. İstanbul, 1860-1878 arasında üstlendiği, İslam dünyasının basın ve fikir merkezi olma özelliğini kaybetmiştir.[60]

Son otuz yıllık Abdülhamit saltanatı boyunca basın, sadece kültürel ve siyasi mesajlar aktarmakla yetinmiştir. Farklı görüşlerin gündeme getirilmesine izin verilmemiş, siyasi tartışmalar yasaklanmıştır. Bu nedenle gazete sayısı genellikle azalmış, gazete yayınlamak bir cesaret ve kahramanlık haline gelmiştir. Çıkan gazeteler, satışı arttırmak için gazeteleri daha ucuza satmış ve dili sadeleştirme yoluna gitmiştir. Bütün bu güç koşullara rağmen, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat, Ali Suavi, Mizancı Murat, Ahmet Rıza gibi ülkücü yazarlar halkı bilinçlendirme yolunda hayatlarını hiçe sayarak büyük çaba harcamışlardır.[61]

Bu dönemde yeni bir kuşak "Jön Türkler" yetişmiştir. Abdülhamit yanlış bir şekilde aşırı dinci ve gerici olarak tanıtılmıştır. Oysa Tanzimat'la birlikte en çok batılı eğitim kurumu ve yasal düzenlemeler onun saltanatı süresinde yapılmıştır. Abdülhamit yaptığı bu değişimlerin, kitleler tarafından hemen benimsenmesinin güç olacağını düşündüğü için ister basında ister basın dışında yapılanların tartışılmasını yasaklamıştır. Bu duruma kızanlar eleştirilerine yurt dışında, genelde Avrupa'da devam etmişlerdir. İşte böylece basın, Osmanlı toplumunda muhalefetin birinci aracı olmuştur.

---

[60] Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, s.51-52.

[61] İnuğur, s.305

Abdülhamit'in sansürcü tavrı sadece yerli sorunlardan dolayı değildir; 1877-78 Rus Savaşları kaybedildikten sonra ülke içindeki azınlıklar Avrupa desteği ile bağımsızlık istemişler ve azınlıkçı akımlar güç kazanmıştır. Basın sansürü bu akımları frenlemede yararlı olmuştur. Bu sayede Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrü 20 yıl daha uzamıştır.[62]

B. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Sansürün Kaldırılması

24 Temmuz 1908 günü gazetelerin birinci sayfasının en başında tek sütuna 5-6 santim yüksekliğindeki bir resmi açıklama, bütün İstanbulları şaşkına çevirmişti. 30 yıldır askıya alınmış meşrutiyet yönetimi tekrar egemen kılınıyor ve seçimlerin yapılıp meclisin açılacağı söyleniyordu.

Böylece gazeteler için geniş bir özgürlük dönemi başlamıştı.[63] Yeni dönemin özelliğini, her aklından geçenin, her canı çekenin sokak başına çıkıp nutuk çekmesi gibi, gazete ya da dergi çıkarması oluşturuyordu. Buna basın patlaması demekten çok "basın çılgınlığı" demek daha uygun düşecektir.[64]

II. Meşrutiyet'in ilanı ile gazeteciler, sirkeci garının karşısındaki bir lokantanın bahçesinde toplanmışlar ve kendi aralarında bir dernek kurmaya karar vermişlerdi.[65] O günden itibaren yazılarını sansür kuruluna göndermeme kararı almışlardı. Sansür memurları gazete kapılarından geri çevrilmişti. Gazetelerin artık hür olduğunu, sansürün yasak olduğu sansür görevlilerine bildirilmiş, 25 Temmuz sabahından itibaren gazeteler, otuz yıldan beri ilk defa sansür edilmeden çıkmıştı. O günlerde çıkan gazetelerde Anayasa, özgürlük, eşitlik, meşrutiyet kavramlarını öven, ateşli ve heyecanlı yazılar yayınlanmaya

---

[62] Koloğlu, **1908 Basın Patlaması,** Bas-Haş Yayınları, İstanbul., 2005, s.10

[63] Koloğlu, **1908 Basın Patlaması,** s.9.

[64] Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın,** s.53-54.

[65] İleride kurulacak olan "Osmanlı Matbuat Cemiyeti"nin temelleri bu toplantıda atılmıştır; Hıfzı, Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi,** Gerçek Yayınevi., Volkan Matbaa, İstanbul, 1973, s.102; Osmanlı Matbuat Cemiyeti meşrutiyetin ilanından iki ay sonra kurulmuştur. Kurucuların adları, cemiyetin amaçları ile ilgili bilgi için bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, I, s.510-511.

başlamıştır. Halkın gazetelere rağbeti artmış, bazı gazetelerin tirajları elli bine kadar yükselmişti.[66] İlk bir buçuk ay içinde gazete çıkarmak için imtiyaz isteyenlerin sayısı 200'ü geçmiştir.[67]

1908 Hareketiyle basında görülen bu artış, düşündüğünü topluma mal etmek ve geleceğe bırakmak isteyenlerin bir ürünüdür. Bu patlama hem ulusal egemenlik kavramının pekişmesini sağlamış hem de serbest tartışma ortamının ilk temellerini atmıştır. Ancak yayından evvel kontrol ve muayene kalktığı için yayından sonra da hiçbir cezalandırma söz konusu olmadığından o günlerin basın hayatı tam bir anarşi olarak nitelendirilmiştir.[68] Toplumun tarihinde rastlamadığı sınırsızlık, özgürlük ve kamuoyu oluşturma tekniğinden yoksun kimselerin intikam alma hırslı yayınları, inanılması güç bir ortam yaratmıştır. Hüseyin Cahit anılarında bu dönemdeki, basını "Yedi Başlı Canavar" olarak nitelendirmiştir.[69]

Gazetecilik hakkında hiçbir fikri olmayan, yeterli paraları bile olmayan kimselerin gazete yayınladığı bu dönemde basın hiç bir engelle karşılaşmamıştır. Her akla gelenin yazıldığı gazetelerde, paşalar, nazırlar hatta padişah aleyhine yazılar yazılmıştır. Kısa süre içerisinde dergi ve gazetelerin sayısı 353'ü bulmuştur.[70]

Sonraki bir yılda gazete ve dergi sayısında altı misli artış olmuştur. İstanbul'daki 377 yayına karşılık, İzmir-Aydın bölgesinde 110, Selanik'te 57 ve Suriye Lübnan'da 85 gazete yayınlanmıştır. Trabzon, Bağdat, Kudüs ve hemen

---

[66] İnuğur, s.306; Topuz, s.102-103.

[67] "*Basın*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, I, s.90; Enver Behnan, Şopolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın,** Güven Matbaa, Ankara, 1876, s.171; Alpay, Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü,** Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1990, s.83.

[68] Bu dönemi İnuğur, s.307; İskit, s.91'de de anarşi olarak nitelendirmiştir.

[69] Koloğlu, **1908 Basın Patlaması,** s.21-22.

[70] Topuz, s.105; Şopolyo, s.175; İnuğur, s.306; "*Basın*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, I, s.90.

hemen bütün şehirlerde gazeteler çıkarılmıştır.[71]

Gazetelerin baskı sayıları kısa sürede on binlerin üstüne çıkmış, ilk üç yılda yayınlanan gazete ve dergi sayası beş yüzü aşmıştır. Ne var ki; gazetelerin birinin kapanıp başkasının çıktığı bir dönem olmuştur.[72] Pek çoğu bir ya da birkaç sayı yaşayıp batan bu yayınlar, belki tek tek etki yaratmamış ancak toplumun gerçekleri dinlemek açlığına cevap vermişlerdir.[73]

1. II. Meşrutiyet'in İlk Günlerinde İstanbul'da Çıkan Gazeteler ve Dergiler

Meşrutiyetin ilk günlerinde İstanbul basınını temsil eden ve halk tarafından tutulan belli başlı gazeteler; İkdam, Sabah, Tercüman-ı Hakikat ve Saadet olmak üzere dört tanedir.[74]

O günlerin aşırı özgürlük havası içinde baskı makineleri bütün gün

---

[71] Bu yayınlardan ülke genelinde 308'i Türkçe; 41'i Türkçe-Arapça; 67'si Arapça; 16'sı Türkçe-Grekçe; 109'u Grekçe; 5'i Türkçe-Ermenice; 34'ü Ermenice; 3'ü Türkçe-Fransızca; 1'i Farsça-Arapça; 4'ü Türkçe-Arnavutça; 5'i Arnavutça; 1'ü Türkçe-Bulgarca; 11'i Bulgarca; 1'i Türkçe-Romence; 2'si Romence; 4'ü Sırpça; 19'u Yahudi İsp.; 20'si Türkçe-Fransızca; 36'sı Fransızca; 2'si İtalyanca; 2'si Almanca; 36'sı Karma dillerde yayınlanmıştır. 377'si İstanbul'da olmak üzere bütün ülke genelinde toplam 730 gazete çıkmıştır. Bu rakamlar 1907 yılı sonu ile 1909 Mayısına aittir. Koloğlu, **1908 Basın Patlaması,** s.20-21.

[72] Ali Gevgilili, "*Türkiye Basını*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, I, s.210.

[73] Ziya Gökalp anıları arasında "Pirimin Vasiyeti" diye belirttiği ve kendisini çok etkilemiş olan bir olayı anlatır; Abdülhamit devrinde "muzır" faaliyetleri dolayısıyla kapatıldığı cezaevinde bir devrimciyle karşılaşmıştır. Bu insan ona şunları söyler; "Benim yaşım ilerlemiştir, özgürlük güneşinin parlayacağı güne çıkabileceğimi pek sanmıyorum ama sen gençsin mutlaka o günleri göreceksin. Burada senden önce rastladığım gençlere söylediğimi sana da söyleyeceğim bu benim siyasi vasiyetimdir. Özgürlüğe kavuştuğunuz anda kafanızdaki düşünceleri, çözümleri derhal yazıya dökünüz. Hiçbir şeyi eksik bırakmadan halka aktarınız. Unutmayınız ki o özgürlük günleri uzun sürmeyecek bir bahane ile yine iptal edilecektir. Ama kağıt üzerine dökülen fikirler asla kaybolmaz. Daima yaşar ve yeniden ortaya çıkarlar." Ziya Gökalp gibi diğer düşünürlerde bu vasiyete uymuşlar ve Meşrutiyetin ilanı ile basın patlaması olmuştur. Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, s.54.

[74] İnuğur, s.307; Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın,** s.56; Kabacalı, s.79.; Necmettin Turinay, *Resimli Kitap ve II. Meşrutiyet Yıllarında Dergiler,* **Milli Kültür**, (38), 1983, s.24.

çalışmakta, basılan gazeteler daha matbaa kapılarında kapışılmaktadır. On paraya satılan ikdam gazetesinin meşrutiyeti ve özgürlüğü öven ateşli yazılar nedeniyle karaborsaya düştüğü ve elli kuruşa satıldığı o günleri yaşayanlar tarafından anlatılmaktadır.

Meşrutiyetin ilan edildiği zaman, istibdat döneminden kalma gazetelerden Ahmet Cevdet'in İkdam'ı yayına devam etmektedir. Yazı kadrosunda Babanzâde İsmail Hakkı, Abdullah Zühdü, Ahmet Rasim ve Hüseyin Cahit Bey gibi yazarlar bulunmaktaydı.[75]

Meşrutiyetin ilk gazetesi "Tanin" ve "Yeni Gazete"dir. Bu gazetelerin yayın hayatına girmesiyle Hüseyin Cahit ve Abdullah Zühdü İkdam'dan ayrılmışlardır. Ali Kemal başyazar olduktan sonra ikdam kuvvetli bir muhalefete başlamıştır.[76]

Ahmet Mithat Efendinin 1878'de kurduğu Tercüman-ı Hakikat[77] gazetesi ise bu dönemde tarafsız çalışmış bir süre sonra Ahmet Mithat Efendi bu gazeteden ayrılmıştır. Daha sonra bu gazeteyi Şükrü ve Behçet Beyler birlikte çıkarmışlardır.[78]

Mihran Efendi'nin çıkarmakta olduğu "Sabah"[79] gazetesi ile Mehmet Efendi ile oğlu Fethi'nin yayınladığı "Saadet" gazetesi de tarafsız kalanlardandır. Ahmet İhsan'ın gündelik hale getirdiği "Servet-i Fünun" da tarafsız gazeteler arasında sayılmaktadır.[80]

---

[75] İnuğur, s.307; Şopolyo, s.170.

[76] Şopolyo, s.175; Fuat Süreyya Oral, **Türk Basın Tarihi (Osmanlı İmparatorluğu Dönemi) Birinci Kitap,** Yeni Adım Matbaası, Basım yeri yok, 1968, s.173.

[77] Ahmet Mithat Efendi gazetesinde ansiklopedik bilgileri halka sunmuş, politikanın yasak olduğu bir çağda halka okuma sevgisini aşılamayı başarmıştır. Bir mücadele gazetecisi olmaktan çok öğretici gazeteci olmuştur. Tercüman-ı Hakikat'te bu rolü üstlenmiş ve diğer gazetelere örnek olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, s.45; Gazetenin muharrirleri; Ahmet Refik, İskender, Mustafa Refik, Reşad, Nazikizade Hilmi, Gayyur, Ragıp beylerdi; Şopolyo, s.171.

[78] Topuz, s.104.

[79] Gazetenin muharrirleri; Mahmud Sadık, Selanikli Tevfik, Halid beylerdi; Şopolyo, s.171.

[80] Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın,** s.56.

Meşrutiyetin ilk günlerinde çıkan gazeteler arasında en önemlileri şunlardır:[81]

a. İkdam Gazetesi

II. Abdülhamit'in istibdat döneminde (1894) yayın hayatına giren daha sonraları ikinci meşrutiyet döneminin en önemli yayın organlarından biri olan İkdam gazetesi Ahmet Cevdet (1862-1935)[82] tarafından çıkarılmıştır.

Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra Sabah Gazetesi'nde ve Tercüman-ı Hakikat'te çeviriler yapan Ahmet Cevdet, 34 yaşında İkdam gazetesini çıkarmış ve Sabah gazetesiyle rekabete girmiştir. İkdam'ın yayın hayatına girdiği yıllar basının en sönük olduğu ve sadece dört gazetenin yayınlandığı yıllardır.

Ahmet Cevdet İkdam gazetesini çıkarırken Yıldız Sarayı ile yakın ilişkiler kurmuş ve yıllar boyu bu ilişkileri sürdürmüştür.

İkdam'ın savunduğu fikirlere baktığımızda; Ahmet Cevdet II. Meşrutiyet'ten sonra gazetesindeki yazılarla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefet yapmıştır. Basına sansür uygulamasına daima karşı çıkmış, sırf yayınlar yüzünden gazete sahiplerinin, sorumlu müdürlerin polis tarafından çağrılıp sorguya çekilmesini şiddetle eleştirmiştir. Her memleketin basına ihtiyacı bulunduğunu hükümetin günlük gazetelere yardım etmesi gerektiğini

---

[81] Topuz, s.102-104; İnuğur, s.308-312, 284-286.

[82] Ömrünün yarısından fazlasını gazeteciliğe veren Ahmet Cevdet tütün tüccarlarından Hacı Ahmet Efendinin oğludur. İstanbul'da Aksaray'da doğdu. İlk mektepten sonra Kaptan paşa Rüştiyesi'nde okumuş, oradan çıktıktan sonra bir müddet Ödemişli Mustafa Efendi'den Arapça dersleri almıştır. Fransızca dersleri de alır. Gençken Tercüman-ı Hakikat gazetesine muharrir olarak girmiştir. Orada çalışırken Hukuk mektebine devam etmiş ve Hukuktan çıktıktan sonra Takvim-i Vakayi'de, Tömbeki rejisinde ve daha sonra da Osmanlı Bankası'nda memur olmuştur. Sabah, Tarık, Saadet gazetelerinde başmuharrirlik yapmıştır. "Tarık"ta bulunduğu sırada "İkdam" gazetesini kurmuştur. 1908 Meşrutiyet ilanından sonra gazetesinde İttihat ve Terakkiye muhalefet ettiği için 31 Mart ihtilâlinden sonra 1909'da Avrupa'ya gitmeye mecbur olmuş ve uzun zaman orada yaşamıştır. İsviçre'de bulunduğu zaman yazmaya devam etmiş, siyasi hava elverişli olmadığında patates, çiftçilik gibi mevzulardan bahsetmeyi adet edinmiştir. 1935 Mayısında Ankara'da matbuat kongresine gelmiş ve ani kalp krizi ile ölerek İstanbul'a nakledilmiş ve Eyüp'e gömülmüştür; İbrahim Alaettin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Yedigün Neşriyat, Basın yeri yok., Basım tarihi yok., s.19.

dile getirmiştir.[83]

İkdam gazetesi yayınlanmaya başladığının dördüncü günü bir dizgi hatasından dolayı kapatılmıştır. Bu kapatılışın nedeni bir fıkradaki (mösyo) kelimesinin başmürettip tarafından yanlışlıkla (cenabı padişahları) ile başlayan satırlardan birinin başına yerleştirilmiş olması ve satırın (mösyö Cenabı Padişahları) şeklinde basılmış bulunmasıdır.

Daha sonra buna benzeyen bir dizgi hatası ile İkdam gazetesi ikinci defa kapatılmıştır. Abdülhamit'in tahta çıktığı gün yapılan şenliklerden söz edilen yazıda kullanılan "Leyle-i mes'ude" (mutlu gece) deyimi Arap alfabesindeki (ayın) harfinin düşmesiyle "mesude" biçiminde yayınlanmış ve anlamı "kara gece" olduğu için gazete kapatılmıştır.

O dönemde İkdam gazetesinin başlıca üstünlüğü, haber ve yazı zenginliğinden ziyade, başyazarının gazetecilikten yetişmiş, kudretli bir kalem sahibi oluşudur. Ahmet Cevdet 1884'ten itibaren yazarlığa başlamış. İkdam gazetesinden önce başka gazetelerde çalışmıştır.

İkdam Gazetesi yayınlanmaya başladığı zaman en ünlü kalem sahiplerini yazı kadrosunda toplamıştır. Ahmet Rasim, Hüseyin Gürpınar bunlar arasındadır. Gazetenin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz;

Gazete, haber toplama işine büyük önem vermiş, haberleri 10-15 muhabirle izlemiş, dış ülkelerden özel haberler sağlamıştır.

Türkiye'de ilk defa Rotatif'i İkdam gazetesi getirmiş, baskı içinde büyük yenilik yapmıştır. Büyük boyda, resimli bir gazetedir.

Türkçülüğe ait eserlerin başlıca yayın aracı olmuştur. Bu nedenle kendisini "Her gün neşrolunur, siyasi, ilmi, ticari, Türk gazetesidir" diye tanımlamaktadır.

İstibdat döneminde çok kuvvetli bir yazı kadrosu kurmuştur. O dönemde,

---

[83] Münir Süleyman Çapanoğlu, **Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar** adlı eserinde Ahmet Cevdet'ten ve İkdam gazetesinden bahsetmiştir; Hür Türkiye Dergisi Yayınları., İstanbul, 1962, s.126-127.

Mahmut Sadık, Abdullah Zühdü, Hüseyin Cahit, Ali Reşad gibi ünlüler vardır.

1908'de bir süre gazetenin başına Ali Kemal geçmiştir. II. Meşrutiyet döneminde İkdam gazetesinde Meclis-i Mebusan tartışmaları adeta tutanaklarının aynen yinelenmesi biçiminde ayrıntılı olarak yer almıştır. Yine borsa ve ekonomi haberlerine geniş yer verilmiştir. İttihat ve Terakki'ye karşı olan Ali Kemal, görüşlerini açıkça bildirmiştir. Özellikle dil konusuna da değinmiştir.

Meşrutiyet devrinde gazete açık ve tabii Türkçe ile çıkmış baş yazılarında öz Türkçe'yi kullanmıştır.

Meşrutiyetin ilk yıllarında gazetenin tirajı 40 bine ulaşmıştır. Ahmet Cevdet 1926'dan sonra gazeteyi Ali Naci Karacan'a devretmiş ve gazete 1926'da kapanmıştır.

b. Tanin Gazetesi

Meşrutiyetin ilk günlerinde "Servet-i Funun" başyazarı olan Hüseyin Cahit[84], Tevfik Fikret, Hüseyin Kazım tarafından 2 Ağustos 1908'de yayınlanmıştır. Gazeteyi çıkarmak fikrini Hüseyin Kazım önermiş, gazeteye Tanin adını Tevfik Fikret koymuştur. Yayınlanışını Hüseyin Cahit Yalçın şöyle dile getirmiştir: "Bir haftaya kalmadan Tanin kurulmuştu. Ne basımevimiz vardı, ne de yönetim yerimiz. Yalnızca kalemlerimiz vardı ve taşan yüreklerimiz. Üzerimize bir iş gömleği geçirdik kollarımızı sıvadık. Araç, gereç

---

[84] Hüseyin Cahit Yalçın 1875'te Balıkesir'de doğdu. Babası Doktor Hüseyin Suat Yalçın'dır. İlk tahsilini Sirozda, orta ve yüksek tahsilini İstanbul'da görerek 1896'da Mülkiye mektebinden çıkmıştır. Birçok alanda görev yapmış, "Servet-i Funun"daki makale ve hikayeleri ile tanınmıştır. İlk eseri "Nadide" adlı bir romandır. Fakat asıl "Hayat-ı Muhayyel" ve "Hayal İçinde" adlı hikayeleriyle ve "Servet-i Funun"daki tenkit makaleleri ile tanınmıştır. 1908 inkılabından sonra gündelik çıkmaya başlayan "Servet-i Funun" gazetesi ile siyasi gazetecilik hayatına girmiştir. Biraz sonra Tevfik Fikret, Hüseyin Kazım Kadri ile birlikte Tanin gazetesini kurmuştur. 31 Mart ihtilalinde matbaası tahrip edilmiş, ölüm tehlikesi geçirmiş ve askerler ona benzettikleri Emir Aslan Bey'i öldürmüşlerdir. 1908'deki seçimlerde milletvekili seçilmiştir. 1918'de İttihatçılarla birlikte Malta'ya sürülmüştür. Orada da yazmaya devam etmiştir; Gövsa, s.400.

yokluğu içinde didine çırpına Tanin'i çıkarmaya başladık." [85]

Tevfik Fikret, gazetede yazı işlerinin yönetimini üzerine almış, yazıları gözden geçirmeye, düzeltmeler yapmaya, yazım tutarlılığı sağlamaya çalışmıştır.

Koyu bir ittihatçı olan ve Millet Meclisi'ne, İstanbul'dan milletvekili seçilen Yalçın'ın yönettiği bu gazete ittihatçıların fikirlerini savunmuş, cemiyetin mücadele organı olmuş ve siyasal hayatı etkilemiştir.[86] Bu bakımdan Tanin Gazetesi, bu dönemin basın organları içerisinde önemli bir yer işgal etmektedir. Yalçın, bu konuda, Tanin'in cemiyetin organı olarak görüldüğünü, aslında bağımsız olduğunu ama cemiyeti iş yükümlülüğü ile savunduğu için böyle sanıldığını ifade etmiştir.

Gazetenin ilk sorumlu müdürü Muammer Naili'dir. Yalçın, Kamil Paşa (1832-1913) aleyhine kampanya açtığından, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım kısa bir süre sonra (1909) gazeteden ayrılmışlardır.

Tanin Gazetesi, İkinci Meşrutiyet döneminin özgür havası içinde yayınlarını sürdürürken, bir yandan da genç kalem sahiplerini toplamıştır. Bu dönemde Muhittin, Falih Rıfkı, Aka Gündüz, Asım yazar kadrosundadır. Özellikle Falih Rıfkı, Tanin'de yazdığı fıkra, makale ve röportaj yazılarındaki "yalın dili ve anlatım gücüyle" dikkati çekmiştir.

31 Mart Olayı'nda matbaa saldırıya uğramış ve tahrip edilmiş, Yalçın ölüm tehlikesi geçirmiştir.

Sert yazıları yüzünden daha sonraları da birçok saldırılara uğrayan ve birçok kez kapatılan Tanin gazetesi ad değiştirerek Cenin, Renin, Senin, Hak gibi isimlerle çıkmıştır.

Yalçın, gazetede Doğu kültürüne karşı Batı kültürünü savunmuş, bu dönemde siyasal yazılara ağırlık vermiştir. Süs ve yapmacıktan uzak sade bir dil

---

[85] Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, s.56; Şopolyo, a.g.e., s.171.

[86] Topuz, s.103.

kullanmıştır.

Yalçın, Tanin gazetesini 17 Ocak 1913'de İttihat ve Terakki Partisine devretmiştir. 1922 Malta'dan döndükten sonra Tanin'i tekrar yayınlamış gazete daha sonraları 1925'te İstiklal Mahkemesince kapatılmıştır.

c. Hukuk-u Umumiye Gazetesi

3 Eylül 1908'de Necip Nadir bu gazeteyi yayınlamış ve sürgünden dönen Mevlanzâde Rıfat bu gazetenin başına geçmiştir. Fedakâran-ı Millet derneğinin bir yayın organıdır.[87] İttihatçılara sert bir dille çattığı için kısa sürede kapatılmıştır.

d. Serbestî Gazetesi

Hukuk-u Umumiye gazetesi kapandıktan sonra 6 Aralık 1908'de Mevlanzâde Rıfat Serbestî'yi çıkarmıştır. Haftalık olarak çıkan gazetede Fedakâran-ı Millet derneğinin fikirlerini savunmuştur.[88]

Gazete daha birinci sayısında yayın ilkelerini şöyle özetlemiştir;

Tam özgür davranacak, devletin bütünlüğünü, meşruti idareyi koruyacaktır.

Kamuoyunun aydınlanmasına ve değişik anasırın birliğine, toplumu dış düşmanlardan korumaya çalışacaktır.

Memurların, halkın çıkarlarına aykırı hareketlerini şiddetle yerecek, kamuoyuna yansıtacaktır.

Namusu ve haysiyeti baş tacı sayar.

Mevcut fırkaların, komite ve cemiyetlerin destekleyicisi olmadığı gibi,

---

[87] Şopolyo, s.171.

[88] Bu dernek Ağustos 1908'de İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyetin adı şantaj ve komplo hareketlerine karışmıştır. İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet etmiştir. Cemiyet istibdat döneminde sürgün edilenler ve mahkûmlar için padişahtan para istemiş, Abdülhamit bin lira vermiştir. Meşrutiyetin ilk yıllarında jurnalcilikten faydalanarak, memurları tehdit etmiş ve en ufak kanunsuzluklarını kamuoyuna açıklayacaklarını bildirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** I, s.165-169

milli çıkarlara aykırı olan kişilerinde emel ve maksatlarına hizmet etmeyecektir.

Açıkçası serbesti, hiçbir gruplaşmayı ya da partileşmeyi geçerli saymamış, İttihat ve Terakkiye karşı çıkmıştır. Oysaki gazetenin kurucusu ve başyazarı Fedakâran-ı Millet cemiyetinin kurucuları arasındadır. Yapmış olduğu muhalefetten dolayı gazetenin başyazarı Hasan Fehmi, İttihatçılar tarafından 5 Nisan 1909'da öldürülmüştür. Bu olay üzerine muhalefet gazeteleri, İttihat ve Terakki'ye yoğun saldırıya geçmişlerdir.

e. Mizan Gazetesi

Uzun süre yurtdışında kalmış olan Murat Bey çıkarmıştır. Mizan ittihatçılara ateş püsküren gazeteler arasındadır. Murat Bey daha sonra tevkif edilmiş, gazete de kapatılmıştır.[89]

f. Sadâ-yı Millet

Kozmidis adında bir milletvekili çıkarmıştır. Gazete, Türk ve Müslüman olmayan azınlıkların malı olarak nitelendirilmiştir. İttihatçılara muhaliftir. Gazetenin başyazarı Ahmet Samim bu nedenle 1910 tarihinde ittihatçılar tarafından öldürülmüştür.[90]

g. Yeni Gazete

II. Meşrutiyet döneminin ilk gazetelerindendir. Abdullah Zühdü İkdam'dan ayrılarak bu gazeteyi çıkarmıştır. Yeni Gazete, hükümetin ve Sadrazam Kamil Paşa'nın sözcülüğünü yapmıştır. Meşrutiyetin ilanından birkaç gün sonra "Gazete" adıyla yayınlanmış, yirminci sayıdan sonra adı "Yeni Gazete" olarak değiştirilmiştir.

Gazetenin çıkarılması için sermayenin büyük bir kısmını Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa sağlamıştır.[91] Mahmut Sadık, gazetenin yazar kadrosunda yer almış, Ahmet Emin Yalman mahlasıyla yazılar yazmıştır.

---

[89] Oral, s.181.

[90] Ahmet Samim'in öldürülmesiyle ilgili bilgi için bkz. Gevlili, "*Türkiye Basını*", I, s.208.

[91] Oral, s.181.

Bu gazete de İttihat ve Terakki cemiyeti aleyhine yazılar yayınlamıştır. İngilizlerin dostluğuna ve siyasetine fazlasıyla eğilim göstermiştir. Cenap Şehabettin, Süleyman Nazif ve Mehmet Rauf da yazar kadrosunda yer almıştır. 23 Aralık 1913'te gazete kapanmış daha sonra açılmışsa da eski gücüne ulaşamamıştır.

h. Şura-yı Ümmet Gazetesi

23 Eylül 1908'de ittihatçılar tarafından yayınlanmıştır. Tıpkı Tanın gibi İttihat ve Terakki'nin fikirlerini savunmuştur. 31 Mart olayı sırasında yağma edilmiştir.

ı. Osmanlı Gazetesi

Başyazarlığını Süleyman Nazif'in yaptığı Osmanlı Gazetesi Ahrar Partisi'nin yayın organıydı. İttihat ve Terakkiye muhalefet etmek için kurulmuştur. Ahmet Samim, Celalettin Arif, Tahir Hayrettin gazeteciler arasındadır.

i. Volkan Gazetesi

Hükümet seçimlerinin yapılacağı gün Derviş Vahdeti[92] Volkan gazetesini çıkarmaya başlamıştır. İttihad-ı Muhammedi Derneği'nin[93] yayın organı olan

---

[92] Derviş Vahdetî (1869-1909) Lefkoşe'de doğdu. Dini eğitim aldı ve Nakşibendî tarikatına girdi. Yaklaşık 15 yıl çeşitli memurluklarda bulundu. 1902'de yeniden İstanbul'a döndü. Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın yardımıyla İskan-ı Muhacirin Komisyonunda iş buldu. Bu sırada adı Jurnal olayına karıştığı için üç buçuk yıl Diyarbakır'da sürgünde kaldı. 1908, II. Meşruiyet'in ilanı ile serbest bırakılınca Kıbrıs'a gitti. Orada kazandığı para ile 11 Kasım 1908'de Volkan gazetesini yayınlamaya başladı. 3 Nisan 1909'da İttihâd-ı Muhamedî Cemiyetini kurdu. 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909)'te İstanbul'da ayaklanma çıkınca olayları bastırmak için Hareket Ordusu gelince Vahdeti İzmir'e kaçtı ancak yakalanarak Divan-ı Harpte yargılandıktan sonra İstanbul'da idam edildi. **Türkiye ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, Anadolu Yayınları, İstanbul, IV, s.1730; Gövsa, s.103.

[93] İttihad-ı Muhammedi, Muhammedî Birlik anlamına gelmektedir. 31 Mart olaylarından on gün önce parlamento dışında kurulmuş gizli ve ihtilalci eğilimli bir partidir. Derviş Vahdeti tarafından kurulmuştur. Cemiyetin İslamcı bir yapısı vardır. Bütün Müslümanlara açıktır. Bu bakımdan milliyetçi değil ümmetçidir. Cemiyetin başkanı Hazret-i Muhammet kabul edilmektedir. 31 Mart olayları içinde Volkan Gazetesi'nin yayınlarına dayanarak bu hareketin baş yöneticisi durumunda göründüğü için "31 Mart Vak'ası" ile özdeşleşmiştir. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** I, s.217-231.

küçük ebattaki bu gazete bir yandan İttihatçılara çatmakta, bir yandan da Ahrar Partisi aleyhine yazılar yayınlamaktadır.

Derviş Vahdeti bu gazetede yazılarını yayınlamış, İslam prensiplerini problem edindiklerini ilan etmiş, meclisin kapanmasını önermiştir. Yazılarında İttihat ve Terakki Partisi'ne bağlı kimselere saldırılarda bulunmuş, devletin ileri gelenlerine yazdığı açık mektuplarda dini inançların sarsıldığını ve ahlakın bozulduğunu ileri sürmüştür. Zamanın yöneticilerini batılılaşmakla suçlayan Vahdeti, Jön Türklerin "bir şeytanlar devri" açtıklarını öne sürmüş ve onları şöyle tanımlamıştır; "Avrupa'dan gelmiş dört tane herif-i naşerif, bizi Avrupalıların ahlâkıyla mütehallik etmesinler; Mesela kadınlarımızın tedricen çarşaflarını almak yahut bir Müslüman hürdür diye, meyhaneler, kerhaneler açmak gibi Müslümanlığa yakışmayan şeylerin memleketimizde husülüne meydan vermeyelim."

Volkandaki yazılarıyla Vahdeti, İttihatçılar'a muhalefet ederken buna karşılık Kamil Paşa'yı ve Prens Sabahattin gibi adem-i merkeziyetçileri desteklemiştir. İngiliz yanlısı görüşlere yakınlık göstermiş öte yandan Masonluk'a karşı çıkmıştır.

Volkan isyancıların günlük emri gibi, isyancıların sesi olmuş ve hareket adına taahhütlere girmiştir. Birçok gazete Volkan'ı desteklemiştir. 31 Mart öncesinden yakınanlar Volkan'da seslerini duyurmuşlardır. Öyle ki Volkan gazetesi bu dönemde halk tarafından çok rağbet görmüş, tirajı 8 bine ulaşmıştır.

k. Takvim-i Vekayi

Bu gazete 1831'de yayın hayatına başlamış, istibdat döneminde de yayınlanmaya devam etmiş ancak bir dizgi yanlışı yüzünden kapatılmıştır. 29 Temmuz 1908'de yeniden yayınlanmaya başlamıştır.

Meşrutiyet döneminde saydığımız gazetelerin dışında birçok gazete yayınlanmıştır. Biz burada önemli olanları ele aldık.[94]

---

[94] Diğer gazeteler için bkz.; Şopolyo, s.173-174.

II. Meşrutiyet döneminin ilk günlerinde çıkan gazetelerin yanı sıra onlarca bilim, sanat, eğlence, öğrenci, gençlik, mizah, iktisat, kadın aile, din, müzik, askerlik dergisi yayınlanmıştır.[95] Dergiler genellikle, küçük boyutlarda ve 2-8 sayfa arasında olmuştur.

Her gün birkaç derginin çıkıp birkaçının kapandığı "boz bulanık" bir ortama rağmen, nispeten uzun süre yaşayan, aradan "sivrilen", açtığı tartışmalarla bugün bile önem taşıyan bazı dergiler olmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkan süreli yayınlar arasında en çok mizah dergileri bulunmaktadır. Mizah yayınlarında yer alan yazıların fıkraların, çizgilerin önemli bir bölümü özellikle 1908-1909 yıllarında, geçmişin eleştirisi, II. Abdülhamit ve çevresindeki kişilerin yerilmesi üzerinedir.

O zamana kadar padişahtan, sadrazamdan daha aşağı makamdaki yöneticilere kadar kimsenin hedef alınmadığı karikatürlerde, artık buların hepsi konu edilmiştir.[96]

Mizahın 30 yıl yasaklanması büyük bir patlamaya neden olmuştur. Sade nicelik değil, nitelik açısından da önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Türk karikatürü adeta yeniden doğmuştur. Dönemin mizah anlayışına damgasını vuran iki büyük dergi bulunmaktadır: Kalem ve Cem.[97]

Bu iki derginin dışında, Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi ve İbrahim Hilmi tarafından "Boşboğaz"; Sait Hikmet, Sermet Muhtar, Osman Kemal tarafından "Elüfürük"; Ali Fuat tarafından "Karagöz" adlı mizah gazeteleri kurulmuş ve yayına başlamıştır. Daha sonraki yıllarda bunları Davul, Şaka, Yuha, Eşek,

---

[95] "*Basın*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, I, s.116-123.

[96] Koloğlu, **1908 Basın Patlaması,** s.67; Koloğlu bu kitabında mizah dergilerine geniş yer vermiş, gündemle ilgili çıkan yazılar ve karikatürlerden örnekler sunmuştur; bkz.; s.67-86.

[97] Dönemin ilk büyük mizah dergisi olan "Kalem", Ağustos 1908 tarihinde yayınlanmaya başlamıştır. Derginin kurucuları Salah Cimcoz ve Celal Esat (Arseven)'tır. Dergide, dönemin politikacıları ve uyguladıkları politikalar, mizahi bir yaklaşımla ele alınmıştır; "*Basın*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, I, s.122-123.

Laklak, Cingöz, Zevzek, Curcuna, El Malum gibi mizah gazeteleri izlemiştir.[98]

Bu dönemde oldukça çok sayıda çocuk dergisi de yayınlanmıştır. Bu dergiler genellikle birbirinin benzeridir. Hemen hemen tümü çocukların genel kültür düzeylerin artmasına yöneliktir. Kadınlara yönelik dergiler de çıkmıştır. Mehmet Rauf tarafından 1908 tarihinde çıkarılan resimli dergi "Mehasin", yine resimli ve haftalık olan "Demet" bu alandaki önemli dergilerden birkaçıdır.[99]

Bu dönemde dini gazete ve mecmualardan da "Sırat-ı Müstakim", "Sebilü'r-Reşad" ve "Beyanü'l-Hak" yayınlanmıştır. Daha sonraki yıllarda "Sadâ-yı Din", "Teraki Hidayet", "Ceride-i Sufiye", "İlmiye", "Hikmet", "Medrese" yayınlanmıştır. Ancak II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra çıkmaya başlayan "Sırat-ı Müstakim" ve "Beyanül-Hak" bu alandaki en önemli dergilerdir;

l. Sırat-i Müstakim[100]

Sırat-i Müstakim, Ebu'l-Ula Zeyne'l-Abidin ve Eşref Edip tarafından 14 Ağustos 1324 (1908)'de yayın hayatına başlamıştır. Bu dergi, II. Abdülhamit'e başkaldıran ilk İslamcı-Türkçü yayın organıdır. İlk sayısın ilk yazısı "Hürriyet-Musavvat" başlığını taşır. Yazarı ileriki yıllarda ittihatçıların Şeyhülislamlığını üstlenecek olan Musa Kazım Efendi'dir. Mehmet Akif Ersoy ilk sayıdan itibaren dergiye yazı vermiştir. Haftalık olarak çıkarılan mecmua'da dini, milli, edebî, siyasî konular, otorite sayılan kişiler tarafından işlenmiştir.

Sırat-ı Müstakim 182 sayı olarak yayınlanmış, bilahare yayınlanan bu sayılar 7 cilt haline getirilmiştir. 183. sayıdan itibaren "Sebilü'r-Reşad" ismiyle devam etmiştir.

---

[98] İnuğur, s.307; Mizah dergileriyle ilgili geniş bilgi için bkz.; "*Mizah*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, IV, s.1103-1105.

[99] Çocuk ve Kadınlara yönelik dergiler için bkz.; "*Basın*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, I, s.123-124.

[100] "*Basın*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, I, s.122, 126-127; Abdullah, Ceyhan, **Sırat-ı Müstakim Fihristi,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s.7-9.

Sebilü'r-Reşad 5 Mart 1925'te yayına mecburi olarak ara vermiş ve bu mecburiyet 22 yıl sürmüştür. 22 yıl sonra tekrar çıkartılmaya başlamış bu sefer mecmua yeni harflerle yayınlanmıştır. İlk sayısı Mayıs 1948'de çıkmış 1965'e kadar devam etmiştir. Dergi, 359 sayıda 15 ciltte toplanmıştır.

Sırat-ı Müstakim gayesinin ne olduğunu ve hangi konuları işlediğini şöyle açıklamıştır; "Birinci kısım ilmi olup, ikinci kısım siyaset ve hayat-ı İslamiyeden bahistir."

Konu başlıklarını şöyle sıralayabiliriz;

a- Tefsir-i Şerif, b- Hadis-i Şerif, c- Sosyal Bahisler, d- felsefe, e- Fıkıh ve Fetva, f- Edebiyat, g-Tarih, h-Talim ve Terbiye, ı- Hutme ve Mevaiz, i- Siyaset, k- İslam kavimlerinin hayatları, l- Mektuplar, m- Matbuat, n- Şuunet

Her konu belli başlıklar altında ve konuların uzmanları tarafından yazılmıştır. II. Meşrutiyet'in gündeme getirdiği kadın sorunu dergide yer alan önemli konulardan biridir. İslamcılar "Musavvat"tan, yani eşitlikten yanadırlar. Din konusunda reformist öğeler içerir; insanları fukaralığa, atalete ve sefalete sevk eden, "fani dünya" için çalışmayı gereksiz gören, "bir lokma, bir hırka"yı öneren din anlayışına karşı tavır alır. Ticaret, Sanayi tarım gibi uğraşların İslam dini açısından önemini vurgular. Ticareti, kazancı, serveti özendirir, sanayileşmenin gereğine değinir.

Yazı ailesinin isimlerinden bazıları; Manastırlı İsmail Hakkı, Ahmet Naim, Mehmet Akif, Eşref Edip, Bursa Mebusu Tahir Bey, H. Nasri Çantay, Ömer Rıza, Prof. Dr. A. Fuat Başgil'dir.

m. Beyanü'l-Hak[101]

Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin yayın organıdır. 22 Eylül 1324 tarihinde yayına başlamıştır. Haftalık olarak yayınlan derginin başyazarlığını Mustafa Sabri Efendi yapmıştır. Beyanü'l-Hak 1908-1912 arası 182 sayı çıkmış 7 ciltte toplanmıştır.

---

[101] "*Basın*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, I, s.126-127.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, o dönemde İslamcı kesimin çıkardığı önemli yayınlardan biridir. Geleneksel İslamcılığın sözcülüğünü yapmış, dinsel konuların yanı sıra güncel, siyasal ve toplumsal sorunlara da yer vermiştir. Ticaret şirket gibi konular da dergide yer alır. Önemli bir yazar kadrosu vardır.

2. Basında Siyasi Partilere Göre Gruplaşmalar ve 31 Mart Olayı'nın Basındaki Yansıması

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ülkede siyasal gruplaşmalar başlamış, buna paralel olarak basında da gruplaşmalar olmuştur. Çeşitli grupları temsil eden ve onların fikirlerini yaymaya çalışan yayın organları halkı etkilemiş ve onları yöneltici bir rol oynamıştır. Bununla birlikte tarafsız olmaya çalışanlar da vardır.

Bu dönemde gazeteler genel olarak iki gruba ayrılmıştır. Bir kısmı II. Mahmut zamanından beri aralıksız meşrutiyete karşı çıkmış, bir kısmı da meşrutiyeti yaşatmaya çalışmıştır. Türk basının gruplara ayrılması her gün halka yeni bir heyecan vermiştir. Zira gazeteler arasındaki atışmalar gün geçtikçe kızışmıştır. Bu iç politika heyecanına Doğu Murad ili ve Bosna-Hersek'in, Bulgaristan ve Avusturya tarafından ilhakı, Trablusgarb ve Balkan harpleri heyecanı da katılmıştır.[102] Bu grupları şu şekilde özetlemek mümkündür;[103]

a) Meşrutiyetin ilanını sağlamada etkili olan İttihat ve Terakki Derneği parti halinde örgütlenmiş, "Tanın" ve "Şurayı Ümmet" gazeteleri bu partinin yayın organları olmuştur. Koyu bir ittihatçı olan Hüseyin Cahit Tanın'de yazdığı yazılarla diğer gazetelere savaş açmış ve ittihatçıları, yaptıkları politikaları savunmuştur.

Yine ittihatçıları destekleyen; Tüfek, Silah, Süngü, Kurşun, Hançer, Top, Bıçak, Bomba gibi gazeteler de Rumeli'de yayınlanmıştır. İttihatçıları destekleyen diğer gazeteler; Ebuzziya Tevfik'in "Yeni Tasvir-i Efkârı", Kitapçı

---

102 "*II. Meşrutiyet'te Basın*", **Yasama ve Yargı Dergisi**, Ankara, 1964, (22), s.4.

103 İnuğur, s.312-313.

İbrahim Hilmi'nin çıkardığı "Millet", Samih Rıfat'ın çıkardığı "İttifak" gazetesi, "Basiret", "Servet", "Ahali", "İstiklal", "Metin", "Saadet", "Zaman", "Vakit"tir.[104]

b) Abdülhamit döneminde sürgüne gönderilen aydınlar ve gazeteciler, meşrutiyetten sonra yurda dönmüşler ve "Fedakâran-ı Millet" adıyla bir örgüt kurmuşlardır.

Hukuk-u Umumiye ve serbesti gazeteleri bu derneğin yayın organlarıdır. Bu gazetelerde İttihat ve Terakki'ye karşı yayın yapmışlar, Serbesti gazetesin başyazarı Hasan Fehmi sert eleştirileriyle dikkatleri çekmiştir. İttihat ve Terakki tarafından tehdit edilmiş ve öldürülmüştür.

c) Yönetimde âdem-i merkeziyetçiliği ve ekonomide liberalizmi savunan Prens Sabahattin taraftarları Ahrar Partisi'ni kurarak Osmanlı gazetesini çıkarmışlardır.

Toplumsal gelişmenin sağlanabilmesi için önce iktisadi gelişmenin sağlanması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Osmanlı ülkesindeki etnik unsurlara eşitlik tanınmasını ve yerinden yönetimi savunmuşlardır.

d) İslamlığı savunmak amacıyla İttihad-ı Muhammedi Derneği ile bu dernek adına çıkarılan Derviş Vahdeti tarafından yönetilen Volkan gazetesi; Ayrıca Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye derneği tarafından yayınlanan Beyanü'l-Hak dergisi ve Sırat-ı Müstakim dergisi dini içerikli yazılar yazmışlardır.

Bu gruplaşmalar neticesinde başta Volkan olmak üzere ittihatçı karşıtı basın, basın özgürlüğü anlayışını siyasi amaçlı çarpıklaştırmıştır. Ancak burada ittihatçılar da tamamen suçsuz değildir. İttihatçılar başarıya ulaşınca, endişe ile katı davranışlarda bulunmuşlar, nasıl hareket edeceklerini bilememişler ve basının kendilerine karşı ılımlı olmasını istemişlerdir. Bu da ilk kez özgürlüğü tanımış kimseler için imkânsız olmuştur.

Muhalefet edenlerde tezlerinde tutarsızdır. Zira kendileri ittihada ve

[104] Şopolyo, s.173.

hükümetlere karış her türlü iddiada bulunmuşlar ve kendilerini haklı görmüşler, ittihatçılar bunu yaptığında onları kusurlu bulmuşlardır. Özellikle Volkan bir yandan İslam'ı yüceltirken bir yanda da İngiltere'ye destek vermiştir.

24 Temmuz 1908'den itibaren basının sürekli körüklediği siyasi çekişmeler, 6 Nisan 1909'da Hasan Fehmi'nin öldürülmesiyle ve hemen arkasından 13 Nisan'da, o günün uygulanmakta olan Rumi takvimine göre gereğince 31 Mart olayı diye adlandırılan ayaklanmaya varmıştır. Temel yön belirleyen İttihâd-i Muhammedî Cemiyeti ve onun başındaki Kıbrıslı Derviş Vahdeti olmuştur. "Vak'a" planlanan hedefe ulaşmayınca grup üyeleri yenilmiş ve bu yenilgiyi ağır ödemişlerdir. Örfi idare ilan edilmiş, Divan-ı Harp kurulmuş ve Derviş Vahdeti idam edilmiştir.

"31 Mart Vak'ası" günümüzde de esrarını korumaktadır. Ve hala bilinmezlerle doludur. Bu olayın nedenleri ve düzenleyicilerin kim olduğu sorusu günümüzde bile hâlâ cevapsızdır. [105]

31 Mart Olayı'ndan çok kısa bir süre sonra 28 Nisan 1909'da Mebusan Meclisi'ne bir basın kanunu tasarısı getirilmiştir. Basın özgürlüğünün kısıtlandırılmaya çalışılması gazeteciler arasında büyük tepkiler yaratmış, uzun tartışmalara yol açan bu tasarı 14 Temmuz 1909'da Meclis tarafından kabul edilmiştir. Ayan Meclisi'nden hızla geçen "Basın Kanunu Tasarısı" 18 Temmuz 1909'da kesinleşmiştir.[106]

Öldürülen Gazeteciler

İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında basın bir yandan geniş bir özgürlüğe kavuşmuş, bir yandan da İttihat ve Terakki Derneği'nin yarattığı terör nedeniyle anarşik bir dönem başlamıştır. Kendilerini eleştiren yazarları kanla susturmak

---

[105] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** I, s.230-231.

[106] İncelediğimiz Dönem 31 Mart tarihine kadar olduğu için bu konuya geniş bir şekilde yer vermedik. Matbuat Kanunu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; Koloğlu, **1908 Basın Patlaması,** s.142-155; Topuz, s.97-102; İnuğur, s.317-320; "*II. Meşrutiyette Basın*", **Yasama ve Yargı Dergisi,** s.1-17; İskit, s.91; Kabacalı, s.84-86.

istemişlerdir.

Bu derneğin ileri gelenleri tarafından örgütlenen kişilerce sokak ortasında dört gazeteci öldürülmüştür.

Birer yıl ara ile öldürülen gazeteciler; Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi (5 Nisan 1909), Sadayı Millet gazetesi başyazarı Ahmet Samim (10 Şubat 1910), Şehrah Gazetesi başyazarı Zeki Bey (10 Temmuz 1911)'dir. Bunlardan başka "Silah" gazetesini çıkaran Hasan Tahsin, İttihatçılar tarafından boğdurulmuş, "İştirak" gazetesini çıkaran Hüseyin Hilmi de daha sonra kurşunlanmıştır. [107]

Biz burada inceleme yaptığımız dönem içerisinde öldürülen Hasan Fehmi'yi ele alacağız.

Serbesti Gazetesi Başyazarı Hasan Fehmi

Mülkiye Mektebi'ni bitirdikten sonra Jön Türklerin arasına karışarak Paris'e kaçan Hasan Fehmi, bir süre Mısır'da yaşamış, II. Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'a dönerek Serbesti gazetesinde yazmaya başlamıştır. Meşrutiyet yönetiminden çok şey bekleyen, aradıklarını bulamadığından ittihatçıların icraatını eleştiren Hasan Fehmi, sert yazıları ile geniş yankılar uyandırmış, bu nedenle Serbesti, çok satan ve çok okunan bir gazete olmuştur. Pembe renkli bir kâğıda basılan bu gazetenin, okuyucu ve halk üzerindeki etkisi giderek artmıştır. Bu yüzünden İttihatçılar Hasan Fehmi'ye tehdit mektupları göndererek, onu susturmak istemişlerdir. Mektuplara hiç aldırış etmeyen Hasan Fehmi yazmaya devam etmiş, "İttihat ve Terakki'nin fenalığı, açlıktan da, kıtlıktan da koleradan da fazla tahribat yapmaktadır" gibi sert cümleler kullanmıştır. Bunun üzerine ittihatçılar onu öldürmeye karar vermişlerdir.

5 Nisan 1909 günü akşamı üç arkadaşıyla birlikte Beyoğlu'na çıkmak için Galata Köprüsü'nden geçmekte olan Hasan Fehmi, İttihatçıların fedaileri

[107] İnuğur, s.320-321.

tarafından kurşunlanmıştır. Ertesi gün serbesti gazetesinin birinci sayfasında yalnız şu yazı yer almıştır:

"Serbesti-i matbuatın (Basın özgürlüğü) ilk kurbanı, ömrünü menfalarda (sürgünlerde) geçirmiş olan evlad-ı hürriyetten Hasan Fehmi Bey'in ruhuna fatiha."[108]

Gazetecinin öldürülmesi İstanbul Üniversitesi çevrelerinde büyük heyecan yaratmıştı. Ertesi sabah öğrenciler büyük bir gösteri düzenleyerek Bab-ı Ali'ye gitmişler ve Sadrazam Hüseyin Paşa ile görüşmek istemişlerdi. "Katili isteriz!" nidaları yükselmişti. Sadrazam Hüseyin Paşa öğrencilerden bir heyeti kabul etmek zorunda kalmış ve o zaman Hukuk Fakültesi öğrencisi olan 19 yaşında bir genç, öğrenciler adına bir konuşma yaparak, katillerin yakalanmasını istemiştir. Sadrazam da "Katilleri bulup astırırım." diyerek öğrencileri yatıştırmıştır. Gençler daha sonra Mebusan Meclisi'ne giderek Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'le görüşmüşler "Artık bu gizli eller kırılsın, millet kan ağlıyor, katilleri isteriz" diye bağırmışlardır. Polis olayı kapatmış, katiller bulunamamıştır.[109]

Hasan Fehmi'nin öldürülmesi II. Meşrutiyet dönemindeki özgürlüğün sözde kalıp içselleştirilememiş olmasının göstergesidir. Hasan Fehmi mevcut olan iktidara karşı eleştiride bulunduğu için ve yazdıkları bazı çevreleri rahatsız ettiği için susturulmuştur. Tarihte bunun örnekleri çoktur.

---

108 Serbestî, 26 Mart 1325, No: 142.

109 Topuz, s.107-108; Oral, s.187-188; İnuğur, s. 321-322; Koloğlu, **1908 Basın Patlaması**, s.125-128; Gövsa, s.133; Gevgilili, s.208; Öldürülen diğer gazeteciler hakkında bilgi için de bu esere bakabilirsiniz.

III. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE DİNİ TARTIŞMALAR

Meşrutiyet'in ilanıyla beraber toplumda bir rahatlık ve serbestliğin oluştuğu, fikrî olarak insanların düşüncelerini rahatlıkla ortaya koydukları kabul edilmektedir. II. Meşrutiyet insanlara bazı haklar vererek, aralarında eşitliği sağlamayı amaçlamıştır. Bu haklarını kullanmak isteyen insanlar sorunlarını dile getirmekten çekinmemişlerdir. Basında birçok konuda tartışmalar olmuştur. Özellikle siyasî alanda yapılan tartışmalar gündemi oluşturmuştur. Kanun-ı Esasi, hükümet, dış ve iç sorunlar gündeme getirilmiştir. Basın bu anlamda gruplaşmış ittihat ve terakki taraftarları, ittihatçılara karşı olanlar ve tarafsız kalanlar şeklinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Din ile ilgili birçok konu da basına yansımış ve tartışılmıştır. Bazı konularda haftalarca devam eden düzenli yazılar çıkmıştır. Özellikle kadın ve hakları ile ilgili konuların ele alındığı göze çarpmaktadır. Bunun dışında, Batı'nın taklit edilmesinin doğru olup olmadığı, dinin ilerlemeye engel olup olmadığı, resim ve heykel yapmanın caiz olup olmadığı gibi konular yer almıştır. Ayrıca İslamiyet, kavmiyet, batıcılık üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Yapılan tartışmalarla ilgili olarak Mustafa Sabri, Beyanü'l-Hak Dergisi'nde şu tespitlerde bulunmuştur: "Son zamanlarda bazı insanlara rastlanır ki, bir dinin yüzlerce, binlerce ve bütün hükümlerini beğenip kabul etmekle beraber yalnız birini kabul etmemek olmaz. Bir din yalnızca bir meselesinde makul olmasa gerçek ve hak din olamaz. Bu gibi meselelerde pek az alakadar oldukları halde en çok takip edenler, din yalnız Allah'ı ve peygamberi tasdikten ibaret olmayıp peygamberin Allah tarafından gönderildiğini söyleyen ayetin de kabul olması gerektiğini unutuyorlar. Yahut hiç bilmiyorlar.

Birçok insan da yanlış uyguladığı hükümleri tevil ve inkâr ederek kusurlarını örtmeye çalışıyor. Bu ise öncekinden daha büyük bir kusurdur, affedilemez; çünkü bütün dini hükümleri yapması mecbur olmadığı halde hepsini kabul etmek zorundadır. Sorun, dinin hükümlerinde değildir. O

meseleyi, aklın irdeleyerek çözmesinden başka çare yoktur. Elhamdülillah, hikmeti ve uluviyyeti günden güne anlaşılmakta olan dinimizin aklın anlamayacağı yönü yoktur.

Hikmetine akıl ermese bile onu tasdik şarttır. Bu, zorlama ve hikmetsizlik değil midir diyeceksiniz. Hayır! Çünkü bir dinin hakikatini ispat edecek ayet ve mucizeler vardır ki, din onlarla katiyen kazanırken sonra artık teker teker hükümlerini bir fikir ile kısır tahlil ile hevâ ve hevese yenilmiş bir beyin ile açıklamaya çalışmak abestir. Bu olanca ihtisas yapanlar yorum yapabilir, İslam ve kelam âlimleri bu hükümleri inceleyebilir."[110]

A- Kadınla İlgili Yapılan Tartışmalar:

1- Kadının Kimliği

Sırat-ı Müstakim Dergisi'nde "Müslüman Kadını" adlı makalede kadın şu şekilde tarif edilir: "*Allah, kadını insanların çoğalmasını sağlamak için yaratmıştır. Bu nedenle kadının görevi çok yücedir. Bu hususta erkek kadınla yarışamaz. Zaten bu görevi yerine getirebilmek için kadının ihtiyacı olan bütün nitelikleri yaratan onan vermiştir.*"[111] diyerek kadının yaratılış amacının doğurganlık olduğunu ifade etmiştir. Oysa İslam dinine baktığımızda Allah, insanın yaratılışından bahsederek "kulluk"ta kadın-erkek ayrımı yapmamış, "Ben insanları ve görünmez varlıkları bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zariyat 51/56) buyurmuştur. Tabii ki toplumda kadın-erkek her iki cinsin yapması gereken bir takım sorumluluklar vardır. Kadın için doğurganlık özelliği çok yüce bir özelliktir. Ancak sadece bunun için yaratılmış olduğunu söylemek kanaatimizce yanlıştır.

Yazarın burada kadının bu özelliğine vurgu yapmak için böyle bir

---

[110] Mustafa Sabri, "*İslam Dininde Münakaşa Olan Meseleler*", **Beyânü'l-Hak**, 3. sayı, 23 Ramazan 1326, 6 Teşrini Evvel 1324, s. 8-10

[111] M.Ferit Vecdi, "*Müslüman Kadını*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 4. sayı, 21 Şaban 1326, 4 Eylül 1324, s. 57.

ifadede bulunduğunu da düşünebiliriz. O dönemde kadının toplumdaki yerine baktığımızda bu görüşü yadırgamamak gerekmektedir. M. Ferit Vecdi, görüşlerini sunarken yine kadının mizacına değinerek, "mizacının çocuk gibi olduğunu, bu nedenle kadınların da çocuklar gibi çok hassas olduğunu, sevinç, korku, üzüntü gibi duygulardan çabuk etkilendiklerini" ifade etmiştir.[112] Bunu söylemek mümkün olmakla birlikte böyle bir genelleme yapmanın doğru olmayacağı aşikârdır. Zira toplumda öyle kadınlar vardır ki, güçlü karakterleriyle toplumda önemli yerlerde bulunmuşlardır.

Kadınların layıkıyla terbiye edilmediği, bu sebeple ifrat ve tefrite kaçtıkları, batı'da ahlakın kirlenme sebebinin tamamen erkeklerin kadınları terbiye meselesinde, yaratılış kanunlarına dikkat etmemelerinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. M. Ferit Vecdi, eleştirilerine devam ederek, "kadınlar İslam ile terbiye olmasaydı, bugün batıda kadınlar bu durumda olmazdı. İşleri güçleri, süslenip gezmek olmazdı. Zira bugün Müslümanlar arasında öyle kadınlar vardır ki, her yönleriyle örnektirler." sözleriyle İslamî terbiyenin üzerinde durmuştur.[113]

2-Kadın-Erkek Eşitliği

Kadın ve erkek öncelikle bedenen karşılaştırılmış ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Bu dönemde kadın ve erkek arasında böyle bir karşılaştırılma yapılmasının sebebi, kadının ve erkeğin görevleri, kadın erkek işinde çalışabilir mi gibi tartışmaların yoğun olması hasebiyledir.

Sırat-ı Müstakim'de bedenen ve ruhen kadın ve erkek her konu da karşılaştırılmıştır.[114] Boy, kilo, iç ve dış organları yanı sıra duyguları ve hislerinden de bahsedilerek kadınların daha tahammüllü oldukları bu sayede hamilelik gibi birçok zorluklara erkeklerden daha iyi dayandıkları

---

[112] M. Ferit Vecdi, "*Müslüman Kadını*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 4. sayı, 21 Şaban 1326, 4 Eylül 1324, s. 57.

[113] M. Ferit Vecdi, "*Müslüman Kadını*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 4. sayı, 21 Şaban 1326, 4 Eylül 1324, s. 57-60

[114] M. Ferit Vecdi, "*Kadın Bedenen ve Ruhen Erkekle Bir Olabilir mi?*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 5. sayı, 27 Şaban 1326, 11Eylül 1324, s. 76-79.

söylenmektedir. Bununla birlikte, fıtraten ve bedenen daha zayıf oldukları için hastalıklara daha çabuk maruz kalabilecekleri, bu sebeple yaşamlarını evde geçirmeleri dışarıdaki işlerde uğraşmamaları dile getirilmekte ve şöyle denilmektedir: "*Erkek merkezli idare modeline gelince bu hususta münakaşaya bile gerek yoktur. Zira erkekle kadının beyni arasında şeklen ve maddeten büyük bir fark vardır. Erkek beyni 100gr. daha ağırdır. Biri çıkıp da bu vücutla orantısına bağlı diyemez çünkü erkeğin beyninin bedenine oranı 40 iken kadınınki 44'tür. Aradaki fark açıktır. Yine beyindeki idrak merkezinde de fark vardır. Bu kadınlarda daha azdır. Buna mukabil heyecanlandırma odakları daha mükemmeldir. Zira erkek zekâ ve irade yönüyle kadından daha üstündür. Kadında sinirlenme ve heyecanlanma daha fazladır. Şüphesiz bu farkları gösteriyor ki merkezî idare erkekte daha mükemmel olduğu için erkek idare yönünden daha ileridedir*." [115] Bu farklar ortaya konulduktan sonra batılıların medenileşmede ilerledikçe erkekle kadın arasındaki farkın da o oranda arttığı belirtilmiştir. Sebep olarak da Hikmet-i İlahiyyenin koyduğu kanunlara karşı gelmek, onun kanunları aleyhine isyan etmek olduğu söylenilerek, kadınların artık uykudan uyanmaları yok oluşa ve uçuruma gitmekten sakınmaları istenilmiş, Müslüman kadınları batıdaki kadınlar gibi kendi başlarına olma isteklerinin hürriyete bedel olan bir mahrumiyete mahkûm olacakları anlatılmıştır. Hâlbuki kadın, insan olduğu gibi erkek de insandır. İnsanî özellikleri açısından kadın erkek arasında fark yoktur. Allah, her ikisine de bir toplumda yaşamlarını takdir etmiştir. İnsanlığın devamı ikisine bağlıdır. Erkek ve kadına birbirinden farklı gözle bakmak doğru değildir. Erkek de bulunan aklın aynısı kadında vardır. Çünkü Cenab-ı Hak aklı sadece erkek ya da kadın için değil "insan" için yaratmıştır. Ancak arzuları, istekleri, duyguları farklı olabilir.

Kadın ve erkek arasında biyolojik ve psikolojik farklılıklar da vardır. Kadın ve erkeğe yüklenen görevler ve roller toplumdan topluma, kültürden

---

[115] M. Ferit Vecdi, "*Kadın Bedenen ve Ruhen Erkekle Bir Olabilir mi?*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 5. sayı, 27 Şaban 1326, 11Eylül 1324, s. 76-79.

kültüre değişmektedir. Mahmut Akad'a göre, fiziksel olarak güçlü olanın genelde atılgan ve etkin olması, zayıf olanın ise psikolojik bakımdan daha çekingen ve pasif olması anlamsız değildir. Bu anlamda iki cins arasındaki farklılığın ortaya çıkardığı ilişki, isteyen ve kabul eden, davet eden ve icabet eden, irade eden ve itaat eden arasındaki ilişkidir. Bu iki yön birbirini tamamlayıp dengeleyerek, birbirinin eksiğini gidererek hayata anlam kazandırır.[116]

Sırât-ı Müstakîm'de "Kadın Bedenen ve Ruhen Erkekle Bir Olabilir mi? adlı makalede kadının kendi başına olma isteği üzerinde durulmakta bunun mümkün olamayacağı şu şekilde ifade edilmektedir: " *Kadın ile erkek arasındaki farklar ortadadır, ne yapsa da ona yetişemez. Bundan yaratanın eksik yarattığı anlaşılamaz. Fıtratları gereği kadınlar sevgi dolu yaratılmıştır. Kadındaki bu özellik erkeğin nüfuzuna boyun eğmesine sebeptir. Kadının kendi iyiliği ve faydası için erkeğin himayesi altında olması vaciptir. Zaten bunu rızasıyla kabul etmese de sonunda mecbur olur. Zira kadın dışarıdaki hayatta erkekle karşılaştırılamaz, çünkü bu kavga her şeyden önce bedenin dayanıklılığına ve azaların gücüne bağlıdır.*

Buna en büyük delil, kadınları ilk yaratılışından bugüne kadar erkek boyunduruğunda olmasıdır. Batı'da da durum aynıdır. O milletlerin görünüşleri farklı hakikatleri başkadır. Çeşitli hastalıklara duçar olmuşlardır ki bunun sebebi fıtrattan uzaklaşmaktır. Kadın devamlı bir aşağılanma içindedir. Bu aşağılanma gösteriyor ki kadınlar orada da bir esaret içindedir. Evet, kadınlardaki tek başına olma isteği mümkün değildir. Kadın ile erkek bir olamaz. Mesela bir kadının bir memleketten olması için erkeğin oralı olması gerekir. İmparatorun karısına imparatoriçe denir. Kuvvetçe erkeğin altında bulunan kadın sanat ve felsefe dünyasında da onun altındadır. Kadınlar için hürriyette eşitlik sağlamak mümkün değildir. Zavallıların olanca gayretleri bütün o hayalleri, iddiaları, delilleri aleyhlerine olmaktan, halkın diline düşmekten başka bir netice doğurmuyor.

---

[116] Talip Özdeş, **Kur'an ve Cinsiyet Ayrımcılığı**, Fecr Yayınları, Ankara, 2005, s. 8.

Avrupa'da ve Amerika'da kadına hukuk alanında ve diğer alanlarda eşit haklar verilmeye çalışılıyor. Memleketimizde de kadınlar bunun istiyor. Ümit ediyoruz, Müslüman kadınlar bulundukları durumdan daha kötüsüne düşmemek için hürriyet lakırdısını işitmek istemezler, yaratanın kendilerine vermiş oldukları sorumlulukları yerine getirirler."[117] Bu dönemde özgürlükler çerçevesinde kadının tek başına olup olamayacağı, erkekle eşitliği tartışılmış ve makalede bunun olamayacağı dile getirilmiştir.

Baktığımızda dünyada son yüz yılda hukuk, ekonomi ve politika alanlarında çok temelli düzenlemeler yapılmıştır. Kadınlara oy kullanma, seçme seçilme hakkı verilmiş, onların politikaya girmeleri teşvik edilmiştir. Ancak, bu konuda model teşkil eden batı ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nde bile yüzde olarak erkeklerin politikadaki etkinliği ve katılımı kadınlara oranla çok ileri düzeyde görülmektedir. Yani bu konuda, söylenenlere rağmen uygulamada erkeklerle kadınlar arasında önemli bir uçurum vardır.

Tarihte bilimsel keşifleriyle, görüşleriyle topluma yön veren siyasî, askerî ve ekonomik alanlarda liderlik görevini üstlenenlerin -istisnalar hariç- çoğunluğunun da erkek olması, bunun yanında ezilenlerin, mağdur olanların kadın olması erkeğin kadına göre genel anlamda etkinliğini ortaya koymaktadır.

Meşrutiyet döneminde bu tartışmaların yaşanmasının, kadın-erkek ayrımının yapılmasının temelinde biyolojik ve psiko-sosyal sebeplerin yanında inanç, kültür, mitoloji ve tarihi süreçler de etkilidir. Bugünde bu devam etmektedir. Her ne kadar eşitlik savunulsa da fiiliyatta bu, görülmemektedir. Evrensel insan haklarının yanında ayrıca kadın haklarının olması, onların problemlerinin genel olarak insan probleminin dışında tutulması ve ele alınması, erkeğin her şeyin ölçüsü haline gelmesi, kadın ve erkeği bir olarak düşünme sistemini bozmuştur.

---

[117] M. Ferit Vecdi, "*Kadın Bedenen ve Ruhen Erkekle Bir Olabilir mi?*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 6. sayı, 5 Ramazan 1326, 18 Eylül 1324, s. 90-93.

3- Tesettür

Müslüman kadınların II. Meşrutiyet Dönemi'nde çarşaf giydikleri, peçe çektikleri ve gözlerini kapattıkları bilinmektedir. Bu dönemde örtünmeyle ilgili tartışmalarda farziyyet konusunda herhangi bir sorun çıkmamıştır. Daha çok örtünmenin şekli ve örtünme dışında kalacak yerlerin belirlenmesi tartışmalara yol açmıştır.

Kadınların tabiat gereği çok nazik ve korumasız oldukları, bu nedenle tesettürün onlar için büyük bir nimet ve şefkat olduğu ifade edilmiştir. "*Kadınlar ev işlerinden ve çocuk terbiyesinden sorumlu oldukları için ziynetlerini takınarak açık seçik oldukları halde dışarıda bulunmalarında hiçbir fayda yoktur. Görevlerini ihmal etmiş olular*."[118] denilerek kadının konumu belirlenmeye çalışılmıştır.

İkdam gazetesi'nden Ali Kemal bu konuya: "*Geçmiş milletlerde dahi örtünme vaciptir. Zira öyle ki, İslam beldesinde gayri Müslim kadınlar bile çarşafla gezmektedir. Cenab-ı Hak, ayet-i kerimesinde bunu emretmiştir. Örtünme farzdır.*" şeklinde yaklaşmıştır. [119]

Beyanü'l- Hak dergisi'nde ise, evlerinde ve dışarıda kadınların nikâh düşen erkeklere karşı örtünmeleri gerektiği, öyle ki, zaruri durumlar olmadıkça ellerini, ayaklarını, yüzlerini açmak ve ince yüz örtüleri, dar çarşaflar ile gezmenin katiyen caiz olmadığı ifade edilmiştir. Kadınların örtünmelerinden maksat kendilerini zarardan korumak içindir. Namusu ve iffeti korumak içindir denilmiştir. Ayrıca kocanın eşini tesettüre zorlayabileceği söylenmiştir. [120]

Örtünmenin faydaları şu şekilde dile getirilmiştir. "*Bir ailenin mutlu olabilmesi için eşlerin, birbirine sevgi ile bağlanması gerekir. Bu sevginin devam etmesi, zevcenin iffetini koruması ile olur. Eğer bir kadın örtüsüz olarak*

---

[118] M. Ferit Vecdi, "*Tesettür*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 2. sayı, 7 Şaban 1326, 21 Ağustos 1324, s. 21-22.

[119] Ali Kemal, "*İslam Kadınları*", **İkdam**, 2 Eylül 1324, Salı, s. 1.

[120] Ahmet Reşit, "*Tesettür*", **Beyânü'l-Hak**, 18. sayı, 19 Kanuni Sani 1324, 9 Muharrem 1326, s. 405-406.

rastladığı erkekle görüşmekte konuşmakta ve hatta istediği yere gitmekte serbest kalırsa kocasından daha zarif, daha güzel erkeklere istemeden meyledeceğinden eşine karşı muhabbeti azalacak ve ailesi mahvolacaktır. Bu erkekler için de geçerlidir. Bir erkek eşinden daha güzel, daha genç bir örtüsüz kadın gördüğünde ondan etkilenmemesi elde değildir. İşte bu gibi hikmetlere binaen İslam dini kadınlara örtünmeyi emretmiştir. Bununla birlikte bir kadın örtünmekle hiçbir hakkını kaybetmez. Erkek hangi haklara sahipse kadın da o haklara sahiptir. Mesela, bir erkek kendi malından istediği gibi tasarruf edebilir, kadın da öyle. Bir erkek iffeti ve namusu dairesinde eğlenebilir, gezebilir, kadın da. Kadın, toplantılara, konferanslara gidebilir ancak İslam'ın çizdiği edep ve terbiye çerçevesinde, kendilerine ait yerlerde. Şeriatımız bu tip şeylere asla mani olmaz. Yine kadınlar örtünmekle medeniyetten uzak kalmazlar, istedikleri ilimleri öğrenebilirler." [121]

Tartışmalara bakıldığında kadının iffetini ve namusunu korumak için örtünmesinin gerekli olduğu ifade edilir. Örtünme ayetinin hikmeti de budur.[122] Erkeğin ve kadının namus ve iffetini korumaları için kadının örtünmesi gereğinden bahseden bu ayetlerde örtünme için belli bir şekil şartı ve modeli önerilmediği görülür. Bu sebeple kadınların ancak çarşaf ve peçe ile dışarı çıkabileceği, yabancı erkeklerin yanında ağız ve burnu örtmesi hatta bir gözünü kapatması gerektiğini söylemek isabetli olmaz.

Hz. Peygamber'in sünnetine bakıldığında, örtünmenin dini ve ahlaki cephesi vurgulanmış, sadelik, temizlik tavsiye edilerek elbisenin vücut hatlarını belli etmemesi, içini göstermemesi ilke olarak benimsenmiştir. Sünnette yer alan belirlemelerde o günkü toplumun telakkilerinin, bölgesel şartların, toplumsal ahlâkın belli bir payı bulunmaktadır. Zira örtünmede asıl hikmet, iffet ve namusu korumak olduğu için şekle ve ayrıntıya çok fazla takılmamak gerekir. Meşrutiyet döneminin kadın yazarları da bunu savunmuştur.

---

[121] M. Ferit Vecdi, "*Tesettür*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 3. sayı, 14 Şaban 1326, 14 Ağustos 1324, s. 36-37

[122] "Görünen kısımlar müstesna olmak üzere ziynetlerini teşhir etmesinler. Başörtülerini yakalarının üzerine örtsünler." Nur 24/31; Ahzab 33/59.

Hangi şekilde düşünülürse düşünülsün, kıyafet meselesi insanın inanç kimliğinden, sahip olduğu değerlerinden, zevklerinden, toplumun kültür ve gelenek yapısından, medeniyet anlayışından bağımsız değildir. Müslüman kadının kimliğinin bir parçası olan tesettür konusu, üzerinde kabul veya ret bağlamında hangi yorumlar yapılırsa yapılsın, sadece basit ve yüzeysel bir şekilde Arap geleneklerine indirgenerek hafife alınamayacak ölçüde köklü bir geçmişe ve farklı boyutlara sahiptir. Çok boyutlu bu geçmişin izlerini Eski ve Yeni Ahit geleneğinde de bulmak mümkündür.[123]

a-Tesettür-Esaret İlişkisi

Kadınlara eşitlik verildiğinin söylendiği medeniyetleri eleştirerek Sırat-ı Müstakim Dergisi'ndeki makalesine başlayan Vecdi devamında, Roma medeniyeti ile yoğun bir karşılaştırma yaparak kadınların tesettürlü olmasının Roma'nın gelişmesine mani olmadığı, bilakis kadınların örtülerini terk etmesiyle birlikte başlayan ahlakî çöküntünün Roma'nın da çöküş sürecine girdiğini belirtmiştir. Yazar, Roma hukukundaki tesettürü zorunlu kılan kanunun kaldırılması için uğraşmış olan kadınların istedikleri şeylere sahip olunca sokaklarda gezip, tiyatro sahnelerine çıkıp şarkı söylemeye başlamalarıyla birlikte erkeklerin onların haklarını sınırlandırma yoluna gittiklerini, hatta bu sürecin aşırı boyutlara taşındığını makalesinde anlatmıştır.[124]

Makalede tarihten örnekler verilerek tesettürün faydalarına değinilmiştir. Bununla birlikte kadının erkeğin elinde oyuncak olduğu, onun namusuyla ahlâkıyla oynandığı, Müslüman kadının tesettürünün onu bu durumlara düşürmekten koruyacağı söylenmiştir. "*Zaten Müslümanlar dinlerine tam olarak sarılsalar hiç bir şey olmaz. Acaba Müslüman kadınları asırlarca devam*

---

[123] Geniş bilgi için bkz. Mehmet Görmez, "*İlahi Dinlere Göre Başörtüsü*", **İslamiyat**, IV, 2. sayı, Nisan-Haziran 2001, s.19-33

[124] M. Ferit Vecdi, "*Tesettür Kadınların Esaret İşareti midir?*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 11. Sayı, 10 Şevval 1326, 23 Teşrini Evvel 1324, s. 173.

eden felaketlerden koruyan tesettürden başka nedir? Şimdi bu sözleri işiten bir şarklı, dehşet içinde kalır; zira o bu medeniyeti övmüş ve taklit etmek istemiştir. Bu durumlar şarkta da olursa halimiz ne olur?" denilmektedir. [125]

M. Ferit Vecdi görüşlerine şu şekilde devam etmektedir: "*Ben tesettürlü kadınların iffeti için istemiyorum böyle bir maksatla istemem zira o zaman fıtraten his sahibi ince olan bu cinsin haklarına tecavüz etmiş olurum. Evet, kadınların ahlâk seviyeleri erkeklerinkinden daha yüksektir. Namusları genel itibariyle daha parlaktır. Benim tesettür istememin sebebi onun kadınların şerrinden korumak içindir. Çünkü erkeklerin günün birinde yahut her gün kendi namuslarının perdelerini yırtsalar bundan kendilerine bir zarar gelmeyeceğini bildikleri için görülüyor ki her türlü hileye, her türlü lanet vasıtalara düşerek kadınları kandırmaya çalışırlar. Zaten kadınları kötü işlere sevk eden erkektir. Öyleyse erkek şerrinden kadını korumak için bir çare aramalıdır*." Yazar burada tesettürün kadının namusunu koruduğuna değinerek, "Niçin erkeğin örtünmesini istemiyorsun da bu mecburiyeti sadece kadına has kılıyorsun? Bu zorlama kadın haklarını gasp etmek değil midir?" diyenlere, erkekleri kadından ayırmanın mümkün olmadığını, kadının vazifesinin ev işleri olduğunu, onun dışında çalışmasının büyük bir fesat doğuracağını söyleyerek cevap veriyor: "Eğer biri çıkar da kadını erkek hücumundan koruyan başka bir çare bulur ve bu kabul edilirse biz de kabul ederiz." diyerek tesettürün yalnız erkeklerin "hücum"undan korunmak için emredildiği telakkisini ortaya koyuyor.[126] Bu yanlış bir telakkidir. Yaratıcının kitabında istediği emir ve yasakların temelinde "imtihan" vardır ve istenildiği için yapılması gerekir. Yazarın belirttiği lokal faydalardan hareketle mesajı iletmeye çalışmak modern hayatın dayatmaya çalıştığı ve yaygın bir hastalığa dönüşen kompleksten başka bir şey değildir.

Yazar, görüşlerine Maktum Dergisi'nin yorumlarını eleştirerek devam ediyor: Maktum Dergisi'nde, toplumda tesettürün iffeti koruduğu hususunda

---

[125] M. Ferit Vecdi, "*Tesettür Kadınların Esaret İşareti midir?*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 11. Sayı, 10 Şevval 1326, 23 Teşrini Evvel 1324, s. 176

[126] M. Ferit Vecdi, "*Tesettür Kadınların Esaret İşareti midir?*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 12. Sayı, 17 Şevval 1326, 30 Teşrini Evvel 1324, s. 186

hiçbir faziletin sabit olmadığı, tesettürlü kadının tesettürsüz olana göre daha namuslu olduğu iddia edilemez denilmekte ve iffeti koruyacak olanın kadın olduğu, artık kadınların güçlü akılları ile güçlü ahlaklarını birleştirmeleri gerektiği söylenmiştir. Buna Vecdi şöyle cevap vermektedir:

"*Kadının geneline bakılırsa görülür ki; terbiye bu çeşit imkân dâhilinde değildir. Buna ancak pek zengin adamların kızları sahip olabilir, çünkü böyle bir terbiye ve tahsil için senelerce mektepte bulundurulmak, ağırlıklarınca altın harcamak gerekir. O halde kızları onda dokuzu bundan faydalanamayacağı için erkeklerin hücumuna maruz kalır. Örtünme aleyhinde bulunanların tavsiye ettiği manevi tesettür kadın için maddi olan o ince örtüden daha ağırdır. Bakınız erkeklerin kadına yüklemek istedikleri görev ne kadar zor? Hem kadına hücum edenin erkek olduğunu söylüyorlar hem de kadının örtüyle kendilerini savunmasını istemiyorlar.*

Örtünün manevi ve ahlaki değer taşımasını, nefislerimizi engellemesini istemiyorlar, beğenmiyor ve küçümsüyorlar. Daha doğrusu kadınlara her taraftan hücum gelse de, insani duygularına itaat etmesinler melek olsunlar diyorlar. Birin gösterin ki, terbiyesi şu katı yürekli erkeği değiştirmiş, hayvani duyguların ortaya koymayı engelleyebilmiş mi?

Her şey şahittir ki, terbiye bir erkeği haram olan şeyleri istemekten alıkoyamamış, iyiliği kötülüğe tercih etmesi için onun taş gibi olan kalbini yumuşatamamıştır.

Medenî bir memlekette bulunan bir adam çocukluktan olgunlaşıncaya kadar bulunduğu muhitte mektuplar, hutbeler, vaazlar dinliyor günah işlemekten men ediliyor. Ancak içki kullanıyor. Her şeyi bilmesine rağmen bundan vazgeçemiyor. Hani aldığı terbiye nerede? Şimdi bu misal göstermiyor mu ki, erkek ne kadar terbiyeli ve yüce olursa olsun, maddi kuvvetle birleşmedikçe onu fenalıklardan, rezilliklerden, alıkoyamaz.

Kadınlarımızın, tesettürlü olmaları kendilerinin hür olmalarına, büyüklüklerine ve edeplerine güvenilmediğinden değildir. Artık bundan sonra bunları bilen erkek karısından örtüsünü çıkarmasını isteyebilir mi? Yahut kadın

kendisi bunu yapabilir mi? Eğer insanların bir kısmı tesettürü beğenmeyerek bir çeşit esaret sayıyorsa tesettür taraftarlarının da süslenmeleri ayıp görülür. Bize gelince örtünmenin iffet-i nefse, vakar-ı nefse alamet olduğunu, kadınların mutluluğu için yegâne kefil olduğunu düşünüyoruz." [127]

Kesinlikle tesettür bir esaret işareti değildir. Kadının başarılı olmasına engel de olamaz. Zira Hz. Peygamber ve Dört Halife döneminde Müslüman kadınlar arasında erkeklerin ilmi hatalarını bulabilen, onları açıkça eleştirebilen, cemaate katılan, eğitim ve sosyal alanda vazife alan, erkeklerle beraber biate katılan, orduda geri hizmetlerde çalışan, tıbbi hizmetler yapan veya fiili olarak harbe katılan kadınlar vardı. Günümüzde de her alanda tesettürlü başarılı kadınları görmek mümkündür.

b-Tesettür-Kadının Olgunluğu İlişkisi

Tesettürün faydalarını anlatmaya devam eden M. Ferit Vecdi, " Elmer'et ü'l-cedide" müellifinin sözlerini iktibas ederek eleştirilerine şöyle devam ediyor, [128] "*Tesettüre gelince bunun kadın hürriyetine engel olmak, terbiyesini tamamlamalarına, zaruri durumlarda çalışmalarına mani olmak için değildir. Ben derim ki; Tesettürün birçok faydası vardır. Kadınlara hürriyeti sağlar ki bunu yaratan tayin etmiştir. Yine onlara anne olmak için gereken terbiyeyi verir, erkeklerle görüşmelerini yasaklar, beladan korur. O bela ki, Avrupa'yı Amerika'yı kurutmuştur. Tesettüre uyan ümmetler sağlıklı bir insan gibi olur.*

Bir adam düşünün ki, eşi hep yanında, eviyle, eşiyle, çocuklarıyla ilgileniyor. Erkeğinin şan ve şerefini koruyor. Şimdi o adamdan daha büyük bir saadet olabilir mi? Bir adam da düşünün ki, yanı başında mutlu edeceği, onun için çalışacağı, sadık olacağı bir karısı yok. Şimdi bu adam mutlu mudur? Herkes mutlu olsaydı yeryüzünde şikâyet eden bulunmazdı. Erkeğin istediği sadece salih bir eşe sahip olmak değildir. İnsanlar daha fazlasını ister. Yeter ki

---

[127] M. Ferit Vecdi, "*Tesettür Kadınların Esaret İşareti midir?*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 12. Sayı, 17 Şevval 1326, 30 Teşrini Evvel 1324, s. 186

[128] M. Ferit Vecdi, , "*Tesettür Kadınların İktisab-a Kemal Etmelerine Mani midir?*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 13. Sayı, 24 Şevval 1326, 6 Teşrini Sani 1324, s.203-204

kendisine bir kötülük dokunmasın ölüm gelmesin, fakirlik yaşamasın. Fakat bütün bunlardan kaçış yoktur.

Ben tesettürün zarar olduğunu inkâr etmiyorum. Ancak onun dahi büyük bir zarara engel olduğu kesin ki bu sebepten hayırlıdır diyorum. Nitekim milletlerden bazılarının diğerlerine karşı silahlanmaları iyi bir şey değil ama büyük bir fenalığı kaldıracağı için iyidir. Diyorlar ki, tesettürün üç zararı vardır;"

Birincisi sıhhatlerini tehdit eder, onları hastalıklara uğratır. Sinirleri zayıflar, maneviyatı etkilenir. Bu da örtülü kadınların şehvetlerine daha fazla esir olmalarını gerektirir. Zira sinirlerin zayıflaması, insanın nefsini tutmasını zorlaştırır. İkincisi tesettür adamın alacağı kadını görmesine engel olur. Bu da boşanmayı çoğaltır. Karı-koca arasında muhabbetin az olmasına sebeptir. Üçüncü sebep tesettür kadınları, öğrenmekten alı kor mekteplere giderek akıllarını ve ahlaklarını güçlendirmelerine engel olur. Şimdi biz bu iç iddiayı reddediyoruz ve diyoruz ki;

Tesettürlü kadınlar ne söylendiği gibi hastadır, ne de gevşek sinirlidir, bilakis tesettürlü olmayan kadınlardan daha kuvvetlidir ki, her şartı bunu gösterir. Zaten Müslüman kadınlar on üç asırdır örtü içinde yaşıyor. Eğer dedikleri olsaydı, bu zayıflık nesilden nesile aktarılıp bugün Müslüman erkek ve kadınlar zayıf olmalıydı. Tesettürlü kadınların çocukları da en az diğerleri kadar güçlüdür. Bundan başka istatistikler ölümlerin kadınlarda çok olduğunu göstermiyor, eğer tesettür sıhhate zarar verseydi kadınlarda ölüm daha çok olurdu. Örtülü kadınların şehvetlerine daha düşkün olmalarına gelince, bu de ruh ilmine mutabık değildir. Zira herkes bilir ki, insanın hayvani duygularından olan meyli, ancak bu duyguları çıkaracak elbiseler arasında bulunduğu zaman ortaya çıkar.

Örtülü olan mı, açık giyinen mi şehvete daha maruzdur? Kuvvetli adetlerinden dolayı erkekle görüşen mi, görüşmeyen mi? Tabi ki ikincisi değil midir?

Sinirlerin zayıflığı ile bunun neticesinde güçlü akla sahip olmayanlara

gelince, bunun Batılı kadınlarda daha çok olduğu görülür. Zira bu zayıflık yalnızca tesettürden ileri gelmez. Keder, sıkıntı, aşk, üzüntü gibi şeylerin etkisi de vardır. Bundan başka bir ümmetin zayıflığını gösteren birçok delil vardır ki, başlıcası intiharın çokluğudur. İnsanın aklı güçlü oldukça asla intihara kalkışmaz. Mademki aklın gücü sinirlerin zayıflığına bağlı, öyleyse intiharın çokluğu bize hangi yerdeki kadınların sinirlerinin zayıf olduğunu gösteriyor.

1889'dan 1899'a kadar 569 kadın İtalya'da intihar etmiştir. Pekâlâ, bana şarklı milletlerde intihar gösterin. Doğulu kadınlar daha güçlü. Eğer şehvete meyil sinirlerden ileri geliyorsa şarklıların sinirleri batılılardan daha kuvvetli zira batılıların aldıkları terbiye ve eğitime rağmen belalardan uzak kalmıyorlar.

Boşanmanın artmasına gelince bu durum yalnızca Müslümanlara mahsus değil. Belki bu durum ilerlemiş şehirlerde daha çok. Örtü, kadınları eğitimden men eder sözlerine gelince, bu da doğru değildir. Zira bir kız 7 yaşından 12 yaşına kadar mektepte kalabilir. Gereken terbiyeyi alır. Bundan sonrası için onlara has okullarda rahatça eğitim görebilirler.

Kısacası örtünme ne sıhhati bozar, ne sinirleri gevşetir ne de hevesleri uyandırır. Aksine fesada öyle bir engel olur ki, eğer ona bir de manevi engel katılırsa o zaman şu medeniyetin felaketlerin, musibetlerin pek çoğu beşeriyetin üstünden sıyrılır.

Erkekler gibi kadınlarımız da kendilerine mahsus bir edep ve terbiye dairesinde kendilerine mahsus gezmelere giderek konserler ve konferanslar verebilirler. Şunu söyleyelim ki; "İslam kadınları zannettiğimiz gibi esir değildir, onlarda hürdür. Onların kapanmalarını bir tavuğun kümese kapatılmasına benzetmek batıldır.

Şeriatımız onların bütün haklarını garanti altına almıştır. Şeriatımız onların gezmesine, toplantılara konferanslara gitmesine karşı çıkmaz. Konferans ve konser vermelerine gelince; bunda telaş edecek bir şey yok, kadınların kendilerine ait bir yerde bir araya gelmelerinde eğlenmelerinde edebi, dini, ahlaki, iktisadi konularda diğer kadınları bilgilendirmeleri güzel bir

şeydir." [129]

4-Çok Evlilik

Kadınların örtünmesi gibi çok evlilik ve boşanma meselelerinde de öteden beri tartışmalar olmuş hâlâ da devam etmektedir. Bu tartışmalar, Meşrutiyet döneminde yaşanmıştır. Özellikle Avrupa'nın bu konuları göstererek Müslümanları vahşilikle, zalimlikle ve adaletsizlikle suçlaması dönemin düşünürlerine açıklama yapma gereği hissettirmiştir. Kanun-ı Esasi'nin ilanından etkilenen birçok kadın çok eşlilik istemediklerini dile getirmiştir.

Çok evliliğin kitap, sünnet, icma-i ümmet ile meşru olduğu, ancak bazı şartların yerine getirilmesi dile getirilmiştir. Nisa suresinde, "İstediğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder evlenin şayet adaletli davranmaya gücünüz yetmeyecekse bir ile yetininiz." [130] buyurulmaktadır. Kur'an'da sabit olan çok evliliğe itiraz Allah'a ve resulüne itirazdır, denilmektedir. Çok evliliğin meşru olması konusu bu dönemde tartışılmamış daha çok batıdan gelen eleştirilere ve batı etkisiyle çıkan söylentilere cevap vermek için açıklamalarda bulunulmuştur. Zira Batı, bunu öne sürerek İslam'ı adaletsiz bir din olarak göstermeye çalışmıştır.

Mustafa Sabri bir makalesinde, "*Zamanımızda çok evliliği bir kötü yol olarak düşünen bazı aklı zayıf ashap, adalet şartını mülahaza sebebi yaparak, bu şartın gerçekleşmeyeceğini bu sebeple İslam'daki bu durumun muhal olması lazım gelir derler. Çok evliliğe inanmayan Avrupa medeniyetine göre İslam dini bununla ne kadar gaflet eseri olduğunu tayin eder. Oysaki oradaki adalet şartını görmezler mi? İslam dini kendini hoş göstermek için manasız, mantıksız, kendi kendini eksik gösteren bir şey değildir.*" [131] diyerek, eşler arasında adaletli olmak şartıyla çok evliliğin meşru olduğunu söylemiştir. Musa Kâzım'ın

---

[129] M. Ferit Vecdi, , "*Tesettür Kadınların İktisab-a Kemal Etmelerine Mani midir?*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 14. Sayı, 2 Zilkade 1326, 13 Teşrini Sani 1324, s. 218-220

[130] Nisa 4/3

[131] Mustafa Sabri, "*Çok Evlilik*", **Beyânü'l-Hak**, 11. sayı, 1 Kanun-ı Evvel 1324, 20 Zilkade 1326, s. 227-228

yazısında da çok evlilik ele alınarak, sebepleri üzerinde durulmuştur. "*Evlilikten maksat "üremek" ve "iffet"i korumaktır. Çünkü bu düzenin devamı buna bağlıdır. Üreme ancak evlilikle olur; ancak pek çok evlilik de vardır ki fayda yoktur. Eğer çok evlilik olmasaydı bir çok kimselerin nesilleri kesilirdi. Neslin kesilmesi ise toplum için büyük zarardır. Bununla birlikte bir milletin, bir devletin yükselmesine en büyük vesile nüfusun çoğalmasıdır. Birden çok evliliğin nüfusun çoğalmasına ne derece hizmet ettiği açıkça ortadadır.*" denilmiş, diğer bir sebep olarak zevcenin sürekli bir rahatsızlığının olması durumu söylenilmekte ve bu durumda zevcenin mecbur olduğu görevi yerine getiremeyeceği, eşin buna tahammül edemeyeceği, çünkü bunun zorunlu bir ihtiyaç olduğu ifade edilerek bu durumda erkeğin birçok haram yollara giderek ailesini perişan edebileceği anlatılmıştır. "Keşke birçok kadın idare edebilecek adamlar olsa da kadınlar evlerde kalmasa" şeklinde temennide de bulunulmuştur.[132]

Çok evlilik çeşitli olağanüstü durumlar için geçerlidir. Savaş ve hastalık sonucu yaşanan kitlesel ölümlerde, kadın nüfusunun erkek nüfusuna baskın olması durumlarında "çok evlilik " in teşvik edilmesi söz konusudur. 20. yy.ın son çeyreğinde Bosna-Hersek'te yaşanan soykırım sonucu meydana gelen kitlesel erkek ölümleri "çok evlilik" seçeneğini tekrar gündeme getirmiştir. Konuyla ilgili çağdaş yaklaşımlardan Tantavi Cevheri, Avrupa'da kadınların sayılarının erkeklere göre artmasının büyük problemlere yol açtığını, bu problemlerden çıkış yollarının arandığını ifade ederek Avrupa basınından örnekler vermiş, Avrupa'da evlilik konusunun kadın erkek eşitliği üzerine kurulmaya çalışılmasına rağmen bunun toplumsal gerçekler karşısında fazla bir mana ifade etmediğini vurgulamıştır. Yine o, Müslümanlardan zengin olup da evlenmeye güç yetirenlerin birden fazla kadınla evlenmelerinin, Avrupalı zenginlerin kendileriyle nikâhlı olmayan kadınlarla gizli dostluk kurmalarından daha hayırlı olduğunu vurgulamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da nüfus dengesinin bozulması üzerine bazı Avrupa devletlerinin çok kadınla

[132] Musa Kâzım, "*Çok Evlilik*", **Sırat-ı Müstakim**, 4. sayı, 21 Şaban 1326, 4 Eylül 1324, s. 54.

evliliğe izin vermek zorunda kaldıklarını belirtmiştir.[133]

Çok evlilikle ilgili yapılan eleştirilerden biri de, adaleti sağlamanın mümkün olamayacağıdır. Mustafa Sabri, bu konuda şöyle bir açıklama yapmıştır: "*İki evli olan zevcenin kendi hakkındaki adaletsizlikten şikâyet eden bir kadının buna hakkı vardır. Böyle bir zevceyi herkesten önce şeriat müdafaa eder. Kocasından eşit muamelede gören yahut tek eşli olan veya evli olmayan kadınların bu hükmü tenkide hakkı yoktur. Ancak adaletli davranılmadığını söyleyen kadın bu hakka sahiptir. Bununla birlikte bu itiraz hükme değil, adaletsizlik yapan eşedir. Avrupa terbiyesini taklit eden Müslüman kadınlar, sanki bütün kadınların vekiliymiş gibi ne kadar cahilce davranıyorlar*." Tespitiyle batıya açılmayı her şeyin önünde gören kadınları eleştiriyor.

"*Çok evli olan bir erkeğin adalette kusur etmesi üzerine kadının görmüş olacağı zulüm, genellikle gecelerin çoğunu başka evlerde geçiren kocaları olan kadınların göreceği zulümden daha büyük değildir*." diyerek makalesine devam eden Sabri, "*Bir evli olup da sefahat vadilerinde gezen erkeklerin iki evli olup da adaletli olmayacağından az olacağını iddia eden kadınlar kendilerini aldatmasınlar. Kadınlar erkeklerin birden fazla evlenmelerini istemezler ancak birçok kadın da kocasının başka bir kadınla birlikte olduğundan habersizdir. Bu konuda kadınlar fedakâr olsunlar zira erkekler onlar için birçok konuda fedakârdırlar. Cihat zorunlulukları, askerlik yapma zorunlulukları yoktur ama erkekler onlar için canlarını veriyorlar*." Diyerek gerekçelerini anlatmaya devam etmiştir; "*Hürriyetin ilanından sonra en haksız istek, kadınların çok evliliğe itiraz etmeleridir. Bu meselede erkekler haklarını isteyecekleri yerde kadınlar istemişlerdir. İnsaf etsinler çok evlilik hakkını kullanmamış, kadınların korkusuyla evlenmemiş erkeklerin adedi, ortaya koyarsak hangi taraf haklı ortaya çıkar.*

Kadınlara nispetle erkeklerde arzunun fazla olması, çok evliliğin erkeklerdeki bu fazla arzuyu dengeleyeceği düşünülür ve dinde fuhşun cezası

---

[133] Özdeş, s. 185-186.

idam olmak derecesinde bir suç olduğunu da dikkate alınırsa çok evliliğin akıl ve hikmet yönüyle ne kadar önemli olduğu görülür. Zaten dinin hükümlerini bir bütün olarak düşünmek gerekir." [134]

Görüşlerini açıkça ortaya koyan Mustafa Sabri, düşüncelerini şu şekilde noktalamıştır, "*Çok evlilik İslam'da uygulanması gereken bir vazifedir ve buna şimdiye kadar uymayan erkeklerimizi vazifeye davet istediğimiz anlaşılmasın. Çünkü İslam'da bu fiilen vacip değil caizdir. Uygulansa da olur, uygulanmasa da. Ancak bunu kabul etmek vaciptir. İşte biz bu noktaya itiraz ediyoruz. Uygulama yönünden biz bunun terkini isteriz; ancak, buna gayri meşru nazarıyla bakılmasını istemeyiz. Bunda bir hikmet olduğu anlaşılsın.*" [135]

Daha önce de belirtildiği gibi bu konudaki tartışmaların odak noktasını batıdan gelen eleştiriler ve batı etkisinde kalmış olan kadınların aradıkları haklar oluşturmuştur. Buna karşı çıkan yazarlar çok evliliği caiz olduğu hükmünü ortaya koyarak yapılan itirazlara cevap vermişlerdir. Meşrutiyet dönemi ve kadınların toplumdaki konumu düşünüldüğünde, eve hapsolmuş, tek görevinin ev işi ve çocuk terbiyesi olduğu söylenen, çalışma ortamına yeni yeni girmeye başlamış kadınlar, hürriyetin ilanı ve özgürlük sarhoşluğuyla haklarını aramak istemişlerdir. Ancak şu da ifade edilmelidir ki, İslam her konuda kadına birçok haklar vermiş ama erkekler bu hakları kendi açılarından değerlendirerek her zaman kadınlar üzerinde baskı kurmaya çalışmışlardır.

Çağdaş bir müfessir olan Muhammed Esed ise, çok evlilikle ilgili olarak yaptığı açıklamalarda ayet-i kerimede geçen adil olma ile hükmün sınırlandırıldığını, çok evlilikten sadece istisnai durumlarda söz edilebileceğini dile getirerek aynı iznin neden kadına verilmediği hususunda, ruhsal, biyolojik ve toplumsal faktörlerin buna izin vermeyeceğini belirtmiştir. [136]

---

[134] Mustafa Sabri, "*Çok Evlilik*", **Beyânü'l Hak**, 11. sayı, 1 Kanun-ı Evvel 1324, 20 Zilkade 1326, s. 228-231

[135] Mustafa Sabri, "*Çok Evlilik*", **Beyânü'l Hak**, 11. sayı, 1 Kanun-ı Evvel 1324, 20 Zilkade 1326, s. 231

[136] Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, İşaret Yayınları., İstanbul, 2002, s. 108 (4. dipnot)

Diyanet ilmihalinde, Erkek karısıyla yetinip üzerine evlenmemelidir; çünkü iki evlilik kıskançlık ve geçimsizlik doğurur. Müslüman ahlâkçıların bu yöndeki önerileri İslam toplumlarının geleneğine ve hâkim olan çizgiye uygundur. Nitekim İslam medeniyeti tarihinin önde gelenlerinin çalışmalarına göre bütün tarihi bilgileri, İslam toplumunda ana gövdeyi oluşturan orta tabakanın bir tek kadınla yetindiğini belgelemektedir. Esasen dönemin ileri gelenleri de, halkı, tek kadınla evliliğe teşvik ediyordu. İslam hukukunda da çok evlilik dinin bir emri olarak değil, ihtiyaç halinde kullanılabilecek bir ruhsat olarak tanıtılmış, kural olarak tek evlilik tavsiye edilmiştir.[137] II. Meşrutiyet dönemi gazete ve dergilerindeki tartışmalarda da temel nokta bu şekildedir.

Dergilerde yapılan eleştirilere bakıldığında bazı insanların çok evliliğe karşı çıkmakla beraber, tek eşli olup da evlilik dışı birçok ilişkileri olan erkekleri görmedikleri dile getirilmiştir. Bugün bunu görmek mümkündür. Hâlâ toplumda çok evlilik yadırganmakta, bunun yanında evlilik dışı ilişkilere göz yumulmaktadır. Zina suç olmaktan çıkarılmıştır. Yapılan istatistiksel çalışmalar evlilik oranının giderek azaldığını, evlilik dışı ilişkilerin arttığını ortay koymuştur. Batı için bu durum normalleşmiştir. Türk toplumu da batının etkisinde kalarak, medyanın da etkisiyle, dinimize ve örfümüze uygun olmayan yaşantılar daha sık görülmeye başlanmıştır. Kadın ekonomik özgürlüğünü kazanarak, kendine güveni arttığı için evlilikten kaçmakta, erkekler de başka yolardan ihtiyaçlarını karşılayarak sorumluktan uzak oluşturdukları yaşantı modeli ne yazık ki giderek yaygınlaşmaktadır.

Sonuç olarak, toplumların inanç, kültür, gelenek ve sosyo-ekonomik vb. şartları ile bağlantılı olan çok kadınla evlilik konusuna yaklaşımlar toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Örneğin günümüzde, çok kadınla evlilik konusu Türkiye'de yadırganırken, Arap, Azerî, Kırgız ve diğer bazı toplumlarda kabul görmekte ve hatta belirli nedenlerden dolayı teşvik bile edilmektedir. Yine bugün uygulanan modern yasalar nikâhlı evliliği bir kadınla sınırlamasına rağmen, resmi nikâh olmaksızın birden çok kadınla bir şekilde bir

[137] İslam ve Toplum, İlmihal II, İSAM, İstanbul, 1999, s. 519-520.

arada yaşanabilmektedir.

5- Boşanma(Talak)

Sırat- Müstakim Dergisi'nde Talak konusuna geniş bir yer verilmiştir. Tartışmaların temelinde boşanma hakkının erkekte olması, kadına bu hakkın verilip verilmemesi vardır. Bu konulardaki itirazlara cevap verilmeye çalışılmıştır.

Musa Kâzım yazı dizisinde boşanmayı her yönüyle açıklamıştır; "*Şeriat-ı Muhammediye'nin müsaade gösterdiği talak meselesine gelince bu da tesettür ve birden çok evlilik gibi levazım-ı medeniyyeden ve zaruret-i beşeriyyeden olup Kanun-ı Esasi'nin bahsettiği hürriyet ve adalete engel değildir. Medeniyetin yükselmesi aile bağlarından başlar. Ailenin çoğalmasına çalışmak, medeniyetin gereğidir. İbadet sayılan nikâhın önem derecesi herkesçe bilinir. Bir kere eşlerin birbirinden faydalanmalarıyla birçok kötülük engellenir. Evlilik sayesinde insanlar çoğalır, toplum sağlam olur. İşte talak, bu kadar dînî ve dünyevî maksatları kestiği için onda asıl olan hürriyet ve memnuniyettir. Nitekim "eğer kadınlarınız size itaat ederlerse, onların aleyhine bir yol aramayınız yani onları boşamayınız." Ayeti kadınları sebepsiz yere boşamayınız demektedir. Zira Allah, talakı sevmez. Bir erkek zevki için kadın alıp boşayamaz. Fakat ihtiyaç halinde talak meşru olmuştur. Eşlerin beynindeki ahlaki uyuşmazlık sonucu bazı husumetler çıkabilir. Ve bu durum devam edecek olursa bunlardan kurtulmanın yolu talak olur. Mademki geçinmeleri mümkün değil ayrılmaları gerekir.*"[138] Şeklindeki genel yorumlardan sonra asıl tartışmalara sebep olan konuya geçilmektedir.

Boşanmanın üç şekilde gerçekleştiği belirtilmektedir: "*Birincisi, talakın zevcenin elinde bulunmasıdır ki, bunu iki yönü vardır; evvela kadınlar yapıları gereği küçük şeylerden çabuk etkilenerek fevri davranabilirler, çoğunluğu küçük şeylerden etkilenerek hemen boşanmaya kalkıp ailelerin mutluluğunun bozulmasına sebep olurlar. Sonra da pişman olurlar ama her şey*

---

[138] Musa Kâzım, "*Talak*", **Sırât-ı Müstakîm**, 5. sayı, 27 Şaban 1326, 31 Eylül 1324, s. 68

bitmiştir. Eğer talak kadınların elinde olsaydı, yeryüzünde sevgilerini, muhabbetlerini koruyan çok az aile kalırdı. İkinci olarak; Talak'ın bir hakkını zevceye vermek, ona bir çeşit hâkimiyet bahşetmek demektir. Bu ise doğru olmaz. Zira ailenin bütün işleriyle sorumlu olmayan zevcenin hâkimiyetini destekleyecek hiçbir akli selim yoktur. Onlara böyle bir iktidarın verilmesi akla ve hikmete aykırıdır." [139]

Allah Kur'an'da "Erkekler kadınlar üzerine kavvâmdırlar." buyurmuştur. Ayet-i kerimeye bakıldığında "kavvam" kelimesi "bir şeyden sorumlu koruyup gözeten" anlamındadır. Maddi bakım ve koruma kavramları ile ahlaki sorumluluk kavramının birleşimidir. Bu şekliyle ibare, "erkekler kadınları koruyup gözetir" şeklinde olmalıdır. Bu ayete dayanarak erkekler üstündür, hâkimdir demek yanlış olur. Nikâh sırasında kadına bir hak verebilirler. [140]

Beyanü'l-Hak'ta ise erkeğin kadınlar üzerinde hâkimiyeti ve üstünlüğü olduğu ifade edilerek batıdaki ve batının etkisiyle toplumdaki eleştirilere cevap verilmiş, her ne kadar batıda kadınlara saygılı davranıldığı iddia edilse de, yine bu saygınlığı ona verenin erkek olduğu söylenmiştir.

Mustafa Sabri, makalesinde konuyla ilgili şu eleştirilerde bulunmaktadır: "*Kadınların birçok konuda haklara sahip olduğunu iddia eden milletlere baktığımızda hiçbir hükümette kadın milletvekili yoktur, seçilmiş olamaz; seçilme hakkı oydan ibaret olduğuna göre, kadınlar ilmen ve fikren kıymetli olsa da erkeklerden üstün olduklarını iddia etmek manasızdır. Zira kadınların fikrine hürmet edildiğini söyleyen Avrupa'da kadınlar yalnızca evlilik ve annelikle ilgili eğitimlerde ileride olmalarının nedeni bu şerefin kadınlara erkekler tarafından verildiğinin göstergesidir. Kadınlar akıllarıyla erkeklerden üstün olsalardı, saygınlıklarını erkeklerin himayesi altında belirlemek yerine başka çareler bulurlardı. Kadınlara önemli işler vermek,*

---

[139] Musa Kâzım, "*Talak*", **Sırât-ı Müstakîm**, 5. sayı, 27 Şaban 1326, 31 Eylül 1324, s. 68
[140] Esed, s.116

büyük memurluklar vermek düşüncesi de gelip geçici vaatler gibidir."[141]

Bugün de kadınlara birçok hak verildiğini iddia eden Batı'da büyük haksızlıklar yaşanmaktadır. Şiddetin, tecavüz olaylarının ve boşanmanın en çok görüldüğü Batı'da hâlâ kadının korunduğunu ifade etmek yanlıştır. Bugün kadın mı üstün, erkek mi üstün tartışmasını yapmak yanlıştır. Zira tabiatları, yaratılışları, mizaçları farklıdır. Her iki cinsin de kendine göre üstün özellikleri vardır. Belki, bedenen bir kadın erkek kadar güçlü olamaz. Ama bir kadının yapıp da erkeğin yapamadığı şeyler de vardır. Meşrutiyet Dönemi'ne baktığımızda ailenin geçimi erkek üzerinde olduğu için bütün sorumluluk ona verilmiştir. Ancak bugün erkek de kadın da bu sorumluğu paylaşmakta öyle ki tek başına evi idare eden her alanda birçok erkekten daha başarılı olan kadınlar toplum hayatında sıkça görülmektedir. Yine İslam'da kadına değer verildiği bilinen bir gerçektir.

Mustafa Sabri'ye göre, Avrupalı kadınlar ilerlemiş olsalar bile tabiatlarından uzaklaştırılmışlardır. "Buradan kadınları tahsir ve terbiyeden mahrum bırakmak taraftarı olduğumuz anlaşılmasın. Çünkü biz kadınlarda aranacak özelliğin mutlu bir aile kurmak olduğunu söylüyoruz. Ve cahil bir kadın da bu görevi hakkıyla yapamaz."[142]

İkdam Gazetesi'nde "*Din-i İslam'da kadınların erkeklerden ayrı bir mertebede bulunması diye bir şey yoktur*." denilmekte. Mustafa Sabri buna cevap veriyor ve diyor ki: "*O cümlede yok denilen şey vardır ve haktır. Hem de o derecede haktır ki, bunu Avrupalılar da kabul etmiştir. Şimdi acaba bunu yalanlamada maksat nedir? İslam dinini müdafaaya ehil olmayan kişiler bunu yaparak İslami gerçekleri inkâra kalkışmışlardır. Bu durum Müslümanlık için bir hizmet değildir. Avrupa'yı memnun edeceklerini sanıyorlarsa yanılıyorlar. Ayrıca şöyle bir cümle daha geçmekte; "İslamiyette kadınlar da talakı isteme hakkına sahiptirler." Şimdi buradan ne çıkar? Talep etme hakkı vardır. Ancak*

---

[141] Mustafa Sabri, "*Talak*", **Bayânü'l-Hak**, 26. sayı, 16 Mart 1324, 7 Rebiülevvel 1327, s. 595-596.

[142] Mustafa Sabri, "*Talak*", **Bayânü'l-Hak**, 26. sayı, 16 Mart 1324, 7 Rebiülevvel 1327, s. 596.

her talebi kabul edelim mi? Eğer İslam kadınları kocalarını boşayabilirler demek ise, bu durum İslam'da bulunmadığı gibi bununla diğer dinlere mensup olanlara da yaranılmaz. Çünkü bu şekilde boşamak onlara da garip gelir.

İslam'da boşamayı erkekler yapar çünkü erkeğin üstün hakkı, emretme hakkı bununla tamam olur. Çünkü bir amir emri altında bulunan bir kimsenin ilişkisini kesme selahiyyetine sahip değilse aciz kabul edilir. Meselenin bastırıldığını düşünenler, düşünmeyenlerdir. Bu şekilde çare bulduklarını zannederler. Oysaki biz bununla teselli olamayız. Kadının boşanma hakkını alması gariptir." [143] denilmektedir.

İslam dinine göre koca boşanma hakkını karısına verebilir. Bu yetkiye sahip olan kadın dilediği zaman evlilik birlikteliğine tek taraflı son verebilir.[144] Bakara 218. ayette Kur'an kadına bu hakkı vermiştir. Sıhhat derecesi yüksek birçok hadis-i şerife göre Sabit b. Kays'ın karısı Cemile, Hz. Peygamber'e gelerek, kocasının kusursuz karakterine ve davranışına rağmen, "İslam'ı kabul ettikten sonra yeniden küfre düşmekten ne kadar nefret ediyorsa, kocasından da o kadar nefret ettiğini" söyleyerek boşanmasını talep etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, evliliğin bittiğini ilan etti. Bu rivayetlere istinaden İslam hukuku kocanın evlilikle ilgili yükümlülüklerini ihmal etmemiş olması şartıyla sadece kadının isteği üzerine evlilik sona erdirilirse kocasından almış olduğu mihri geri vermek üzere boşanmanın olacağını söylemiştir. [145]

Özellikle klasik tefsirlerde konunun ağırlıklı olarak erkek merkezli ele alındığına şahit olmaktayız. Hâlbuki erkeklerin olduğu gibi kadınların boşanma konusunda yetkileri vardır. Geçimsizlik, isyankârlık, dövme, hakir görme, ihmal etme, sorumluluklarını yerine getirmeme gibi durumlarda kadın eşini boşayabilir. Bu dönemde makalelerden de anlaşıldığı üzere, erkek egemen bir toplum mevcut olduğu için boşanma hakkı yalnız erkeklere has bir kurum olarak

---

[143] Mustafa Sabri, "*Talak 2*", **Beyânü'l-Hak**, 27. sayı, 27 Mart 1324, 12 Rebiülevvel 1327, s. 628-630.

[144] İlmihal II, "*Boşanma*", s. 225-227

[145] Esed, s. 55 (218. dipnot).

algılanmıştır.

6-Kadın-Erkek İlişkisi

Sırat-ı Müstakim'de, "*Erkeğin kadın üzerinde hakkı vardır. Bu hak ise kadın tarafından erkeğin reisliğini kabul etmesidir. Zira erkeğe bu kadar görev verip neticesinde tabi hakkını vermemek düzen ile oynamak demektir. Kadının tesettürlü, tesettürsüz olması doğrudan doğruya erkeğe ait bir meseledir. Erkek isterse kadınının yüzünü örter isterse açar çünkü bu kadar sorumluluğu almış erkeğin karısı üzerindeki hakkına engel olmak ayıptır. Buna karşı gelen tabiata, fıtrata karşı gelmiş olur ki çok geçmeden rüzgâr gibi geçer. Kadının örtünmesinin erkeğe bağlı olmasının sebebi ise şudur; kadınların serbest olmasını söyleyenler fikirlerini sundukları, isteklerini ileri sürdükleri zaman erkeğe hitap etmektedirler. Öyle ya kadınların bir kısmı bir hak almış olsaydı, erkeklerin etkilerini üzerlerinden kaldırıp atmak için doğrudan kendilerine seslenirlerdi, doğrusu bir erkeğin çıkıp da kendisini savunmasını istemezdi. Ancak biz burada kadınlar tamamen erkek nüfuzunda olmalıdır demiyoruz. Ama böyle de olmazsa erkek kendine karşı kendisini mükellef görmeyerek, kendisini kendi beslesin diyerek onu kendi haline bırakır. Sonra kadın da dışarıda çalışır kendi başına olur, ancak zelil olur, hor görülür, biz bunu istemeyiz.*" [146] denilmesinin güncel hayatımızda karşılığı olmakla birlikte bu durumun bir genelleme olarak önümüze getirilmesi sağlıklı bir yaklaşım olmaz. Zira içinde bulunduğumuz iletişim çağında, kadının sosyal hayattaki fonksiyonlarının son derece hızlı gelişmesiyle beraber hak ve hürriyetlerde de yaşanan gelişmelere paralel fikirlerin ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi gereklidir. Kadının bir meta, sektör haline getirildiği Batı dünyası ile kadını yok farz eden ilkel kabile zihniyeti arasındaki sarkaçta insanlık ara yolu arayarak tercihini yapmalıdır.

Yazar M. Vecdi yorumlarına devam ederek, "*Kadınların hür olduğu zannedilen milletlere dikkatli bakılırsa bu hürriyet doğrudan erkeklerin tasarrufu altındadır. Yani erkekler kadınların evden çıkmamalarını isteseler,*

---

[146] M. Ferit Vecdi, "*Kadın erkekten kaçmalı mı?*", **Sırât- Müstakîm**, 10. sayı, 1 Şevval 1326, 14 Teşrini Evvel 1324, s. 156-157.

itaatten başka bir şey yapamazlar. Nasıl ki şimdiye kadar onlar her denilene boyun eğmişler ve eğmektedirler. Evet, bunlar bir takım gerçeklerdir insan diliyle inkâr etse de kalbi şahitlik eder. Biri çıkıp şöyle diyor, "Mademki kadınların erkeklerle görülmesi fesada sebep oluyor, niçin kadının hürriyeti ayakaltına alınıyor da erkeğin ki muhterem tutuluyor? Adalet kadın erkek için farklı mıdır? Biz deriz ki bu sözün hiçbir faydası yoktur. Herkes için bir izin vardır. Kadın ile erkek ayrı birer şahsiyettir. Erkeklerdeki noksanlıkları kadın, kadınlardakini erkek tamamlar bunlar sabit iken her iki cins de birbirine muhtaç iken eşitlik sözünün bir anlamı yoktur. Öyle ya birleşip bir olmak için yaratılmış iki şeye istiklâl vermek nasıl yakışık alır? Bunu yapmaya çalışanlar suyu meydana getiren iki unsuru ayırmaya çalışanlarla aynıdır. Eğer suyu meydana getiren bu iki unsurdan biri için diğerinden müstakil olması mümkün ise aileyi bir araya getiren kadın erkek de birbirinden bağımsız olabilir.

Ailedeki mutluluk için kadınlar hürriyetlerinden bir kısmını erkeğin terk edeceği hürriyetten daha büyük bir kısmını feda etmelidir derken, suyu vücuda getirmek için oksijenin hacminden terk edeceği miktar, hidrojeninkinden daha fazla olmalıdır demiş oluyorum. Ayrıca erkeğin kadın için yaptıklarını düşünürsek, erkeğin kadına karşı olan esaretini, kadınınkinden fazla buluruz."[147]

7-Kadınların Eğitimi

Sırat-ı Müstakim Dergisi'nde Musa Kâzım, kadınların eğitimine değinerek, onlar için ilkokul, ortaokul ve lisenin yeterli olacağını belirtmiş ve kadınların yaratılışındaki hikmetin bir erkekle evlenip, ev işlerini yapmak ve çocuk terbiye etmekten ibaret olduğu ifade etmiştir. [148] Musa Kâzım'ın bu noktada İslam dünyasının en büyük hadis râvilerinin başında Hz. Aişe'nin yer aldığı ve siyasi alanda da son derece etkin bir kadın olduğunu göz ardı ettiği

---

[147] M. Ferit Vecdi, "*Kadın Erkekten Kaçmalı mı?*", **Sırât- Müstakîm**, 10. sayı, 1 Şevval 1326, 14 Teşrini Evvel 1324, s. 157.

[148] Musa Kâzım, "*Hürriyet ve Musavvat*", **Sırât-ı Müstakîm**, 3. Sayı, 14 Şaban 1326, 27 Ağustos 1324, s.36-37

ortadadır.

Musa Kâzım konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: "*İlim öğrenmek kadına ve erkeğe farz kılınmıştır. Bu konuda şeriat kadınları ayrı tutmamıştır. Ancak eğitime devam konusunda erkeklerle kadınlar arasında fark vardır. Erkeler ilkokul, ortaokul, liseye gittikten sonra üniversiteye gitmelidir. Bu zorunluluk herkes için gerekli olmasa da bazı erkekler için geçerlidir. Hâlbuki kadınlar böyle değil. Çünkü kadınların yaratılışındaki hikmet bir erkekle evlenip, ev işlerini yapmak, çocuk doğurmak ve onu terbiye etmektir. Kadınların bu görevi tam yerine getirmesi ise senelerce okula gitmelerini gerektirmez. Çünkü bu görevleri öğrenmek için ilkokul, ortaokul ve lise yeterlidir. Ondan sonra bir hanım kızın kendine uygun bir erkekle evlenip güzel zaman geçirmesi gerekir.*

Demek oluyor ki, esasen eğitim kadınlara da lazımdır. Çünkü cahil bir kadın ev işlerinde de, çocukların terbiyesinde de yeterli olmaz. Fakat insanlığın devamını sağlayan evlilikle sorumlu olan bir kadın ilk, orta, lise okuduktan sonra buna kanaat etmez de erkekler gibi üniversiteye gidip oradan mühendis, memur olarak çıkmaya çalışacak olursa yaratılışını gerektiren vazifeyi kötüye kullanmış ve insanlığa ihanet etmiş olur. Biz kadınlar üniversitede okutulan dersleri almasınlar demiyoruz. Çünkü tahsilde bir sınır yok. En büyük fazilet öğrenmektir. Fakat erkekler için bile bütün ilimleri ayrı ayrı öğrenmek mümkün değildir. Zira bir memlekette herkes yüksek tahsile kalkışsa, sanayide çalışacak kimse kalmaz. Bir hanım kız temel eğitimleri aldıktan sonra evlenirse isterse evinde yüksek ilimleri öğrenebilir. Bu çok güzel ve faziletli bir iştir. Dinimiz buna engel değildir. Hatta teşvik eder." [149]

Halide Salih ise Tanin Gazetesi'nde yazmış olduğu ve günümüzde Başbakan'ın eşinin dahi basın önünde konuşmasında kullanacak kadar yaygınlaşan ve bir deyime dönüşen, "Beşiği Sallayan El Dünyaya Hükmeder" başlıklı makalesinde bu şekilde düşünenlere cevap niteliğinde bir seslenişte

---

[149] Musa Kâzım, "*Hürriyet ve Musavvat*", **Sırat-ı Müstakim**, 3. Sayı, 14 Şaban 1326, 27 Ağustos 1324, s.37.

bulunmuştur; "*Toplumu ayakta tutan terbiye, vicdan ve ahlâktır. Bu terbiyeyi kimler verir? Kadınlar; fakat biz, kadınları bırakarak bunu yapamayız. Onları şekil ve kıyafetleriyle, akıllardaki ve ahlaklarındaki terbiye ile ilerlemiş milletlerdeki kadınların konumuna almalıyız. Peki, bizi kim yükseltecek? Yine, kadınlar değildir. Biz ihtiyaçlarımızı bilmiyoruz. Çocuklarını insan görmek hayat arkadaşları için; hayatı güzelleştiren medeniyet lezzetini ve vatanın saadetinde, felaketlerde ellerini tutarak beraber çalışma ihtiyacını kadınlara yine erkekler verebilir ve vermelidirler. Çünkü kendileri de toplumda iyi mevkide olmak için kadınlara muhtaçtırlar.*

Mektepler açılır, erkeler iyi mühendis, doktor, avukat olur. Ancak otuz senedir yalancılık, haksızlık, dolandırıcılık gibi hastalıklar çıkmıştır. Galebe çalmak için ta beşikten çocuklarına doğruluk, hassasiyetle çalışmak gibi şeyleri öğretecek kadınlar lazım.

Bizi ahlaksız kadınların elinden kurtarın. Bizi İngiliz ve Amerikalılar gibi ciddi, metîn terbiyeler ile büyütün. Öyle mektepler açınız bizi adeta bir askerî disiplin içinde çalıştırsınlar. Çalışkan tertipli, düzenli olalım. Çocuklarımızda öyle olsun.

Kadınlar erkeklerden ayrı bir topluluktur diye onları kenarda bırakmayınız. Onlarda öğrenmek istiyorlar. Kadınlara çok tahsile gerek yok diyerek onları zorla engellemek neye yarar. Artık kadınlar ilim öğrenip doktor olup ta ne yapacak, yemek pişirsinler denilecek zaman geçti. Aldıkları ilimler, hayatlarında verecekleri tüm kararlarda etkilidir; kocalarına tesir etmelerinde, çocuk terbiye etmelerinde görülür ve görülüyor da. Amerika İngiliz kadınlarının erkekler kadar büyük ilimler öğrenmeleri onların iyi ev kadını olmalarını engelliyor mu? Hayır.

Biz okul isteriz, size arkadaş olmak, anne olmak, sizin işlerinizi paylaşmak isteriz. Sizinle beraber bu yokuşu çıkmak isteriz. Biz onlara her zaman yardım edelim ancak bizi kendilerinden ayırmasınlar, bize ciddi bir tahsil ve terbiye versinler. Levha işleyecek, bir iki şiir ezberleyecek zaman değildir. Bizi rafa koyup bakılacak, evlerde işlerinizi yapacak hizmetçiler

olarak görmeyin. Düşünür, güçlü, iradeli, sorumlu erkekler yetiştirmek için düşünür güçlü, iradeli, sorumlu kadınlar olmak isteriz.

Her toplumda Osmanlı gibi ailelerden oluşmuştur ve aileler iki güçten oluşur; erkek ve kadın. Erkekler bu milleti adam edecek fakat erkekleri de kadınlar adam edecek. Bize okul, okul, okul! "Beşiği sallayan el dünyaya hükmeder" [150]

Halide Salih(Edip)'le birlikte aynı dönemde yaşayan ve aynı gazetede yazı yazan Müfide Ferit, "Kadınların Fikr-i Teşebbüsü" adlı makalesinde Salih'le paralel olarak kadınların fikir alanında ilerlemelerini, makaleler yazmalarını salık vererek, hemcinslerinden istedikleri hürriyete ulaşmaları için daha fazla gayret sarf etmeleri gerektiğini belirtir. Müfide Ferit yazısında şunları söylemiştir: "*Kadınlarımızın ilerleme fikrine katılmaları, makaleler yazmaları herkes gibi bizi de sevindiriyor. Şu zamanlarda bazı hemşerilimizin Avrupa'yı taklitten, şefkat içinde kadınlar için vakıflar kurma çabaları çok güzeldir. Osmanlı dünyası eşitliğe muhtaçtır. Hanımlarımızın hedefi bilgili olmaktır, zira eğitimli eşler, kocalarının görevlerine iştirak ederek onların işlerini hafifletir; anneler eğitimli olursa, çocuklarına iyi bir terbiye vererek, çalışkan vatanını seven evlatlar yetiştirirler.*

Bir filozof der ki; bir cemiyetin ilerlemesini sağlayan kadınlardır. Maarif nezaretinden istediğimiz budur. Eğitimden sonra katiyen muhtaç olduğumuz şey, kadınların hürriyetidir. Kadınlarımız umumi hayata iştirak etmedikçe hiç bir zaman kuvvetli eğitimli cinsin seviyesine ulaşamazlar.

Şimdiki toplumumuzun pek genç olan hürriyeti, bize bu hürriyeti şimdi veremez. Ancak hanımlar gayret etmelidir. Hanımlarımızın ilerlemeye medeniyete gayretleri hürriyetlerini kazanmaya teşebbüsleri, erkeklerimizin yardımına mazhar olacaktır. Zannederim ki kadınlarımız kendi işlerini kendileri

---

[150] Hâlide Salih, "*Beşiği Sallayan El Dünyaya Hükmeder*", **Tanin**, No.6, 24 Temmuz 1324, Perşembe, s.2-3

görerek amaçlarına ulaşacaklardır." [151]

Volkan Gazetesi'nde kadınların etkisini yoğun bir şekilde gösterdikleri dönemlerde bir başka yazar Fatma Saide, Salih ve Ferit'ten farklı olarak "Valide ve Hanım Teyzelere" adlı makalesinde kadının temel görevinin evlilik müssesesi ile alakalı olduğunu ifade eder. Saide, makalesinde şunları söylemiştir:

"*Kız evlatlarının ahlâklarının bozulmasının, insanlara yapacakları hizmetlerden mahrum olmalarının sebebi nedir desek şüphe yok ki, siz annelerin ihmalkârlığıdır. Kız evladı olanlara sesleniyorum; ey nimet sahibi olanlar! Onları büyütmek için birçok zorluklar çekiyorsunuz. Çocuklarınızı eğitmek, terbiye ve güzel ahlâklı yapmak size farzdır.*

Ancak bazılarınız bu görevi yerine getirmiyorsunuz. Ciğerparelerinizin komşularda, şurada burada, durumlarını bilmediğiniz akranlarıyla, genç kızlarla gezmelerine izin veriyorsunuz. Bunların içinde tesadüfen terbiye görmemiş kızlarda bulunur, kötü ahlak bulaşıcı bir hastalığa benzer hayatlarını mahveder. "Kız evlat anasının dizinin dibinde olmalıdır." sözü çok doğrudur.

O kızlarla gezmelerini yasaklamakla birlikte, yanınızda çarşıya pazara götürdüğünüzde yüzü, gözü, kolları, açık olmasın. Yarın aile olacakları için daha şimdiden yemek nasıl pişirilir, dikiş nasıl dikilir. Kocaya nasıl itaat edilir bunlar öğretilmelidir. Yoksa kızım ud çalmayı öğrensin ne yapalım gibi bir fikre kapılıp ta insan ilimlerinde hizmeti saz çalmaktan ibaret sananlar pek aldanırlar. Kızlarının mutluluğuna zarar verirler. Bir sökük dikmesini, entari biçmesini, iki türlü yemek yapmasını öğrenmeyenlerde ailede mutlu olamaz.

Erkekler! Kadınlardan kadınlıktan başka bir şey beklemezler. Musiki, saz, bunlar ikinci hatta üçüncü derecede kalır. Öncelikle çocuğu terbiye gelir. İyi terbiye edilmiş kızların mutluluğu eşlerine de çocuklarına da ulaşır. Terbiyesiz, şımarık büyütülenlerin sonu ise malumdur." [152]

---

[151] Müfîde Ferit, "*Kadınlarımızın Fikr-i Teşebbüsü*", **Tanin**, 18 Ağustos 1324, Pazartesi, s.2,

[152] Fatma Sâide, "*Valide ve Hanım Teyzelere*", **Volkan**, No.11, 8 Aralık 1324, Pazartesi, s.2-3.

8-Kadının Erkek İşlerinde Çalışmasının Fıtrata Uygun Olup Olmaması Meselesi

Kadının, erkek işlerinde çalışıp çalışamayacağı değerlendirildikten sonra, fıtraten buna uygun olup olmadığı da tartışılmıştır. Bu açıdan değerlendirilmeler yapılmıştır. Sırat-i Müstakim'de yayınlanan makalede kadını fıtraten şefkat timsali, ince ve nazik olarak yaratıldığı iyilik yapmaya meyilli olduğu üzerinde durulmakta, bu özellikte dışarıdaki hayatta çok zorluk çekeceği söylenilmektedir. Öyle ki çalışma hayatı dövüşmeden çarpışmadan, kavgadan, mücadeleden ibarettir, zavallı kadın bu cehennemde nereye gider? denilmektedir. Çok düşük yevmiyelerle perişan oldukları, zor işlerde çalıştırıldıkları, ifade edilmektedir. Yazar şöyle bir itirazın gelebileceğini söylüyor: "Ya bu doktor, mühendis kadınlar?" evet bunlar zengin baba kızları, sayıları az olan uğurlarında tonlarca altın harcanmış kızlar bu kadınlar tabiata karşı gelmişlerdir. [153]

Gördüğünüz gibi kadının fıtraten erkek işinde çalışamayacağı belirtilmektedir. Açıklamalara göre ev işi, çocuk terbiyesi haricinde yapılan bütün işler erkek işi olarak görülmekte ve kadını bu işlerde çalışamayacağı söylenmektedir. Buna sebep de fıtrat olarak görülmektedir. Kadın için çok ağır şartlarda çalışmak onu yormaktadır ancak 21. yy. da kadını yapamadığı bir iş kalmamıştır ve her alanda erkekle yarışmaktadır.

M. Ferit Vecdi, eleştirilerine devam ederek ihtiyacı olan kadınların da çalışması durumunda erkekleri ve devleti suçlayarak bu durumda tedbir alınması gerektiğini dile getirmektedir. Öyle ki kadının yapısı gereği çalışamayacağı vurgulanarak hamile olan bir kadının çok hassas olduğu için iş ortamlarında çok zorlanacağı ortaya konularak kadın maddi manevi her hali yaratılışından hassastır, biz kadının çalışmasına izin versek bile bu batıyı taklitten, fıtrata karşı

---

[153] M. Ferit Vecdi, "*Kadının Fıtratında Erkek İşlerine Girişebileceğin Gösteren Bir şey Var mıdır?*", **Sırât-ı Müstakîm**, 9. sayı, 26 Ramazan 1326, 9 Teşrini Evvel 1324, s.139-142; "*Kadının Fıtratında Erkek İşlerine Girişebileceğin Gösteren Bir şey Var mıdır?*", 10. sayı, 1 Şevval 1326, 14 Teşrini Evvel 1324, s. 156-157.

gelmekten başka bir şey değildir denilmektedir. [154] Burada batıcılığa bir tepki vardır. Toplumun batıyı örnek almasını yanlış olduğu bunun dinimize, toplumumuza ve fıtrata uymadığı her zaman vurgulanmaktadır.

Dönemin filozoflarından Fevriye, "*Kadınların en ağır işlerin altında çalıştıklarını gündeliklerinin 20 lirayı geçmediğini, yediklerinin atılmış çay yapraklarından kaynatılmış ekmekten ibaret olduğunu söylemiştir. Kadının erkekle yarışamayacağını dile getirmiştir. Filozof Fevriye, kadın eşitliği taraftarlarının en büyük savunucusudur. Bakınız medeniyetin ortasında bir millet nida ediyor. "Nedir kadınların bugünkü hali?" demektedir. Fevriye, o dönemde devamlı kadınların haklarını savunmakta ve kitaplar yazmaktadır. Bu savunmayı yaparken kadının çok ağır işlerde çalıştırıldığını ifade ederek, kadın erkekle yarışamayacağını da dile getirmiştir."* [155]

9-Kadının Çalışması

Kadınların haklarını savunmaya başlamasıyla ve iş hayatına yeni yeni girmesiyle, kadınların çalışmasıyla ilgili tartışmalar da artmıştır. Sırat-ı Müstakim'de bu konuya geniş yer verilmiştir. Kadının çalışması ele alınırken öncelikle asıl görevi anlatılmış, yaratılış amacına vurgu yapılarak, iş hayatının onun fıtratına uygun olmadığı söylenmiştir. İslamcıların etkileri görülür zira sık sık batının taklit edilmesinin yanlış olduğu, Osmanlının dinine, ahlakına, geleneklerine uymadığına vurgu yapılmıştır. İslamcı gurubu temsil eden Sırat-ı Müstakim'de kadının çalışması şu şekilde ifade edilmiştir: "*Öyle ki bir ailenin saadeti iki önemli göreve bağlıdır ki, bunlar da biri evdeki görevler, diğeri dışarıdaki görevlerdir. Evdeki görevler zevceye, dışarıdakiler kocaya aittir. Erkeklerin ev işlerinde uğraşmalarını hiçbir aklıselim caiz görmez. Kadınlarında dışarıda uğraşmaları yaratılışlarına uygun değildir. Bunu yapmak*

---

[154] M. Ferit Vecdi, "*Kadının Fıtratında Erkek İşlerine Girişebileceğin Gösteren Bir şey Var mıdır?*", **Sırât-ı Müstakîm**, 9. sayı, 26 Ramazan 1326, 9 Teşrini Evvel 1324, s.139-142; "*Kadının Fıtratında Erkek İşlerine Girişebileceğin Gösteren Bir şey Var mıdır?*", 10. sayı, 1 Şevval 1326, 14 Teşrini Evvel 1324, s. 156.

[155] M. Ferit Vecdi, "*Kadının Fıtratında Erkek İşlerine Girişebileceğin Gösteren Bir şey Var mıdır?*", **Sırât-ı Müstakîm**, 9. sayı, 26 Ramazan 1326, 9 Teşrini Evvel 1324, s.140.

tabiat kanununu değiştirmeye kadınları erek, erkekleri kadın yapmaya kalkışmak olup bunda hiç kimse tereddüt etmez. Kadınların asıl görevlerini yerine getirmeyip bütün ziynetlerini takınarak açık saçık oldukları halde kendi kıymetlerini düşürecek yerlere gitmelerine bütün güzellikleriyle bir takım şehvetperest adamların toplandığı yerlerde bulunmalarında hiçbir fayda gösterilemez. Sonunda ailenin mutluluğu mahvolur."[156] Evet, kadının asıl görevi söylendikten sonra vazifelerinin sınırları çizilmeye çalışılmıştır;

"*Kadına has olan vazifenin sınırları nelerden ibarettir? Bunu bilirsek eksiklikleri görebiliriz. Kadınların görevi hamile olmak, hamilelik süresi, emzirme ve çocukları terbiyeden oluşan dört devirden ibarettir bu konuda çok yazılar yazılmıştır.*

Karnındaki çocuğuyla beraber, isyan halindeki işçi arasına karışan şu zavallı kadına bir anlatacak yok mu ki; nazik vücudunu, o dalgalanan gurup arasında çalkanmaya bırakmakla hem kendi hayatını hem de karnındaki cenin hayatını tehlikeye sokmuş oluyor.

Bir valideki çocuğu sütten kesilmiş, terbiyesine önem verilecek zaman gelmiş o hala uzun günleri mahkûm olan birinin cezasını azaltmak için müdafaa amacıyla gecelerini kanun hükümlerini incelemekle geçiriyor. Bu durumda evladını terbiye ilminde derinleşmeyi ihmal ettiği için çocuğunu, iyi yapıyorum zannıyla kötü yetiştiriyor. Sonra o çocuk gençlik zamanına gelince kötü biri olacakta bu gün uğraşmakta olduğu iş ona fayda vermeyecek.

Bu durum tabiat kanunlarına karşı bir çıkış, fıtratın gereğine bir isyan değil midir?

Bir kadın için böyle işlerle uğraşmak, gerçek vazifesine uymayıp asıl görevini ihmal ederek yüzüstü bırakmak hem kendisine hem topluma zarardır. Şunu deriz ki; kadınlar erkek işleriyle uğraşmak suretiyle medeniyetin temeline yaralar açmıştır. Şöyle bir soru gelebilir kadın dışarıdaki işlerde çalıştığında,

---

[156] M. Ferit Vecdi, "*Tesettür*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 2. Sayı, 7 Şaban 1326, 21 Ağustos 1324, s.21-22.

asıl vazifesini tamamlayamaz mı? Deriz ki; kadın dokuz aylık hamileliği sırasında hiçbir şeyi güzel yapamaz hatta ev işlerini bile tam olarak yerine getiremez. Hamile iken çeşitli rahatsızlıklar yaşanır bünyenin durumu, bedenin zayıflığı ve kuvvetine göre değişir. Kadın bu dönemde hem kendisine hem de çocuğuna dikkat etmelidir. Doğum anı ise daha zor olur. Emzirme devrinde uyulması gereken kurallar vardır. Mesela annenin kaynar yemek yemesi, çocuğu gereğinden fazla emzirmesi hastalığa sebep olabilir. Zira bunun dışında çocuğun giyimi, düzeni, temizliği gibi birçok işler vardır ki bunlar ihmal edilirse çocuğu kötü etkiler. Terbiye döneminde ise annenin görevi daha büyüktür. İhmaller olunursa büyüdüğünde bu çocuk için çok kötüdür. O çocuk millet için bir bela olur, hiçbir faydası dokunmaz. Oysaki çocukken iyi eğitilseydi, önemli, hayırlı, faydalı biri olurdu.

Acaba bir zaman gelecek mi ki insanlar bu güzel hakikati anlasın. İşte kadın vazifesi budur. Ne zaman bir kadın şöyle bir yeri keşfetmiş yahut fen mikrobu üzerine araştırmada bulunmuş yahut fiilen üniversite de bir kitabı açıklıyormuş gibi bir söz duyarsanız bu, tabiata karşı isyan, asıl vazifesinin dışına çıkmaktır." [157]

M. Ferit Vecdi yorumlarına devam ederek kadının iş hayatında çektiği sıkıntıları da ortaya koymuş El-Meretü'l-Cedide müellifine de cevap vermiştir: "*Kadınların esaretinin en çirkin şekli biçareleri bir lokma ekmek bulmak için erkekle boyun ölçmekte zorunda bırakmaktır. Uzun günlerini hatta gecelerinin de bir kısmını fabrikaların alevleri, dumanları içinde geçirmeye sevk etmektir. Eğer günün birinde Amerika'daki fabrikaların en büyüklerini görecek olursanız o heybetli binaların içerisine girince göreceğiniz hal birden bire sizi sersem edecektir. Evet, orada kadınların en zor işlerle uğraştıklarını göreceksiniz. Kızgın uçakların başına dikilmişler, hayat geçimini temine çalışıyorlar. O cehennem ateşinin karşısında dura dura kavrulmuş olan çehrelerinde şu ibareyi okuyacaksınız "Bu hal erkek tarafından kadına yüklenmiş esaretin en son*

[157] M. Ferid Vecdi, "*Müslüman Kadını*" , Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 4. sayı, 21 Şaban 1326, 4 Eylül 1324, s.57-60.

derecesidir.” Hele bu zorluklar karşısında aldıkları yevmiyeler bu parayla yaşamak imkânsızdır. Sonra kadın doktor mühendislere baksanız bunların sayısı çok az. Toplumsal bir hastalık vardır. Bizdeki hürriyet isteyenlerde Avrupa medeniyetini adım adım takip edip üzerimize bu korkunç kapıyı açmaya uğraşıyorlar.

El-meretü’l Cedide’nin müellifi diyor ki, “bizde de sanayi ile iştigal eden kadınların sayısı seneden seneye artmalıdır. Zira biz Avrupa’nın bizden önce geçtiği yolu takip etmeliyiz.” Biz böyle düşünmüyoruz; Avrupa ile bizim toplumumuzun arasında büyük fark vardır. Biz toplumsal bağları din ile pekiştirilmiş bir milletiz. Onlar arasındaki bağ ise vatan yahut kavim bağıdır. Dini görüşleri bir tarafa atmadıkça ilerlemeyeceklerini düşünen bir topluluk. Biz dinimize sarılmadıkça muvaffak olamayız. Onları taklidi bırakmalıyız.

Pekâlâ, onlar kadının erkek işleriyle uğraşmalarını toplumu bozan bir hastalık olarak görürken biz bu konuda onları taklit mi edelim? Kendi kendimizi tedavi etmeliyiz.

Bugün toplumumuzda evlilik istenmemekte, buna neden olan iktisadi sebepler artmaktadır. Hatta bu engelleri kaldıramayan insanlar bekârlığa zorlukla sabrediyorlar. Bu durumda evlilik dışı ilişkiler yaşayanların bütün toplumu tehdit etmeleri zaruridir.

Batılı ilim adamlarından biri, kadınların erkek işleriyle meşgul olmaları konusunda şöyle diyor “ Medeniyetleri yıkan bu duruma mukabil kadın hayatını emin kılmak mümkündür. Bu da erkekler hakkında kadınlara karşı bir takım vazifeler tayin etmekte ve sınırlamakta olur.” Erkeğin kadını beslemesi lazımdır. Bu tabi bir kanundur. Kadınların vazifesi hayatlarının evleri olmasıdır. Şöyle diyebiliriz; evli olmayan kadınlar ne yapsın, çalışmasında açlıktan gebersinler mi?

Biz deriz ki; kadınların evleri dışında çalışmaları toplum için bir fesattır ancak biz bunu engellemeliyiz. Bu şekilde çalışarak Avrupa’da Amerika’da hükümetlere kadınların durumlarını kapsayacak kanun koyma teklifinde bulunan insanları taklit etmeliyiz. Bir de İslam medeniyetine bakalım fakirlik ve

sefalete karşı kadınların hayatını koruyacak bir kanun koymuş mudur?

Evet "Bir kadının kocası olsa da bütün akrabası içinde geçimini yüklenebilecek biri bulunmasa o zaman onun geçimi, ihtiyaçlarının karşılanması beytü'l-mala aittir ve gereklidir" bu korumaya alınmıştır. İşte bu, İslam medeniyetinin verdiği hükümdür. Felsefe-i İlmiyye ve hissiyye ashabı da bu fikre dönmüştür. August Comte, Nizâm-ı Siyâsiye'sinde diyor ki; "Kocası ve akrabası olmayan kadınların geçimlerini sağlamak toplum üzerine gereklidir." İnsanlığın yükselmesi, gerçek manası işte bu sözden ibarettir. Kadının hayatı mümkün olduğunca evinde olmalıdır. Bütün dışarı işlerden uzak tutulmalıdır. İşte bu karar 20. Asrın felsefe ulemâsının verdiği bir karardır ki, bu kararı bırakıp da Madde medeniyeti taklidi tavsiye edemeyiz.

Kadının çalışması gerektiğini söyleyen bazı batılılara rağmen, bunun doğru olmadığını söyleyen Avrupa aydınlarının böyle düşünmesinin sebebi, kadınların düştükleri kötü durumlardır. Biçare kadını görüyorlar ki esir, miskin erkeğin yanı başına durmuş omuz omuza çalışıyor. Fakat ne kadar çalışsa yine de beğenilmiyor. Birde makara ve çıkrığa benzetiliyor.

Ben Müslüman kadını bu hale gelmekten tâzir ederim. Bırakın onu, evinde hanım olarak otursun fıtratına uygun davransın. Eğer bir kere kendini dışarı hayatına atarsa ailesi yanında kendi değerini düşürür. Kadın, kadın olarak kalmalıdır. Zira bu sıfatla hem kendi saadetini temin edebilir hem de saadeti başkalarına verebilir. Kadınların halini ıslah edelim, lakin onları erkeğe dönüştürmeyelim. Zira kadınlar erkekleşirse birçok menfaat kaybederler. Biz ise her şeyi kaybetmiş oluruz. Hayat güzeldir, mübarektir ancak erkekle kadın her biri Cenab-ı Hakk'ın kendilerine tahsis etmiş olduğu mevkiyi bilmek şartıyla!"

İnsanlığın durumunu ortaya koyan bir yazarda şöyle diyor: "Avrupa'da erkek işleriyle uğraşan birçok kadın var. Bunlar bu sebepten izdivaca kesinlikle yanaşmazlar." İşte bu gibi kadınlara üçüncü cins demek pek doğru pek uygundur. Yani bunlar erkekte değildir kadında çünkü tabiat ve beden yönüyle kadına, görev ve iş yönüyle erkeğe benzerler. Eğer bu durum böyle devam

ederse toplum büyük bir fesada uğrayacaktır. Bu sözlerden sonra hala kadınların dışarı hayatına atılmalarına izin verecek miyiz?

El-Mer'etü'l-Cedide müellifi diyor ki; "Memleketimizde kalem sahiplerinin kadınların çalışmasından evliliğe uzak baktıklarından şikâyetçi olmalarında bir fayda yoktur." Pekâlâ, mademki iş böyledir. Şikâyette fayda yoktur peki kendisi kadınlarımızdaki fenalıktan niçin şikâyet ediyorlar. Eğer kendileri de izdivacın azalmasını, kadınların erkek işleriyle uğraşmasını bir fesat olarak görüyorlarsa niçin bundan şikâyet etmiyorlar? Yine müellif diyor ki: "Hakikatte ümmetin üzerinde tesiri görülen en mühim amil yine ekonomik durumdur. Bu durum zordur." Peki, ekonomi öyleyse, ya toplumun durumunu idare etmek daha zor olmayacak mı?"[158]

Musa Kazım ise Şeriatın kadınlara verdiği hakları anlatarak, İslam dinin kadınların haklarını en güzel şekilde koruduğunu, kadınlara maddi olarak sorumluluk yüklemediğini ifade etmiştir;

"*Şeriat kadınlarımıza son derece şefkat ve merhamet göstermiş ve onların bütün haklarını güvence altına almıştır. Bundan başka birçok imtiyazlarda vermiştir. Özetle bir erkek hem kendi nafakasını, hem de eşinin ve çocuklarının nafakalarını, bütün ihtiyaçlarını tedarik etmeye mecburdur. Hâlbuki bir kadın buna mecbur değildir. Nafaka oturulacak yer gibi şeyleri tedarik etmek erkeğe verilmiştir. Bir kadın evlenmeden önce bütün masrafları babasına aittir. Babası yoksa kardeşlerine aittir. O da yoksa babasından bir mal kalmamışsa devlete aittir. Evlendikten sonra da eşi öldüyse durum aynıdır.*

İşte görülüyor ki, şeriatımızda bir kadın hiçbir zaman nasıl geçineceğini düşünmek zorunda değildir. Hatta bir kadının yemek pişirmeye, çamaşır yıkamaya bazı şartlarda çocuğunu emzirmeye bile (istenmese de) mecbur değildir. Şimdi insaf edelim kadınlara bu kadar imtiyazı İslam'dan başka hangi kanun, hangi şeriat bahşetmiştir? Bunun içindir ki kadınlarımız diğer

---

[158] M. Ferit Vecdi, "*Müslüman Kadını: Kadın İmal-ı Hariciyede Erkekle Müşareket Edebilir mi?*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 8. Sayı, 2 Tesri-i evvel 1324, 19 Ramazan 1326, s.122-127

milletlerin kadınları gibi ticarete ve benzeri yollara mecbur değildir. Hz. Fatıma gibi tesettür şartına uyarak bizde de kadınlar ticaret yapabilir buna mani yoktur. Nitekim İslam şehirlerinin çoğunda bu görülür. Fakat bizim konumuz esasen bunların şu gibi meşgul olmalarına dinen mecbur olmadıklarıdır hem de olmamalıdırlar. Çünkü kadınların böyle erkeklere mahsus olan görevlere meşguliyetleri kendi görevlerini ihmale sebep olacağından onların bu gibi şeylerle meşgul olmalarının hikmeti ve faydası yoktur."[159]

Bir müellif diyor ki "Genellikle kadınlar Müslümanlar nazarında tam bir insan değildir. Bunların erkekleri kendilerinin kadınlar üzerinde bir hak hâkimiyetleri olduğunu zihinlerine yerleştirdikleri için kadına karşı olan davranışlarında hep ona göre hareket eder." Azıcık ehemmiyeti olan hiçbir Müslüman böyle düşünmez. Hiçbir Müslüman çıkıp da Perudun ile hem fikir olup "kadınların sanayideki hali makara, kuyu çıkrığı gibi aleti andırır" diyemez.

Kadınlara bir takım haklar verilsin ancak kadınlara devlette iş verilirse, bu nasıl olacak? Çok önemli bir görevi (çocuk eğitimi) olan kadın aynı zamanda önemli olan devlet işlerini nasıl yapacak? Bazı memleketlerde kadınlar çalışıp erkekler oturmakta, ekini ekmek, biçmek, toplamak kadına aittir. Tarım toplumunda bu durum yaşanmakta ve erkekler çok rahat yaşamaktadır. Biz de öyle mi yapalım? Şimdi bu kadınlar için hürriyet mi? Esaret değil de nedir.

"Tahrir'el-merre" müellifi diyor ki;

"Batıda yazarlık, rehberlik, mühendislik eden, gazete müdürlüğü yapan, postanelerde, telgrafhanelerde çalışan kadınlar önemsenmeyecek miktardadır". Serbest yerlerde memurluklarda çalışanların büyük kısmı kadınlar olmuştur ki, ilkokullardaki kadın öğretmenlerin sayı %95'e gelmektedir"

"Kadınlar bugün dokumacılıkta, matbaacılıkta buna benzer birçok

---

[159] Musa Kazım, "*Hürriyet ve Musavvat*", **Sırât-ı Müstakîm**, 3. Sayı, 14 Şaban 1326, 27 Ağustos 1324, s.37

işlerde kullanılmaktadır. Öyle ki hükümetlerde bunları kendi sanayi yerlerinde çalıştırıyorlar. Evet, erkekler eşlerinden faydalanmaya başladı. Lakin bundan dolayı birilerinin kazancı azaldı ve devam ediyor; Bir takım kadınlar da ticaret yerlerinde defter tutmak, yazıcılık, telgraf, posta idarelerinde kullanılıyorlar. Amerika'da kadınların ilerlemelerini açıklamak için şunu söylemek kâfidir; Bunlardan yalnız ilimle ve edebiyatla uğraşanların sayısı %75'e, ticaretle uğraşanların ki %63'e, sanayicilerin ki %62'ye ulaştığı 1880 istatistiklerinden anlaşılmıştır." Müellif bunları veriyor ama toplumun kötü halinden bahsetmiyor.

Bu açıklamalara karşın 1899 Eylül'de Enisi'l-Celis'de çıkan bir yazıda söyle denilmektedir: "Amerika'da kadınlar ilim ve fende ileri gittikçe erkekler de boşanmayı artırmaktadırlar. Yine boşanma Müslüman ülkelerde görülmeyecek bir derecede artmıştır." Kadını erkek nazarında sevilmez, çekilmez bir hale getiren şey onun ilimle edebiyatla uğraşmayı değil, dışarıdaki işlerde erkekle müsabakaya girmesidir. Tahrir'el-merre'de: "Kadın tarihine bakarsak; kadınlar ilk başlarda hür olarak yaşarlardı. Sonra ise bir esaret işine girdiler. Daha sonra insanlar medeniyet yolunu tutunca bu esaretin şekli değişti. Kadın hakları verildi, ancak kadın bundan faydalanamayarak erkeğine boyun eğmeye mecbur oldu. Daha sonra insanlar medeniyeti bulunca kadın tamamen hür oldu" diye anlatıyor. Ancak o devirlerde kadının durumu nasıl imiş, aile olduktan sonra esasen nasıl razı olmuş, daha sonra hürriyet nasıl gelmiş anlatmıyor. Mademki kadın günden güne medeni toplumlarda istiklale doğru gidiyor öyleyse o zamanın gereklerini yerine getirmeleri gerekir. Şimdi bakalım o devirde istiklal nasıl imiş; 19. yy. ansiklopedilerinde; O dönemde kadınlar son derece özgürmüşler bununla birlikte çok hakir görülürlermiş. Aileler oluşunca kadınların durumu da değişmiş. Aileye dâhil olunca bağımsızlıkları azalmış ancak daha önce sahip olmadıkları manevi güvene sahip olmuşlar. Buradan görüyoruz ki istiklal döneminde kadınlar son derece hakir ve zelil imişler. Şimdi birisi itiraz edebilir; günümüzdeki istenilen istiklal aile esaslarını harap etmez. Kadınlar özgür olunca önceki gibi hakir görülmeyecekler. Cevaben deriz ki; Tarih tekerrürden ibarettir. Zira bugün

gelişmiş ülkelerdeki evlilik usulünü iptal için uğraşıyorlar. Zira kadınların her hususta erkekle eşit olma istekleri bizim evlilik mirasımızı tehdit ediyor.

İnsanların evliliği terk ve boşanma isteği Amerika'da Avrupa'da günden güne ilerlemektedir. Günün birinde bu istiklali elde etmeleri kendilerini esaretin en kötüsüne atacaktır. Bu istiklale ulaşarak erkek işinde çalışmak isteyen kadın, mahvolup gidecektir. Her şeye rağmen buna izin verilirse, bu batıyı taklitten ve fıtrata karşı gelmekten başka bir şey değildir."[160]

İkdam Gazetesinde Fatıma Aliye'nin yazısı dikkat çekicidir; "*Şu günlerde gazetelerde kadınlara dair yazılar çıkıyor. Halkımızın bir kısmı Avrupa yaşantısını bilmeden istemekte, bir takım insanlarda İslam'ın verdiği hakları yok sayarak açıklamalar yapmaktadır.*

Avrupa'da Amerika'da fen bilimleri gören kadınlar ziyneti atarak sade giyiniyorlar, ne pırlanta yüzük ne de süslü elbise bulunuyor. Bazıları saçlarını kısaltıp kadın elbisesini çıkartarak erkek elbisesi giyiyor hükümet çalışma yolu ve çalışma alanı veriyor. İşte şimdi Avrupa ve Amerika'da en çok hürmet ve rağbet gören kadınlar ilim görmüş olan, süslerini ve ziynetlerini atmış olanlardır. Bizde az bir yabancı dil öğrenmekle kendimizi âlime sanıyoruz.

Yaşama ve sağlık sorunları dururken sesten bahsediliyor. Kadınlarımız kışları biraz güneş görmek ve çocuklarını güneşlendirmek için kendilerine bir bahçe tesis etseler daha doğrudur. Sanırım Hz. Ömer'in buyurduğu gibi "kadının iyisi ihtiyaçlarının hepsini kocasına yüklemeyip ona yardımcı olan, eşinden fazla bir şey istemeyen" olduğunu düşünmelidir. Ayrıca Müslüman kadınların çalıştıklarını, eşlerine yardımcı olduklarını İslam tarihi gösteriyor. Hz.Hatice'nin pek büyük bir tüccar olduğu biliniyor. Kadınların çoğu ötekinin berikinin elinde sığıntı olacağına kendi kazanarak sefalete düşmesin. Halkımızın yarısını oluşturan kadınlar çalışmıyor. İhtiyaçlarını hep erkeklerden bekliyor. Kadınlarımızın çoğu örtülerinden memnundurlar memnun olmadıkları

---

[160] M. Ferid Vecdi, "*Müslüman Kadın*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 7. Sayı, 12 Ramazan 1326, 25 Eylül 1324, s.103-107

şey şimdi çarşafların aldığı acayip şekillerdir, kolların üzerine yayılan pelerinler, ayaklara dolaşan kurmalı çarşaflar, kat kat dantelli etekler… Şeriata aykırı şekil ve kıyafeti adamlar men edebilir. Ancak Peygamberin kadınlara verdiği izinleri kim engelleyebilir. Gasp olan hakların geri verilmesini erkeklerden beklemek beyhudedir. Kendileri almayı düşünenlerde şunu bilmelidir ki,

Şimdi ayrılık zamanı değil birlik zamanıdır erkeklerle müttefik olunmalıdır. Kadınlar haklarını dinin verdikleri izinler çerçevesinde istedikleri zaman erkeklerle bozuşmaya gerek kalmaz. Ama kadınlar bu duruma düşürenler kimdir? Cehaletten başka bir şey değildir.

Gerileme devrinde kadınları, bu hâle düşüren erkekler kadınların haklarını inkar ederek, İslam'ın ihsan ettiği hakları unutturarak onları servete boğup köşelerde oturtup çalıştırmayarak kendi kazandıklarını onlara feda ederek bu suretle haklarını onlara unutturdular işte kadınları cehalet bu hale getirdi.

Erkekler kadınları bu cehalete düşürmekle bir şey kazanamadılar. Kadınların ihtiyaçlarını düşünmediler. Erkeklerin kadınların haklarına riayet ettikleri çok zamanlar oldu. Harp meydanlarında oklara, mermilere göğüs gererek erkeklerine siper olanlar Müslüman kadınlar değil miydi? Hz. Ömer zamanında mergab muharebesinde (erkeklerimiz gitti biz ne duruyoruz? diye) silahlanıp Sasani askerlerini kaçıran İslam kadınları değil miydi? İslam tarihine bakmalıyız.

Müslüman kadın ve erkeğe yakışan birlik ve beraberliktir. Fransa'da erkeklerin kadınlara eşit davrandıkları bilinir. Hâlbuki bizdeki sorun öyle değil biz yeni bir şey istemiyoruz. İslam'ın bize bahşettiği haklar zaten bizim haklarımızdır. Bu hakları geri istiyoruz. Şeriat hükümleri, Kur'an-ı Kerim ve İslam tarihi delilimizdir."[161]

Toplumlardaki yaygın inanç ve düşüncelerden, tarihi arka plandan,

---

[161] Fâtıma Aliye, "*İslam Kadınları*", **İkdam**, 20 Ağustos 1324, Cumartesi, s.1

geleneksel anlayış, yorum ve uygulamalardan hareketle, erkeğin birincil, kadının ikincil bir varlık olduğu İslam statüsü bakımından erkeğe daha fazla değer verildiği kabul edilmektedir. Bunun sebebi gelenek ve ataerkil bir toplum etkisiyle dinin yanlış anlaşılması ve yorumlanmasıdır. Özellikle klasik tefsirciler ayetleri bu bağlamda yorumlayarak erkekleri kadınlar üzerinde üstün kılmış, evden çıkmamaları, asıl görevlerinin çocuk terbiyesi olduğunu ifade etmişlerdir. II. Meşrutiyet dönemindeki tartışmaların kaynağı buraya dayanmış olmalıdır.

Muhammed Abduh'a göre erkek ve kadın ontolojik bakımdan, akıl ve şuur bakımından birbirine denk ve benzer olduğu gibi, hukuk ve ameller bakımından da birbirine denktir. Yalnız bu, erkeğin yaptığı bir işin tam aynısının kadın tarafından da yapılacağı anlamına gelmez. Ancak şayet erkek bir iş yapıyorsa, aynısı olmasa da kadının da erkeğin yaptığı işe denk olarak yapacağı bir iş vardır. İslam dini kadını, daha önce hiçbir din ve şeriatın yükseltmediği bir mevkiye çıkarmıştır. Hatta gelişmiş Avrupa toplumlarında bile kadın, İslam'ın kendilerini yükselttiği seviyeye çıkamamıştır.[162]

Bu dönemde kadının çalışmamasını söyleyen yazarlar Kur'an-ı kerim'deki "kavvam" kelimesinin geçtiği ayete dayanarak erkeklerin kadınlardan üstün olduklarını ifade etmişlerdir. Fazlur Rahman'a göre bu bir üstünlük değildir, erkeğin aile reisi olmasıyla ilgilidir. Erkeğin aile reisi olması ise kadına tahakküm anlamına gelmez. Kadını erkeğin kölesi haline getirmeye çalışmak Kur'an ve sünnete aykırıdır. Toplum içinde olduğu gibi aile içinde de haklara riayet edilmesi ise sorumlulukların yerine getirilmesi için belli bir düzen ve disiplinin kurulmasına, rollerin belli olmasına ihtiyaç vardır. Nisa suresinin 34. ayetine bakılırsa Kur'an-ı Kerim, aile reisliği yetki ve sorumluluğunun, koyduğu genel ahlak ve adalet ilkeleri çerçevesinde erkeğe vermiştir. Hadislerde de erkeğin bu konumuna işaret eden ve kadının kocasına saygılı olmasını öğütleyen açıklamalar bulunmaktadır. (Buhari, "Ahkam"1; Ebu Davud, "Nikâh" 40; İbn Mace, "Nikah" 4). Bununla birlikte, İslamiyet'in tamamen aile

---

[162] Özdeş, s. 146.

düzenin sağlıklı işleyişini temin maksadıyla erkeğe tanımış olduğu aile reisliği işlevi, ona asla kadın üzerinde bir baskı ve zorbalık imkanı vermez; ahlak ilkeleriyle çelişen, bu nedenle de Kur'an'ın Hz. Peygamber'e bile tanımadığı (mesela bk. El-Gaşiye 88/21-22) bu imkanı sıradan insanlara tanıması mümkün değildir. Dolayısıyla kadının hocasına saygısı da cebri değil, ahlaki bir saygıdır. Kur'an-ı Kerim, "Kadınlarla iyi geçininiz" (Nisâ 4/10) buyurur. Elbetteki aile dâhil her grup ve toplumda işin tabiatı gereği bir iş bölümü oluşacak sorumluluklar paylaşılacak, cinsiyeti her ne olursa olsun bilgi, beceri ve tecrübe sahibine itibar edilecektir.

II. Meşrutiyet, özellikle kadınların sosyal ve siyasi hayata katılmaları konusunda geleneksel kültürün etkisini fazlaca görüldüğü bir dönemdir. Oysaki Hz. Peygamberin, kadınların mescitlere gidip namaz kılmalarına izin verdiği hatta bunu teşvik ettiği bilinmektedir. Musa kazım ve M. Vecdi, yazılarında kadınların evden çıkmamalarını, sık sık dile getirmişlerdir. Bu makalelere karşın kadınlar isterlerse dışarı çıkabilirler, açılıp saçılarak cazibelerini sergilememeleri ve iffetlerini korumaları şartıyla süslenebilirler, durumları icabı ev haricinde çalışabilir, çarşı pazarlarda alış-veriş yaparak ihtiyaçlarını giderebilirler. Allah'ın kanunlarını çiğnemedikleri ve iffetlerini korudukları müddetçe yapılarına müsait bir iş ortamı içerisinde çalışabilirler.

Kadının uygun işlerde çalışması ve ailenin geçimi konusunda kocasına yardımcı olmasının caiz olduğu noktasında âlimler arasında bir ittifak olmakla birlikte, kadının ailenin geçimine bir katkısının olması bir zorunluluk değil, ihtiyari bir durumdur. Dolayısıyla bu durumda kocanın rızasının alınması gerekir. Çalışmayı ibadetten, ev işlerinden, sosyal hayatın her yönüne kadar uzanan bir faaliyetler bütünü olarak aldığımızda, İslam'da kadının çalışmasına bir engelin bulunması şöyle dursun, teşvik edildiği rahatlıkla söylenebilir.

Kadının kamu görevi yapıp yapmayacağı ile ilgili tartışmanın bağlayıcılığı nasslardan çok örf, âdet ve ihtiyaca başka bir ifadeyle zamanın sosyo-kültürel ve ekonomik şartlarına dayanır. İslam fıkhı açısından kadının ev içinde ve dışında çalışmasının, ailesinin ihtiyaçlarını sağlamada kocasına yardımcı olmasının caiz olduğu ifade edilmiş, yalnızca bunun evli bir kadının

gerekli vazifesi olup olmadığı tartışılmıştır.

B-İslam Birliği

II. Meşrutiyet Dönemi'nin en etkin akımı İslamcılıktır. Osmanlı Devlet ve toplumunun kurtuluşunu İslam Birliği'nde gören yazarlar görüşlerini yoğun bir şekilde yazılı basına taşımışlardır. A. Şehabettin'in volkan gazetesi'nde çıkan "Din" adlı makalesinde Avrupa toplumunun yaşadığı buhranı verdiği örneklerle somutlaştırırken, reçetenin İslam Birliği'nde olduğunu vurgulamıştır. Şehabettin bu konuyu makalesinde şu şekilde işlemiştir: "*Din öyle bir kuvvettir ki, öyle bir saadettir ki ancak insanlar anlar. Din yüce ahlak'a sebeptir. Dinsiz olanlardan ise yüce ahlak beklenmez. Dindarlar, dünya ve ahiret için çalışır, dinsiz olanlar dünya için çalışır, emin olsunlar ki hüsrandalar. Cenab-ı Hak dinsizlere düşman mıdır? diyor. Biz nasıl olurda bir dinsize güvenebiliriz.. Bugün Avrupa'da birçokları dinsizliği söylüyor. Bununla gurur duyuyor, kadınları çıplak denecek şekilde geziyor. Erkeklerin çoğu kumarhanelerde, birbirlerinin malına göz dikerek birbirlerinin hanımlarını sevindirmeye çalışıyorlar. Birçoğu da meyhanelerde. Şu Avrupa ile görüştüğümüzden beri Avrupa kötü adetlerinin memleketimizi tahrip ettiği red olunamaz. Dindar olalım.*" [163]

Volkan Gazetesi baş yazarı Derviş Vahdeti de yazılarının çoğunda İslam Birliği'nden bahsederek, Batı dünyasıyla yapılan yakınlaşmalarının Osmanlı toplumuna ahlaki zaaf olarak geri döndüğünü belirterek, asıl demokrasinin, asıl meşrutiyetin ve özgürlüklerin İslam'da olduğunu, Müslümanların tek ihtiyacının özgüvenlerini yeniden kazanmaları gerektiğini ifade etmiştir. Vahdeti yazısında şunları belirtmektedir: "*Bugün öyle Müslümanlar vardır ki, Avrupa dinsizlerine taş çıkartır." Biz de deriz ki, o adamların geçmişlerine bir bakın; ne zaman ki, Avrupa'ya sefer gönderdi o zaman başladı. Fransa'ya, İngiltere'ye gitmiş oradan evlenmiş çocuğu olmuş insanlar. Bu çocuklar dinini, ahlakını bilmez,*

---

[163] A. Şehabettin, " *Din* ", **Volkan**, No:27, 14 Ocak 1324, Çarşamba, s.3,

Avrupa terbiyesini öğrenmiş oranın adetleriyle yetişmiştir. İşte dinsiz olanlar bunlar. Bu adamlardan terbiye görecek çocuklardan gel hayır bekle. Gerçek İslam'ı bilmeden her şey de hâşâ İslam'a muhalif olanların pek çok olduğu bu dönemde böyle bir cemiyetin ilanı bir istibdat olmasın"[164]

"*Avrupa ahlakına dilencilikle, açıktan muhtaç olmak dine büyük bir cinayettir. Mecburiyette hâkim, kanun olduğundan bu kanun İslam elbisesini giymeli, tâ ki manevi gayret onun riyasetine karşı cevabı red vermesin meşrutiyetle şeriat üç şeyi yok edecektir. Bunlar dinsizlik, nifak ve kötülükler. Bunların yerine birlik, beraberlik ve ilerleme olacaktır. Hiçbir iyi işler yapan medeniyet yoktur ki, açıktan ya da gizliden İslamiyet üzerine olmasın. Şeriatın istibdatla hiçbir alakası yoktur. İnsanlara zulüm etmiştir. Ancak şimdi meşrutiyet devamlı olmak için şeraitten güç almalıdır.*

Yine İslamiyet'i iyice bilip öğrenmek, İslam'ı tatbik etmek ilerlemeye engel olduğu fikrini ortadan kaldırmak gerekir. Nasıl ki bir sarayın odalarının kapıları birbirine açılır sonra salona açılır bir maksada hizmet ederse medreseler, okullar da aynı maksatla İslam'a hizmet etmelidir. Salon hükümet olmalıdır. Mekteplerde İslam ilimleri okutulmalı, müderrisler fen ilimlerini bilmelidir. Âlimler yetişmeli halk yetişmelidir.[165]

Osmanlının ilerlemeye olan meylini artırmak gerekir. Şöyle ki, her Müslüman tebliğ ile görevlidir. Şu zamanda tebliğin en büyüğü maddeten ilerlemek olduğundan ve terakkinin en büyüğü cehaleti yenmek, birleşmek olduğundan ilerlemeliyiz. Fikri cihat yapmalıyız.[166]

Dönemin en etkin gazetelerinin başında yer alan Tanin gazetesi'nde yazılarını yayınlayan Bediüzzaman Said-i Kürdi de sık sık İslam Birliği'ne vurgu yaparak Osmanlı devleti'nin İslam sayesinde ayakta kaldığını ve İslam'dan uzaklaşmasıyla gerilemesinin paralel gittiğini vurgulamıştır. Fitne ve

---

[164] Derviş Vahdetî, "*Alimlerin Dikkatine!*", **Volkan**, No: 40, 27 Ocak 1324, Salı, s.2-4.

[165] Bediüzzaman Saidi Kürdî, "*Âlimlerin Dikkatine!*", **Volkan**, No:83, 11 Mart 1325, Pazar, s.3.

[166] Bediüzzaman, "*Alimlerin Dikkatine!*", **Volkan**, No:84, 12 Mart 1325, Pazartesi, s.2-3.

fesadın birlik ve beraberliği bozmamasını dileyen Kürdi, taklit ettiğimiz Avrupa'nın abartılmaması gerektiğini defalarca ifade ederek âlimleri "emr-i bil maruf ve nehy-i ani'l münker"e davet etmiştir. Konuyla ilgili "Hakikat Hakikattir" adlı makalesinde bu konulara şu şekilde değinmiştir: "*Gerek dâhili, gerek harici, gerek hukuki, mülki devleti her yönüyle temin edecek şeriat hükümlerinin daha üstünde bir kanun tasavvur edebilir miyiz? Varsa göstersinler övdükleri Avrupa'ya baksınlar, aklı ve hikmetli buldukları kanunların temelini şeriattan almışlardır.*

Bizim bu davamıza şahit yine Avrupa'nın kendisidir. Batıda İspanya'da Emevîler'in 600 sene yaşamış olması ve şeriat ilmini öğrenip anlatmaları Avrupalıların birçok şeyi onlardan öğrendiğinin göstergesidir. Ayrıca batıda İslam ilerlerken Romalılarında bu şekilde gözleri açılmış hatta susturmak için engizisyonlar yok muydu? Hedef olanlar biçare Araplarla, Muhammediyeyi öğreneler değil miydi?

Avrupalılar o beğenmedikleri, daha doğrusu beğenerek aldıkları halde söylemek işlerine gelmeyen ve asıl çıkışı şeriata dayanan fen ilimlerini sahiplendikleri zaman, şeriat hükümlerini de istimlâk etmiyorlar mıydı? Bu hakikati inkâr ediyorlar. 7-8 asırlık bilim ve fennimiz şeriat hükümlerimiz hakim olduğu zamanlarda, hangi vadilerde koşuyorlardı? İki asır öncesine kadar neredeydiler? İki asılık eserlerini inceleyelim, eserlerinin içinden malımızı çekip alamım. Bakalım ne kalır? Kalacak olan fuhuş ve vahşettir! Sorunlarını meselelerini bizim kitabımızdan alarak çözmüşlerdir ama kabul etmemişlerdir. Avrupalıları öve öve bitiremiyoruz. Ağzımızın suyu akıyor, Aman Yarab! Nedir bu hal! Onlar bizim malımızı bizden alıp yine bize satıyorlar. Böyle olacağımıza keşke bu dünyaya gelmez olsaydık.

Avrupa kanunlarına bakalım diyeceğimize biraz da kendi kitabımıza baksak namusumuza mı donuyor? Biz, 600 senelik hükümetimiz, ilimleri, fen bilimlerini, dini, şeriatı hepsini Arap kavminden aldık şeriatımız taassup kabul

etmez. Fakat metinlik, sağlamlıktan da kıl kadar ayrılmaz." [167]

Volkan'da Ömer Hatip: "*İslam dini birlik üzerine bina edilmiştir. Kur'an inmeden önce insanlık ne hal ve vahşet, cehalet içindeydi? Cehaletin en kötüsünü yaşayan insanlar sizin gibi birer hayvan sürüsünü tanzim etmiyorlar mıydı?*

Avrupalılar, şu ilimdeki ilerledikleri şeyler: memuriyetleri ve benzeri şeyleri bizden aldılar. Bununla birlikte ahlak ve İslam'ı adetlerimizden millî kıyafetlerimizden zerre kadar bir şey almadılar. Hatta almamaya son derce dikkat ettiler. Biz ise kendimizi şiddetle bu ilerlemeyi taklit etmeye muhtaç gördük ve devletimize taze hayat vermek istedik. Üzücü ki, içimizden bazı düşünmezler, bu frenk taklididir, bunu din kabul etmez diye Allah'ın kitabına iftira etmişlerdir.

Bakınız taklit yarı halkımızı dinden çıkardı. İnsan hayırdan ziyade şerre daha niyetli olduğu için ahiret için olan davranışlarda yan çiziyor. Fakat fenalığa gelince canı, bir gayret elektriklenmiş bir kuvvetle yarış ediyor. "Suretli davranır, kötülükler direk bireye zarar vermese bile ahlakına tesir eder ki bu en büyük cinayettir. Zira bu zaman da bir milletin ahlakını bozmak, düşüncelerini zehirlemek, bıçaksız kesmek topsuz tüfeksiz öldürmektedir. Tarihe bakılırsa ahlaksız olmuşta yine de varlığını devam ettirmiş hiç bir millet bulunmaz. Binaenaleyh her kim olursa olsun dine, kanuna, akla, hikmete mugayır olan heri işi reddetmelidir. İnsan herhangi bir fenalığa karşı sukut etmemek bir yangını haber vermemekten tereddüt etmez.

Ey enbiyanın varisi olma iddiasında bulunan ulema-i kiram, Allah'ın kitabı ayaklar altına alında, ne vakit gözlerimizi açıp ta "Emri bil'ma'ruf nehyi ani'l-münker" göreviyle herkesten önce mükellef olduğunuzu bileceksiniz. Müslümanlar, birliği, politika veya mezhep mücadelelerinde değil Kur'an'da aramaya mecburdur. İşte bu esas üzerine İttihat-ı Muhammediye olmuştur."[168]

---

[167] Ömer Faruk, "*Hakikat Hakikattir!*", **Volkan**, No:70, 26 Şubat 1324, Pazartesi, s.3

[168] Seyyid Muhammed Ömer Hatib, "*İttihad-ı Muhammediye*", **Volkan**, No:88, 16 Mart 1325,

C- İslam Dini İlerlemeye Engel midir?

Bu dönemde, Osmanlı Devletinin geri kalmasından İslam dinini sorumlu görenler olmuştur. Osmanlı entelektüellerinin uzun yıllar tartıştığı bu konuyu günümüz aydınları da hâlâ tartışmaktadır. Basında çıkan birçok yazıda İslam dininin ilerlemeye engel olmadığı vurgulanmıştır. Hadimi Muhammed Vehbi, Beyanü'l-Hak'ta bu konuda: "*Bazı cahillerin Avrupa'nın ilerlemesine karşın gerilemesinin sebebini İslam dini olarak görmeleri yanlıştır. İnsanlar hak olan şeye itirazları ancak hakikati bilmedikleri içindir. Hakikat onlara anlatınca itiraz edemezler.*" demiştir. [169]

Mustafa Sabri yazılarında, Müslümanların geri kalmalarının sebebini, kendilerinde, ilimleri ciddiye almamalarında, hocaların yetersiz olmasında, medreselerin kalitesinin azalmasında görmüştür.[170] Vahdetî, yazılarının çoğunda bu konuya değinerek, İslam dini ilerlemeye engeldir diyenleri kalem meydanına davet etmiştir.[171]

Serbestî Gazetesi'nde Hasan Fehmi yazısında İslâm'ın ilerlemeye engel olmadığını Batı'yı taklit etmenin yanlış olduğunu vurgulayarak yönetimi eleştirmiş ve halkı dine sahip çıkmaya çağırmıştır. Batı'nın birçok şeyi Doğu'dan aldığını dile getirmiştir.[172] İslâm'ı taassupla itham edenlere şöyle cevap vermiştir: "Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker" ile görevli olan ulemamız işini yapmıyorsa, onları uyarmak, maksatlarını hatırlatmak görevimizdir. İslam'ın ilerlemeye engel olduğunu söylemek dinsizlikten başka bir şey değildir. Binaenaleyh, İslam ülkesinde uygulanacak yabancı kanunlar, sanayi de ticarette ve muamelatta uygulanmalıdır ve bugün yapılmak istenen de

---

Cuma, s.1

169 Hâdimi Muhammed Vehbi, "*İslam Dini İlerlemeye Engel midir?*", **Beyânü'l-Hak**, 4. sayı, 13 Teşrini Evvel 1324, 30 Ramazan 1326, s. 62-63.

170 Mustafa Sabri, "*İslam Dininde Münakaşa Olan Meseleler*", **Beyânü'l-Hak**, 5.Sayı, 20 Teşrini Evvel, 1324, 7 Şevval 1326, s.92.

171 Vahdeti, " *İkaz* ", **Volkan**, No:47, 3 Şubat 1324, Salı, s.1-2

172 Hasan Fehmi, "*Batı ve Doğu*", **Serbestî**, No:12, 14 Teşrini Evvel 1324, 3 Zilkade 1326, s.1

bu olsa gerek."[173]

Ömer Faruk'un Volkan'da yazdığı "İnanmak" adlı makalesi dikkat çekicidir: "*Avrupalıların ilerlemesinin sebebi inanmalarıdır. Hiçbir ilerlemeye bir son olarak bakmamışlar hep inanarak devam etmişlerdir. Biri balona binerek göklere çıkmış düşmüş parça parça olmuş başka biri çıkmayı yine denemiş korkmamış ve uçana kadar bu böyle devam etmiştir.*

Bizim geri kalmamızın sebebi taklitçi olmamızdır. Avrupalılar balonlarla dünyayı üç senede geçtikleri halde biz de daha yeryüzünde yürüyecek bir araca sahip değiliz. Bildiğimiz tek şey taklit Avrupalılar, gemilerle kıtaları gezerken biz daha sahillerimizi dolaşarak sağlam gemiye sahip değiliz. Velhasıl Avrupa'da ne varsa onu almışız ancak onlarınki gerçeği, bizimki taklididir. Taklitten gerçeğine geçmedikçe ilerlememizi beklemek kendimizi aldatmaktır."[174]

Konuya paralel olarak Şevket Daileri, Volkan'da yazdığı köşe yazısında konuya şu şekilde yaklaşmıştır: "*Bir zamanlar fen ve bilim sekteye uğramış ve bu alanda batı çok ilerlemiş, doğunun gerilemesinin sebebi olarak İslam dini görülmüştür. Asıl sebep ise nakilleri tam olarak anlayıp yorumlayacak kişilerin olmamasındandır. Anlayamadıklarından şeriata uymayan adet ve ahlakları İslam'a taalluk etmişler ve kaleme almışlardır ve bunu da İslam cemiyetine, dinsizliğe atfetmeyip maruz göstererek pekiştirmeye çalışmışlardır. Bu durumu bazıları İslamiyet'i taassupla ithama, bazıları yabancıların kanunlarının İslam devletinde tatbik edilmesine, bazıları da şeriatın ilerlemeye engel olduğuna kadar getirmişlerdir.*

Şeriatın ilerlemeye engel olmadığını ispat için diyebilirim ki, gerçek adedi dört yüz neferden oluşan İslamiyet sayesinde bir devlet oluşmasına gücümüz yettiğinden gurur duyuyoruz. Hem de sonuna kadar gideceğiz. Şu İslam devletinin Muvafık olmasında şüphe yok ki İslâm'a sımsıkı sarılmak yatar.

---

[173] Hasan Fehmi, "*İslam ve Taassup*", **Serbestî**, No:76, 19 Kanûni Sâni 1324, 9 Muharrem 1326, s.1

[174] Ömer Faruk, " *İnanmak* ", **Volkan**, No:28, 15 Ocak 1324, Perşembe, s.3

Çünkü tarih ispat eder ki; bir devlet dinin adetlerine, şeriata uyarsa her zaman baki olur. İslam mücahitlerinin fetihleri, fethettikleri yerlerdeki başarıları, ne sayesinde idi? Avrupa kanunları sayesinde mi? Hayır şeriata sıkıca bağlanmış olmalarından. Bugün düştüğümüz durumun sebebi de İslam'dan uzaklaşmak değil midir?"[175]

Volkan'da yazıları çıkan Bediüzzaman Said-i Kürdî, bu konuya geniş vermiştir: "*Biz kalûbelâdan beri Müslüman'ız. Her bir mümin tebliğ ile sorumludur. Bu zamanda en büyük sebebi madde de ilerlemektir. Zira yabancılar fen de ve saniye de ki başarılarıyla bizi eziyorlar. Bizde fen ve sanayide ilerlemek için en büyük düşmanımız olan cahillikle mücadele edeceğiz. Zira üstün olmak ikna iledir. Zorla olmaz. Biz bunun için gönüllüyüz; meşrutiyet, adalet, görüşme ve kanun gücünden ibarettir. 13 asırdan beri şeriat hâkim olduktan sonra Avrupa'ya dilencilik etmek İslam'a büyük cinayettir ve güneşe dönerek namaz kılmak gibidir. Kanun kuvveti de olmalı.*" [176]

Hüseyin Hâzım, Beyanü'l-Hak'taki yazısında, Şarkın dinlerin hepsinin orada doğduğunu, peygamberlerin oraya gönderildiğini, devlet yaşamıyla, ilmiyle, yaşayışıyla Şark'ın örnek olarak adeta medeniyetin eşiği olduğunu vurgulamıştır. [177]

Makalelere baktığımızda, Müslümanların geri kalma sebebinin, din değil de batıyı körü körüne taklitçilik olduğu noktasında yazarların birleştiği görürüz. Özellikle bu dönemde insanlar hiç düşünmeden batıdan gördükleri her şeyi almaya kalkmışlar ve bu nedenle toplumda ahlaki çöküş yaşanmaya başlamış, bu durum yazarların eleştirilerine hedef olmuştur. Bugün de dünyaya baktığımızda Müslüman toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel geri ve bağımlı kaldığı, hemen her alanda emperyalist açılımlarının dünyayı derin kutuplaşmalara ve ayrımlara neden olmaktadır. Temel problemin İslam'ı

---

[175] Şevket Daileri, " *Din ve Şeriat* ", **Volkan**, No:61, 17 Şubat 1324, Salı, s.1-4

[176] Bediüzzaman, " *Hakikat* ", **Volkan**, No:70, 26 Şubat 1324, Pazartesi, s.3.

[177] Hüseyin Hazım, " *Doğu-Batı* ", **Beyân'ül Hak**, 18. Sayı, 19 Kanun-i Sani 1324, 9 Muharrem 1326, s.404-405

anlayamamak, anlatamamak ve yaşayamamak olduğu aşikârdır. Eğer İslam dini ilerlemeye engel olsaydı Osmanlı toplumu yedi asır ayakta kalarak bir çok medeniyete ilham kaynağı olamazdı.

D-Din ve Kavmiyet

Volkan Gazetesi'nde A. Şehabettin yazılarında kavmiyetçiliği eleştirerek birlik ve beraberlik kavramları üzerinde durmuş ve bunun ancak "İslam Birliği" ile mümkün olacağını yazmıştır. A. Şehabettin, yazısında: "*Hürriyetin ve meşrutiyetin bize kazandırdığı önemli şeylerden biri de açıkça derdimizi söyleyebilmemizdir. Memlekette her türlü konuda çeşitli konferanslar vermek mümkündür. Vaazlar hem dünyevi hem uhrevi olduğundan vaizlerde ne söylediğini bilen insanlar olduğu için sorun çıkmayacaktır. Önemli olan tevhitte birleşmektir. Bugün Arnavutluk, Türklük, Çerkezlik gibi milletler neden dine dönsün. Bu bir taklittir. Avrupalıların bütün sözlerini ve yaptıklarını taklit ettiğimiz gibi bu yönünü de aldık büyük hata; çıkılmaz bir yoldur; cahilliktir*." diyerek bütün müminlerin kardeş olduğunu, insanlar için bundan büyük bağın ve kuvvetin olamayacağını ifade etmiştir. [178]

A. Şehabettin düşüncelerini şu şekilde özetler: "*Kavmiyet iddiasıyla bugün Osmanlının tehlikede olduğunu söylersek buna kim hayır der? İşte bu kavmiyet meselesi bizi mahvedecek. Bizi birbirimize bağlayan kavmiyet midir? Dinimiz mi? Bilmeliyiz, kurtuluşumuz İslam'a sarılmaktır. Bu nedenle sözlerimiz, konferanslarımız İslamiyet'e ait olmalı*." [179]

Derviş Vahdetî ise, A. Şehabettin'le eş zamanlı olarak yazdığı yazılarda, kendisiyle paralel olarak şu düşünceleri ifade etmiştir: "Bu dünya sahipsiz değildir. Tabiatta her şey değişebilir. Değişmeyen tek şey şeriattır. Mademki, kâinatın bir sahibe muhtaç olduğu gerçektir ve bu da Tevrat, İncil ve Furkan'da belirtilmiştir. Her inananın bir maksadı vardır. O halde din her insanı bir fikirde toplayarak kardeş yapıyor. Ancak bu insanlar arasında birçok milletler ya da

---

[178] A. Şehabettin, " *İslamiyet* ", **Volkan**, No:25, 12 Ocak 1324, Pazartesi, s.1.

[179] A. Şehabettin, " *İslamiyet* ", **Volkan**, No:25, 12 Ocak 1324, Pazartesi, s.1.

kavimler bulunur. İşte gerek dışarıda gerek içerde bulunan biz Müslümanlar hep bir maksat uğrunda çalışmalıyız. Arap; Araplık; Türk, Türklük; Arnavut, Arnavutluk için çalışma fikri nerden geliyor. İslamiyet kelimesi sadece kitaplarda kalmıştır. "Müminler kardeştir" ayeti kalplerden silinmiştir. Anlamıyoruz sorun nedir? Kavimcilik yapanlar İslam mahvolursa olsun mu? diyorlar. Bu nur-u Muhammed üzerimizden kalkarsa Arnavutluk, Türklük ne zamana kadar devam eder? Tedrici bir şekilde memleketimizi yıkmaya çalışıyorlar. Kavimcilik? İyi düşünelim. Bu kâbusu atalım Muhammed sancağı altında birleşmeliyiz; hem dünya hem ahiret için." diyerek İslam Birliği'nden bahsetmiş ve kurtuluşun ancak bu şekilde olacağını yazılarında belirtmiştir. [180]

Şehabettin ve Vahdetî'nin milliyetçilikten ziyade ümmetçilik vurgusu yapmaları dikkat çekmektedir. O dönemde milliyetçiliği savunanlar Osmanlı'nın bu şekilde kurtulacağını düşünmekteydiler. Bu vurgunun Osmanlıyı bir arada tutmaktan ziyade dağılma sürecini hızlandırdığına tarih tanık olmuştur. Milliyetçilikle ulusalcılığın paralelleştiği günümüzde Yugoslavya'nın beş parçaya, SSCB'nin de hakeza birçok parçaya bölünmesi, ulus-devlet fikrinin "ümmetçilik" gibi bir alternatifi olmasa da tutar yanının kalmadığını, bunun sermaye sahiplerinin ve küçük çıkar gruplarının işine yaramaktan öteye gitmediğini göstermektedir. "Birlikte yaşamak" fikrinin yaygınlaşması gerektiği günümüzde bunun karşıtı olan tüm makro ve mikro milliyetçiliklerin (uluslar arası bazda ve lokal olarak ülke içi şehir milliyetçiliklerinden) sağlıklı sonuçlar doğurmayacağı muhakkaktır.

E-Tartışılan Diğer Meseleler

1-Kur'an-ı Kerim'in Fen Kitabı Olması Meselesi

Beyanü'l-Hak Dergisi'nde "İslam Dininde Münakaşa Olan Meseleler" adlı makalesinde Mustafa Sabri, son zamanlarda Kur'an-ı Kerim'den bir takım fen gerçekleri çıkartıldığını belirterek, ulemanın Fen ilimlerine yaranmak için

[180] Derviş Vahdeti, " *Din ve Kavmiyet* ", **Volkan**, No:41, 28 Ocak 1324, Çarşamba, s.1-2.

yaptığı çalışmaları eleştirerek, "*Güneş(te de onlar için bir işaret vardır): O, kendine ait bir yörüngede akıp gider…"* ayetinin güneşin ve yerin dönmesine delil olduğunu söyleyenlere şu şekilde cevap vermiştir*: "Bu fikrin sunulması iyi niyetli olmakla birlikte tefsir âleminde dahi fenniyyeye yaranmak için ikide bir ayetin delaletinden bahsedilmektedir. "li müstekarrin lehâ" lafzındaki lam harfini fî manasında taşımak gibi bir külfeti ihtiyara ne mecburiyet vardır? Bu külfet Kur'an-ı Fen'e uygun düşürmeye çalışmak içinse, Fen'e uygun düşmek Kur'an için bir şeref olmaz. Kur'an'ın buna ihtiyacı yoktur. Kur'an daha yücedir. Bu şerefe muhtaç değildir. Bu sözden fen'e hakaret manası çıkmasın. Ben fenni kendisinde görmek isterim, Kur'an da aramak taraftarı değilim.*

Kur'an'ın asıl amacı insanların ahlakını, yaşayışını, siyasetini en sade nezih bir şekilde genel olarak düzenlemektir. Genel kaideler ortaya kor. Mesela, Tıbbın önemini ve lüzumunu bildirir. Ancak şu hastalığın devası şudur şeklinde bir şey Kur'an'da yoktur. Nitekim ayrılan ayda da görülen değişimin sebeplerinin ilim sahiplerine ait olduğundan dolayı, dinin emirlerine ihtiyacı olan bir millet için dinin emirleri dışında sayılan bir sorunun yönünü değiştirerek cevaplanması hususunda ilahi telkinleri burada maksadımıza açıklayacak kanunlardır.

Gelelim ki peygamberimiz bu meselenin sebeplerini bilebilir miydi? Yoksa bilemez miydi? Her iki ihtimalin bir önemi var mı? Doğrusu peygamberimiz ancak Allah'ın kendisine bildirdiği şeyleri bilebilir daha fazlasını bilemez.

Kur'an müjdeleyici ve uyarıcıdır. Olayları hakikatlerini araştırma Fen'in görevidir. Fenciler bu ayetleri inceleyip bir şeyler çıkarabilirler. Ancak Kur'an bir fen kitabı değildir." [181]

2-Seferilik

Beyanü'l-Hak Dergisi'nde yolcu olanların ibadetiyle ilgili: "*Şimdi 20*

---

[181] Mustafa Sabri, "*İslam Dininde Münakaşa Olan Meseleler*", **Beyânü'l-Hak**, 6.sayı, 27 Teşrini Evvel 1324, 14 Şevval 1326, s.106-108

saatlik bir mesafeyi, vapurla 3 saatte aldığımız halde yine seferi olup 4 rekâtlık namazları kısaltırız. Ramazan ise, oruç tutmayabiliriz. Çünkü yolculuğumuzun bu kadar azalması mesafenin azalmasından değil, aracın süratli olmasından dolayıdır. Binaenaleyh 20 saatlik yol aynı yoldur, aradaki dağlar, dereler aynıdır bir şey değişmez." denilmektedir. [182]

Yolculukta 4 rekâtlı namazların kısaltılarak kılınmasının caizliği konusunda ayet ve peygamberimizin uygulaması bulunmakta olup, ayrıca bilginler bu hüküm üzerinde icmâ etmişlerdir.

Bu konudaki tartışmaların temelinde, "yolcunun 4 rekâtlı farz namazları kısaltarak kılması mecburi midir, yoksa ihtiyarî midir?" sorusu yer alır. Sefer hükümlerinin iş ve güvenlik amaçlı yolculuklarda kural olarak uygulanabileceğini, bunun dışındaki yolculuklarda ise kişinin kendi inisiyatifine bırakılmasının doğru olacağını söyleyebiliriz. Yolcululuk hali genel olarak güçlük ve sıkıntılardan hâli olmayacağı için kişiye meşakkatle karşılaşıyorsa bu ruhsatlardan istifade etmeli, ruhsata ihtiyaç duymuyorsa istifade etmemelidir.[183]

3-Altın ve Gümüş Takmak

Mustafa Sabri, erkeklerin altın kullanmasıyla ilgili şunları söylemiştir; "*Altın ve gümüşü erkeklerin takmasına ve kadın gibi süslenmelerine, bunlarla kendilerine şeref ve şan vermek istediklerine cevaz verilmediği için bazıları, şöyle demektedir; "Biz bunu saati tutmak için bir bağ bir zincir diye kullanıyoruz, bununla övünmek aklımıza gelmez." dedikleri işitilmiştir ki, bu da insanın pek düşünmeden kendi hayatını yaratılışını tahlil etmeden söylediği sözlerdir. Çünkü hem altın kordon takmak hem de bundaki süsleme ve övünme hissini küçük görmek süslenme ve övünmenin daha derin bir noktada olduğunun farkında olmuyor demektir.*" [184]

---

[182] Mustafa Sabri, "*İslam Dininde Münakaşa Olan Meseleler*", **Beyânü'l Hak**, 6.sayı, 27 Teşrini Evvel 1324, 14 Şevval 1326, s.109.

[183] Ayrıntılı bilgi için bakınız.İlmihal, I, s.323-329

[184] Mustafa Sabri, " *Surat/Resimler* ", **Beyânü'l Hak**, 25.sayı, 9 Mart 1324, 29 Safer 1327, s.571.

Altın ve Gümüş ile ilgili İslam âlimleri şu hadisleri mesnet olarak kabul etmişlerdir. Hz. Peygamber, "Altın ve ipek ümmetimin erkeklerine haram, kadınlarına helaldir." buyurmuştur. [185] Enes b. Malik diyor ki: "Hz. Peygamber bir gün gümüş bir yüzük takmıştı. İnsanlar da gümüş yüzük yapıp taktılar. Resûlullah yüzüğü çıkarıp atınca insanlar da çıkarıp attılar." Bu hadislerden hareketle bilginlerin çoğunluğu altın ve gümüşün ziynet eşyası olarak kullanımını yalnızca kadınlara helal olduğunu söylemişlerdir. Erkeklere yasaklanması, hem erkeğin fıtrat ve karakteriyle hem de toplumda sosyal adaletin ve barışın tesisi gibi birçok önemli amaçla alakalı bir husustur.

Yukarıdaki hadislerden hareketle altın yüzüğün erkeklere haram olduğu söylenmiştir. Gerek hadislerde gerek âlimlerin sözlerinde geçen yüzük kelimesi daha ziyade kaşlı ve biraz da kabaca olan bir yüzüğü anlatmaktadır. Bu itibarla, günümüzde nişan yüzüğü olarak adlandırılan halkanın hükmü ayrıdır. Kullanılabilir. Eğer Müslümanlar nişan halkası olarak altını değil de yaygın olarak gümüşü tercih etmeye başlamışlarsa yani bu örfleşmişse, buna uymak daha doğru kabul edilir.[186]

4-Tiyatrolar

Volkan Gazetesinde çıkan yazıda tiyatrolar eleştirilmiş Osmanlı ahlakına, örf ve adetlerine uymadığı, gençlere kötü örnek olduğu, hiç bir şey kazandırmayacağı şu şekilde ifade edilmiştir: "*Avrupa'da tiyatrolar her ne şekil ve suretle olursa olsun onların ahlakı bunu kabul eder. Ancak bizim ahlakımız onlarınki ile zıt olduğuna göre tiyatrolarımız onlarınkine nasıl tatbik edilebilir. Bir İslam kadınıyla bir Avrupa madamı düşünelim; birisi çarşı pazarda açık seçik elinde bir bastonla geziyor, biri başından tırnağına kadar örtülmüş ya komşusu ya da akrabasından geliyor. Biri sokak süpürgesi diğeri ev kadını, biri danslar da, kucaklara düşmüş, biri evinde eşine olan sevgiyle dolu.*

Böyle bir İslamî terbiyeye sahip olması lazım gereken çocuklarımız

---

[185] Ebu Davud, "Hatem", 3

[186] Ayrıntılı bilgi için bkz. İlmihal II, s.85-90.

tiyatroya devam ederse acaba nesilden nesile yetişecek çocukların ne gibi bir terbiyeye sahip olacağını dikkate alırsak, tiyatro kapısına giremezler. Çünkü bizde tiyatro nefsî isteklerden başka bir şey değildir. Hangimiz ibret için gidiyoruz? Böyle rezalet yerlere tiyatro demek istibdattan kalma, gerek oğullarımız gerek kızlarımız bu rezil yerlere gidecek olsa rakkaslıktan, mukallitlikten, açık giysi giymekten, güzelce bıyık bükmekten başka ne öğrenebilir? Eğer tiyatrolarımız gösterdiğimiz yere gelirse o zaman biz de gideriz." [187]

21.yy. da böyle düşünmek doğru değildir. İnsanlara kolay bir şekilde ulaşmanın ve onları hem eğlendirip hem de eğitmenin bir yoludur tiyatrolar. Batıdan alınan her şeyin kötü ve zararlı olduğunu düşünmek yanlıştır. Önemli olan doğru şeylerin yapılmasıdır. Günümüzde Tiyatro ve sinemalar çok etkilidir. Müslümanlar da insanlara güzel şeyler vermek için bu yolu kullanabilir.

İslam'ın, sanatın her koluna bakışı, daima bununla inanç ve ahlâk prensipleri arasındaki uyum veya uyumsuzluğa göre tespit edilebilir. Bu itibarla, tiyatronun dînî açıdan hükmü kullanım amacına, tarzına, dinin ilke ve hükümlerine ters olup olmamasına göre değişiklik gösterecektir.[188]

5-İçtihat Meselesi

Sırat-ı Müstakim Dergisi'nde İsmail Hakkı İçtihat kapısının kapanıp kapanmaması tartışmalarına şu şekilde katılarak ufuk açmıştır: "*İslamiyet'te içtihat çok önemlidir. Asrın sonlarında içtihadın kapalı olması yahut müçtehitlerin olmadığı iddiasında bulananların sözü nasıl desteklenebilir? Hâlbuki ulema içtihadın farz-ı kifaye olduğu konusunda ittifak etmiştir. Her asırda müçtehit yetiştirilmelidir yoksa bundan herkes sorumlu olur.*

606 tarihinde vefat eden Fahrettin Razi, icmâ konusunda "Eğer bir asırda müçtehitten yalnız bir zat bulunacak olsa onun görüşüne saygı

---

[187] "*Tiyatro Ahlakımıza Nasıl Tesir Ediyor?*", **Volkan**, No:39, 26 Kanun-ı Sani 1324, Pazartesi, s.3.

[188] İlmihal II, s. 97.

gösterilmelidir." *demiştir. Binaenaleyh bu asırda 3 tane müçtehit kalsa hatta bir tane kalsa onun icmâsı delil olur. Çünkü bu yönüyle ümmet için daha iyi olur. Abdülkerim Şehristani şöyle diyor; "Naslar sonu gelen, olaylar ise sonu gelmez olduğundan hâlbuki sonu gelen şey, sonu gelmeyene bağlı olamayacağından içtihat ve kıyasın devam etmesi gerekir ki her hâdise üzerine içtihat bulunsun, İslam ümmeti emin olsun." İnşallah bu konuda milletin tereddütleri biter. Bugün çözülmesi gereken birçok mesele vardır. İçtihat kapısı kapalı değildir olamaz kapalı demek manasız ve lüzumsuzdur. İşte düşmanlarımız tarafından hakkımızda söylenen şeylerden biride kapanma meselesidir. Hâlbuki biz içtihadın kapanmayacağını her zaman söylüyoruz.*" [189]

6-Sûret ve Heykel

Mustafa Sabri Beyanü'l-Hak Dergisi'nde bu konuya geniş bir şekilde yer vermiştir: "*Avrupalılarla ilişkimiz ilerlediğinden beri onlarda aldığımız birkaç güzel şeye bedel aldığımız birçok kötülük vardır. Bunlardan biri resimdir. Dikkatsizliğimizden kaynaklanır. Bir adamın resmini yapmasına ve bulundurmasına İslam'ın hoş bakmadığı malumdur. Peygamberimiz şöyle buyuruyor: "Ahirette en şiddetli azaba uğrayacaklardan biri peygamber katili veya maktulü yahut ebeveyninin birinin katili olanlarla, canlı resmi yapanlar bir de ilminden faydalanılmayan âlimdir." Hadise bakarsak âlimden kasıt, bildiklerini öğretmeyen, Emr-i bi'l maruf nehy-i ani'l münker-i yerine getirmeyen kastedilir. Peygamberimiz "Bir adam bir resim, canlı resim yaparsa resme can verinceye kadar, azap görür, fakat bir insanın yaptığı resme can vermesi mümkün olamayacağından azabının da ebedi olması gerekir." Yine Peygamberimiz "kıyamet gününde şiddetli azaba uğrayacak olanlar Allah'ın yaratma sıfatını taklit edenlerdir" buyurmuştur.*" [190]

---

[189] İsmail Hakkı, "*İçtihat Kapısı Kapalı mıdır?*", **Sırât'ı Müstakîm**, 32. Sayı, 10 Rebiulevvel 1327, 19 Mart 1325, s.82; İsmail Hakkı, "*İçtihat Kapısı Kapalı mıdır?*", **Sırât'ı Müstakîm**, 33. Sayı, 17 Rebiulevvel 1327, 26 Mart 1325, s.97; Mustafa Sabri, " *İçtihat* ", **Beyân'ül Hak**, 27.sayı, 12 Rebiulevvel 1327, 23 Mart 1325, s.610

[190] Mustafa Sabri, "*İslam Dininde Münakaşa olan Meseleler; Suret* ", **Beyânü'l Hak**, 19. Sayı, 22 Kanun-ı Sâni 1324, 12 Muharrem 1326, s.426-427.

İslam dini her konuya ilişkin, bir bakış açısı ortaya koyup her hususta görüş ve düşünceyi yansıttığı gibi, resimle ilgili olarak da bir bakış açısı belirtmiştir. Allah'ın birliği inancına dayanan İslâm dini, bu inancı korumak için son derece titizlik gösterir. Akla ve kalbe, gizli ve açık bir şekilde girebilecek her tür şirk ve putperestlik yolunu kapatır. Onun için de, resim konusunda hassas davranır. Çünkü çoğunlukla, sevilen kimselerin hatıralarını devam ettirmek gibi bir niyetle başlayan resim ve heykel işi, sonunda Allah'a şirk koşmaya, resmi ve heykeli yapılan kimseleri yüceltmeye varabilir. Onun için İslâm dininde yüzlerce yıldır tartışılmaktadır.

Hz. Peygamber İslam'ın ilk döneminde, ne suretle olursa olsun, resimli eşya kullanılmasını yasaklamıştır. Çünkü Hz. Peygamber, şekillere ve eşyalara tapan bir halkı değiştirip dönüştürmeye uğraşmış ve bu mücadeleyi sürdürürken de tekrar onları buna yöneltebileceği ihtimali taşıyan resim ve heykeli yasaklamıştır. [191]

Bu konudaki deliller dikkatle incelendiğinde hadislerde geçen şiddetli tehditlerin, tapınmak için veya yaratma hususunda Allah ile boy ölçüşme kastıyla resim ya da heykel yapanlara ilişkin olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Zira bu amaçla yapılmayan masum resimler için bu tehditler oldukça ağırdır.[192] İslam'ın kuvvetlenip güçlenmesiyle birlikte tazim ifade etmeyen resimlerin yapılmasına müsaade edilmiştir. Nitekim İslâm bilginlerinin çoğu, manzara resimlerinin, yarım (Mesela belden yukarı) insan ve diğer ruh taşıyan hayvanların resimlerinin yapılmasında ve kullanılmasında bir sakınca görmemişlerdir. Yalnız, tam insan ve ruh taşıyan hayvan resimleri hakkında âlimlerden bir kısmı, tazim olmaksızın kullanmayı kerahetle caiz görmüş, bir kısmı da görmemiştir. Mustafa Sabri de aynı görüştedir ancak şöyle bir itirazın olamayacağını dile getirmiştir: "*Ancak insanlardan hiçbiri bu maksatla resim yapmaz, bu hadis-i şerif onları kapsamaz denilemez, çünkü resim yapanların bu niyetle yapmayacağı peygamberce de bilinir, ancak bu hareketi ne niyetle*

---

[191] İlmihal II, s. 99.

[192] İlmihal II, s. 102.

yapıyorsa yapsın yaratmak gibi kabul edilir." [193]

İslâm, içine hiçbir şüphenin karışmadığı tevhit dinidir. Bu dinin en önde gelen özelliği, Allah'ı birleyen ve O'nu kendisine layık olmayan her şeyden tenzih eden bir ulûhiyet akidesine sahip olmasıdır. Bunun için İslâm, şarktan veya garptan gelen cahili, batıl inanç ve düşüncelerle ilgiyi kesmiştir. Burada suretlerin haram kılınışının illeti, onlara tapınılmasıdır. Bu gün, bu illet ortadan kalkmıştır. Bir müslümanın bir surete tapması düşünülemez. Medeniyet çağının insanı bu hataya düşmez, denilebilir. Ancak İslam, putu haram kılarken, bunu bir zaman ve mekânda sınırlamamıştır. Ayrıca yeryüzünün birçok yerinde hâlâ putlara tapılmaktadır. Hindistan'da hâlâ, birçok heykel yanında ineğe de tapılmaktadır. Bunun için kanlı mücadeleler verilmiştir. Yâni, asırların ve medeniyetin ilerlemesiyle bu konuda değişen pek bir şey olmamıştır. Birçok büyük dinin mensupları selim aklın kabul etmeyeceği birçok şeyi, din diye kabul edip benimsemektedir. Hak veya batıl bütün dinlerde kötülenen bir varlık olan şeytana tapınma ayinleri düzenleyen grupların var oluşu, bu konudaki tehlikenin insan için her zaman var olduğunun en güzel delilidir.

Mustafa Sabri, resim yapmakla ilgili görüşlerinin yanı sıra fotoğrafa da değinerek yarım fotoğraf yapılmasında sakınca olmadığını, devlet için özellikle suçlu insanları yakalamalarında yararlı olacağını söylemiş ve endişelerini de şu şekilde ifade etmektedir: "*Ancak verdiğimiz cevazlar ve müsaadeler kötü düşüncelerle kötü kullanılmaktadır. Yarım fotoğrafla başlanan iş daha sonra bütün olur. Ressamlığın, fotoğrafçılığın, çıplak kadın resimleri sunacağı akla gelir miydi? Onun için ben de yarım fotoğraf meselesini korkuyla söylüyorum.*"[194]

Fotoğrafla ilgili ise Mustafa Sabri, şunları söylemiştir: "*Bir adamın 5 yaşındaki bir resmini ya da 25 yaşındaki bir resmini alıp bakması garip bir*

---

[193] Mustafa Sabri, "*İslam Dininde Münakaşa olan Meseleler; Suret* ", **Beyânü'l Hak**, 19. Sayı, 22 Kanun-ı Sâni 1324, 12 Muharrem 1326, s.427-428.

[194] Mustafa Sabri, "*İslam Dininde Münakaşa olan Meseleler; Suret* ", **Beyânü'l Hak**, 19. Sayı, 22 Kanun-ı Sâni 1324, 12 Muharrem 1326, s.427.

iştigal, batıl bir hayal değil midir? Sonra bir adamın hayatından sonra, resmine bakılması, bakileştirme arzusundan başka bir şey değildir. Yine sevdiğinin resmini saklayan için bu durum hasret çekmekten üzülmekten başka bir şey değildir. Fotoğrafın bir faydası vardır; o da hükümetlerin bir takım canileri fotoğrafla yakalamaları kolaydır. Ancak bu zaruri bir durumdur."[195]

Bu hususta da bazı âlimler bunun caiz olduğunu, bir kısmı da olmadığını savunmuştur. Caiz görenler, fotoğraf belirli vasıtalarla gölgeyi hapsetmekten ibarettir, yasaklanan resimlerden değildir, çünkü yasaklanan resim, daha önce yapılmamış bir resmi yapmak, Allah'ın yarattığı bir hayvana benzetmeye çalışmaktır, hâlbuki herhangi bir aletle alınan fotoğrafta bu anlam yoktur, derler. Caiz görmeyenler de resim konusunda olduğu gibi fotoğraf konusunda da şiddet gösterir ve kerahati üzerinde ısrar ederler. Yalnız bunlar da pasaport, nüfus cüzdanı, ehliyet gibi zorunlu haller ve şüphelileri tanıma dolayısıyla çekilen ve tazim niyeti yahut inancı sarsma olmayan resim ve fotoğraflara ruhsat verirler.

Mustafa Sabri heykel hakkında; heykelin gereksiz ve boş bir iş olduğunu, putperestlik ihtimali olduğu için yapılmaması gerektiğini şu sözlerle açıklamıştır: "Gelelim heykellere, bunların hiçbir faydası yoktur. İslam bunlara resim noktasından bakar, faydasız, israf ve beyhude bir masraf olmaları yönüyle men eder. Heykelleri yapılan şahısların heykelleri yerine hayrat ve hasenat yapılsa bundan insanlar faydalanır ve sevabını kendisi de alır. Sonra ölülerin hiç birine zerre kadar fayda vermeyen bu ruhsuz şahıslar hiçbir şey ifade etmez.

Heykellerini yaptırmak için insanların çalışıp çabalamaları iyi bir maksat değildir. Mesela İslam'da nam için cihada giden görevini ifa etmiş olmaz. İslam'da şahısların büyüklüğü heykellerinin ihtişamından değil hizmetlerinin derecesindendir.[196]

---

[195] Mustafa Sabri, "*İslam Dininde Münakaşa olan Meseleler; Suret* ", **Beyânü'l Hak**, 22. Sayı, 16 Şubat 1324, 8 Muharrem 1327, s.492.

[196] Mustafa Sabri, "*İslam Dininde Münakaşa olan Meseleler; Suret* ", **Beyânü'l Hak**, 22. Sayı, 16 Şubat 1324, 8 Muharrem 1327, s.492-494.

Heykelin yasaklanmasında cahiliye Araplarının putlara tapma adetleri vardır. İslamiyet, puta tapma vesilesi olan şeyleri kaldırmak için titiz davranmıştır.

Mustafa Sabri heykelin asli ihtiyaçlar arasında yer almadığını belirterek şunları ifade etmiştir:"İkinci üçüncü derecede önemli olan bu ressamlık ve heykeltıraşlık sanatı, insanın zevkini okşaması itibariyle medeniyet için mutlaka lazım ise bir resmin tam azaları olmamak şartıyla resim hakkında mevcut olan şer-i izni kullanarak mümkündür ki, biz bunu kötü yönde kullanılmamasını istiyoruz.

Resim yapmak Cenab-ı Hakk'ın yaratılış sıfatını taklit etmek olarak yasaklanmış olduğu gibi bunları evde bulundurmanın yasaklanmasının hikmeti putperestliğe kaynak olacak şeyin önünü kesmekten ibaret olduğu tahmin edilir. "Bundan sonra suretlere tapacak kadar şaşkın adanlar kalmamıştır, böyle düşünüyorum illet ortadan kalkınca men edilen şeyde kalkmıştır" diyerek kendi kendini kandıran adamlar, putperestliğin men'i tabiri ile putperestlik ihtimalinin men'i tabiri arasındaki farkı anlayamıyorlar. Hâlbuki bugün putperestlik olmasa bile ihtimali vardır ve yarın bizatihi kendisinin de olmayacağını kimse tahmin edemez."[197]

Allah'ın birliği inancına dayanan İslâm dini, bu inancı korumak için son derece titizlik gösterir. Akla ve kalbe, gizli ve açık bir şekilde girebilecek her tür şirk ve putperestlik yolunu kapatır. Onun için de, resim konusunda hassas davranır. Çünkü çoğunlukla, sevilen kimselerin hatıralarını devam ettirmek gibi bir niyetle başlayan resim ve heykel işi sonunda, Allah'a şirk koşmaya, resmi ve heykeli yapılan kimseleri yüceltmeye veya tanrılaştırmaya kadar varır. Bu sebeple Hz. Peygamber İslam'ın ilk döneminde, ne suretle olursa olsun, resimli eşya kullanılmasını yasakladı. Çünkü Hz. Peygamber şirkle mücadele halindeydi; insanları putlara, heykellere, resimlere ibadetten uzaklaştırıyordu. Nitekim resim ve heykeli şiddetle yasaklayan hadisler bu dönemde söylenmiştir.

---

[197] Mustafa Sabri, "*İslam Dininde Münakaşa olan Meseleler; Suret* ", **Beyânü'l Hak**, 25. Sayı, 9 Mart 1324, 29 Safer 1327, s.570-573.

Buradan yasaklanan şeyin kişileri şirke götürmesi, kutsallık ve tapınma aracı yapılması olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, endişe ve tehlikenin mevcudiyeti oranınca yasak oluş hükmünün varlığını koruyacağı; bunun bulunmayıp daha çok bir ihtiyacın ve estetik duygunun ifadesi olduğu durumlarda resim yapma, resimli eşya kullanma ve bu tarz çalışmaları ise aslî hükmü olan "mübah" çerçevesinde değerlendirmenin uygun olacağı söylenebilir.

Günümüzde fotoğrafın, kamera, video ve diğer teknik araçlarla ekrana, sahneye yansıtılan görüntülerin tasvir kapsamında düşünülmemesi gerekir. Çünkü bunlar, mevcut varlıkların kaydedilip tekrar görüntüye gelmesidir.[198]

---

[198] İlmihal II, s. 103.

SONUÇ

II. Meşrutiyet Dönemi siyasi olarak iç ve dış olayların baskısı altında kalmış, kısa aralıklarla birbiri peşinden gelen savaşlar Osmanlı ülkesini küçültmüştür. Yabancıların müdahaleleriyle bağımsızlık tehlikeye girmiş bu durumdan kurtulmak için birçok fikirler öne sürülmüştür. Bu dönemde etkili olan İttihat ve Terakki, demokratik müesseseleri kendi menfaati için kullanmış böylece bütün siyasi hayat bir iktidar partisi grubunun baskısı altına girmiştir. İttihat ve Terakki ile muhalefet arasında ciddi tartışmalar olmuş, bu tartışmalar siyasi çatışma olmaktan çıkıp din kavgaları haline gelmiştir. İttihat ve Terakki ne pahasına olursa olsun iktidarda kalmaya çalışmıştır. Bu nedenle de özgürlük ortamı zedelenmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ve istibdat döneminin kapanmasıyla insanlar fikirlerini özgürce ortaya koymuşlardır. Bu dönemin en bariz özelliği, pek çok gazete ve derginin hep birlikte Abdülhamit'in memleketin içinde bulunduğu nazik durumlar sebebiyle tatbik ettiği Meşrutiyet öncesi icraatı tenkit etmeleridir. Sadece İstanbul'da 1908-1909 senelerinde 353 gazete ve dergi yayınlanmıştır. Bu sayıya ülkenin dört bir yanında yayınlanan Türkçe gazetelerle yabancı dilde yayınlananlar da eklenince, birdenbire binlerce yayın ortaya çıktığı görülmüştür. Bunlar arasında Osmanlı Devletinin parçalanmasını ve yıkılmasını isteyen hareketlerin yayın organları ortaya çıkmış ve böylece memlekette bir fikir anarşisi doğmuştur.

Çeşitli grupları temsil eden yayın organları halkı etkilemiş ve onları yönlendirmiştir. Eski gazeteler kendilerini yenilemeye çalışırken, Abdullah Zühdü ile Mahmut Sadık Yeni Gazete'yi; Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Hüseyin Kâzım (Kadri) Tanin'i kurmuşlardır. Tanin, İttihat ve Terakki'nin politikalarını savunmuş; adeta diğer gazetelere savaş açmıştır. Yeni Tasvir-i Efkâr Gazetesi de, İttihatçıları destekler mahiyette yayınlar yapmıştır. Kısa ömürlü Hukuk-i Umumiyye ile Selanik ve Manastır'da yayınlanan Şura-yı Ümmet, Rumeli ve Silah gibi gazeteler de İttihat ve Terakki fikirlerinin

savunuculuğunu yapmıştır. Bunların yanında İttihat ve Terakkinin fikir ve icraatlarına karşı çıkan partilerin yayın organı şeklinde gazeteler de ortaya çıkmıştır. Ahrar Partisinin Osmanlı, Mevlanazâde Rıfat'ın Hukuk-ı Umumiyye, Serbestî Gazeteleri, Mizancı Murat'ın Mizan'ı, Ali Kemal'in başına geçtiği İkdam, Derviş Vahdetî'nin Volkan'ı, Cemiyet-i İlmiyye-i İslamiyye'nin Beyan-ül-Hak'ı da bu kısımda sayılabilir. Bu arada çıkan sayısız mizah dergisi de, kamuoyuna tesir etmeye çalışmıştır. Muhalefet yapanlar fütursuzca eleştiriler de bulunmuşlar, hep kendilerini haklı görmüşlerdir. Tarafsız kalmaya çalışan yayın organları da zaman zaman bu tartışmaların içinde yer almıştır.

Ayrıca bu dönemde, her türlü düşünce, doğudan ve batıdan kaynaklanan her türlü akım yazıya dökülüp kamuoyuna sunulmuş, her milletin, her azınlığın, hem kendi dilinde, hem de Türkçe olarak yayınlanan gazeteleri ortaya çıkmıştır. Komünizmi ve sosyalizmi öven, İştirak, Sosyalist, İnsaniyet, Medeniyet, İdrak gibi yayın organları bu dönemde yayın hayatına girmiştir.

II. Meşrutiyet dönemi, getirdiği özgürlük ortamı yanında, genellikle kararsızlık ve bocalama dönemi olarak da çoğu kaynakta geçmiştir. Aynı zamanda bocalamalara ve toplumsal çözülüşe çare olarak sunulan din ve ahlâk temeline dayalı girişimlerde de çelişkilerin yaşandığı bir dönemi oluşturur. Bu nedenle dönem, öncesine ve hatta sonrasına göre zengin ve çeşitli düşünsel hareketlere sahne olmuştur. Dönemin aydınları, felaketlerle yüz yüze olunan bu ortamda, toplumsal, siyasal ve eğitimsel olarak toplumsal çıkış yolları için tezler üretmişlerdir. Basın-yayın dünyasında da özellikle bu dönemde eğitim ve ahlâk çerçevesinde yoğun tartışmalar gündeme gelmiştir.

Söz konusu süreçte aynı zamanda devletin çöküş süreci içerisinde oluşu, bu duruma bir çare arayış niteliğinde olan girişimlerin yönünü de tayin etmektedir. Bu çare arayışı, İslâmcı çevrede ahlâksal bozuluş olarak algılanan duruma yöneliktir. Çağdaşlaşma süreci de diyebileceğimiz bu dönemde eğitim ve kültür hayatındaki Batı etkisine karşı bu yarayı sarmaya yönelik çalışmalar görmekteyiz. Bu çalışmalarda, yaşanılan buhranın nedeni olarak toplumsal ve bireysel ahlâkî çöküntü ve İslâm dini ahlâkının yeni eğitim ve kültür hayatında ihmal edilmiş olması gösterilmekteydi. Bu manevî yıkılış sonucu, maddî plânda

da toplumun yok oluşa gittiğine inanılmaktaydı. Meşrutiyet'in fikir adamları Batı'nın üstünlüğünü saklamamışlardır. Bu üstünlüğün sebeplerini araştırmışlardır. Üstünlüğün teknik açıdan olduğunu vurgularken ahlâki yönden Batı'nın çöküş içinde olduğunu söylemişlerdir. Taklitçiliğin doğru olmadığı değişimin olması gerektiği sıkça ifade edilmiştir. Derviş Vahdetî ve Bediüzzaman, yazılarında halkı İslam birliğine davet ederek tek kurtuluşun İslam'a sarılmakta olacağını söylemişlerdir. "İslam dini kesinlikle ilerlemeye engel değildir, eğer olsaydı Osmanlı kaç yüzyıldır ayakta kalmazdı" denilerek İslamcılara göre gerilemenin sebebi İslam dininin tam olarak uygulanmamasında görülmüştür.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte o zamana dek açıkça tartışılamayan konular konuşulmaya başlamıştır. Kavmiyetçilik (ulusçuluk) tartışmaları, dinde reform sorununu gündeme getiren tartışmalar en önemli başlıklar olarak görülebilir. Müslümanların içinde bulundukları kötü durumun müsebbibinin din olmadığı, bu istenmeyen durumun geleneksel inançların neticesinde ortaya çıktığı temel iddialar arasındaydı. Yapılması gereken, asırlarca din adı altında gelenek yoluyla bize gelen 'din dışı' unsurların tasfiyesiydi. Ancak bu yolla gerçek İslâm'a ulaşılıp, asr-ı saadette tecrübe edilen doğru İslâm yaşanabilirdi. Fakat saf halindeki İslâm'ın niteliği, kurumlar ile ilişkisi, saf hâle döndürülmek üzere ne gibi müesseselerin kaldırılması gerektiği noktaları üzerinde ayrılıklar hemen ortaya çıkmıştır. Bu konu İslâmcılar tarafından kaleme alınmıştır.

Volkan Gazetesi'nde çıkan yazılarda Vahdetî ve Şehâbettin kavmiyetçiliği eleştirerek, Müslümanların kardeş olduğunu, birlik olmaları gerektiğini kavmiyetçiliğin buna engel olacağını belirtmişlerdir. Bütün milletler arasındaki birleştirici unsur İslâm olmalıdır. Âlimler görevlerini yapıp insanları uyarmalıdırlar. Serbestî Gazetesi'ndeki yazılar da bu yöndedir.

Meşrutiyet Döneminin kayda değer olgularından biri, siyasî ve toplumsal konulardaki pek çok yasaklama ve sansüre rağmen, kadın, kadın kıyafeti gibi konularda bir kısıtlama olmamasıdır. Sansür uygulamalarına karşılık, II. Abdülhamit döneminde basın ve yayın gözle görülür bir şekilde gelişince

bundan kadınlara yönelik yayınlar payını almıştır. Kadınlara dönük yayın yapan birçok dergi çıkmıştır. Bu yayınlarda kadınları ilgilendiren konulara ekli olarak, Batı'daki gelişmeler doğrultusunda Osmanlı-Türk kadınının toplum ve aile içindeki konumu da tartışılmıştır. Kadın dergilerinin dışında diğer gazete ve dergilerde de bu konulara yoğun bir şekilde yer verilmiştir. Tüm bunlar, kadının toplumsal konumu, hak ve ödevleri, giyim-kuşam gibi konulara toplumun bakış açısını etkilemiştir. İnceldiğimiz yayınlardan olan Sırât-ı Müstakîm ve Beyân'ül Hak Dergisi, kadın konusuna geniş yer vermiştir. Kadının kimliği, kadın-erkek eşitliği, tesettür, kadının çalışması, kadının eğitimi, kadının görevleri, boşanma, çok evlilik konuları tartışılmıştır.

M. Ferit Vecdi, Sırât-ı Müstakîm Dergisi'ndeki "Müslüman Kadını" adlı yazı dizisinde bu konulardaki görüşlerini yansıtmıştır. Kadının asıl görevinin annelik olduğu, çocuk terbiyesinden ve ev işlerinden kadının sorumlu olduğu vurgulanarak çalışmasının uygun olmayacağı dile getirilmiş bu konuda Batı'nın taklit edilmesinin doğru olmadığı söylenmiştir. Batı ahlâki yönden çöküntü içerisindedir ve kadınlara hak verildiği savunulan toplumlarda kadının ne kadar aşağılandığı ortadadır. Kadınlara İslam'ın verdiği önem dile getirilmiştir. Kadın ve erkeğin eşit olamayacağı, yaratılışlarının farklı olduğu erkeklerin daha üstün olduğu söylenmiştir. II. Meşrutiyet, toplumu daha gelenekçi bir yapıya sahip olduğu ve kadın ev dışına çıkmaya başladığı için bu şekilde düşünülmektedir. İslam dinene göre erkek kadından daha üstün değildir. Her iki cinsin de konumları farklıdır.

M. Ferit Vecdi, kadının kesinlikle çalışmaması gerektiğini söylemiştir. Kadınların çalışmasını esaret olarak görmüş ve çalışan kadının asıl görevini ihmal edeceğini vurgulamıştır. Musa Kâzım da buna paralel olarak, kadının haklarını İslam'ın koruduğunu, ev geçindirme zorunluluğunun olmadığını söylemiştir. Bunlara karşın Fatma Âliye, İslam tarihinden örnekler vererek, kadının da çalışabileceğini söylemiştir. Bu dönemde kadının sosyal hayatta yer almasını savunan entelektüeller, aynı zamanda tesettürü de savunmuşlardır.

En önemli meselelerden biri olan kıyafet konusunda, kadının dışarıda çarşaf giymesi gerektiği söylenmiş, tesettürün faydaları anlatılmıştır. Bu

meseleye yaklaşımda genellikle Batılı oryantalist ve entelektüeller karşısındaki ezik ve savunma psikolojisinin olduğu bir üslup hâkimdir. Mesela, İslamiyet'te kadının durumu üzerine en çok yazı yazanlardan biri olan Fatma Aliye, yazılarında kadın meselesine eğilen Batılı yazarların ön yargılarını sergilemeye ve İslamiyet'in kadını toplum içinde ikinci sınıf bir varlık kıldığı şeklindeki iddiaları cevaplandırmaya ayırmıştır. Fatma Âliye'ye göre, İslamiyet'in koyduğu kurallar kadınların haklarını korumak içindir; ancak kurallar zamanla asıl amacından saptırılmıştır. Örtünme konusunda ise Fatma Âliye, bol bir elbise giyilerek yalnızca saçların örtülmesinin şeriata uygun bir şekilde tesettürü sağlayacağı; yaşmak, ferace, çarşaf ve peçenin sonradan yerleşmiş ve şer'i kurallarla bağdaşmayan uygulamalar olduğu görüşünü savunmuştur. Müslüman kadın ve erkeğe yakışanın birlik ve beraberlik olduğunu, kadınların yeni bir şey istemediğini İslam'ın bahşettiği hakları geri istediklerini dile getirerek, şeriat hükümlerinin, Kur'an-ı Kerim ve İslam tarihinin delilleri olduğunu söylemiştir.

II. Abdülhamit zamanında devletin karşılaştığı onca güçlüğe rağmen kadınla ilgili konuların "en önemli" meseleler olması da ayrıca dikkat çekicidir. Çok evlilik konusunda ise, yazarlar bu konuyu göstererek İslam'ı eleştirenlere karşı savunmacı bir tavırla görüşlerini sunmuşlardır.

Çok evliliğin gerekçelerini anlatarak bunun bir hak olduğunu ifade etmişlerdir. Evlilik dışı, gayr-i meşru ilişkiler yaşamaktansa çok evliliğin daha insancıl bir tercih olduğunu, batıdaki ilişkilerin ahlâk dışı gayr-i insani olduğunu vurgulamışlardır. Boşanma ile ilgili kadına hak verilip verilmemesi dönemin en çok tartışılan meselelerinden biri olmuştur. Musa Kâzım ve Mustafa Sabri, boşanma konusunda, kadının bu hakkı kullanmaması gerektiğini, bu hakkın erkeğin yaratılışı gereği, kendisine ait olduğunu ifade etmişlerdir. Bu düşünce dönemin geneline nüfuz etmekle birlikte kadın haklarını savunanlar bu hakkın kadınlara da verilmesinin insani bir zorunluluk olduğunu vurgulamışlardır.

Kadınla ilgili hemen her konunun büyük tartışmalara sebep olduğu II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadının eğitimi hakkında da çokça konuşulmuş ve konuyla ilgili pek çok makale yazılmıştır. Beyanü'l-Hak ve Sırat-ı Müstakim'de

çıkan yazılarda kadın için en fazla liseye kadar verilecek eğitimin yeterli olduğu vurgulanırken, Fatma Âliye ve Fatma Saide'nin başını çektiği kadın haklarına duyarlı kimi kişi ve gruplar bu düşüncelerin yetersizliğine şiddetle karşı çıkmış ve konuyla ilgili pek çok yazı kaleme almışlardır.

II. Meşrutiyet çok kısa bir zaman diliminde gerçekleşmiş olmasına karşın etkileri çok uzun süreli hissedilmiştir. Yaratılan özgürlükçü atmosfer tüm basını, entelektüelleri ve grupları derinden etkilemiştir. O döneme kadar tartışılmayan pek çok konu ve mesele, adeta vücuttan atılan cerahat gibi dışarı çıkarılmış ve gerçekle çarpıcı yüzleşmeler yaşanmıştır. İslam'ın ilerlemeye mani olup olmamasından Kur'an'ın bir fen kitabı olup olmamasına; resim ve heykelden tiyatroya kadar pek çok mesele hakkında çok derinlikli olmasa da önemli tartışmalar gerçekleşmiştir.

İkinci Meşrutiyetin ilanının ilk aylarında serbestlik içinde bulunan, dilediklerini yazan, milleti padişah ve devlet adamları aleyhinde isyana teşvik eden gazete ve dergiler üzerinde, 31 Mart Vak'asından sonra iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki komitesince, kontrol sıklaştırılmış, 5 Nisan 1909'da İttihatçılara karşı olan Serbesti Gazetesi yazarı Hasan Fehmi öldürülmüştür. Meclise 28 Nisan 1909'da bir Matbuat Kanunu ile gazete çıkarmakta beyanname esası getirilmiştir. Bu kanunda devletin temelini sarsmaya yönelik, padişahı, dinleri ve Osmanlı milletini koruyucu, suçu ve ayaklanmayı kışkırtıcı yazıları frenleyen maddeler yer almıştır.

31 Mart Vak'asında, Tanin başyazarı Hüseyin Cahit zannedilerek bir milletvekili öldürülmüş ve 31 Mart Vak'ası bastırılınca kışkırtıcılardan olduğu iddia edilen Derviş Vahdeti idam edilerek İttihatçılara muhalif gazetesi Volkan da kapatılmıştır.

Tezimizde işlediğimiz ve Osmanlının son asrında yaşanan bu olayların ve tartışmaların günümüzde yaşananlardan pek farklı olmadığını müşahade ediyoruz. 19. asır fikir tartışmalarını yaşamış bir toplumun, bugün aynı eksenli tartışmaları tekrarlaması, geçmiş birikiminden yeterince yararlanmadığını gösterir.

KAYNAKÇA

"*Anayasa*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, I, s.24.

"*Basın*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, I, s.119-129.

"*Gençlik*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, II, s.520.

"*II. Meşrutiyet'te Basın*", **Yasama ve Yargı Dergisi**, Ankara, 1964, (22), s.1-18.

"*Meşrutiyet*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, IV, s.951.

"*Mizah*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, IV, s.1103-1105.

"*Ordu ve Güvenlik",* **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları., İstanbul, 1985, V, S.1255.

"Ordu ve Güvenlik", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** V, s.1256.

"*Siyasal Akımlar*", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** V, s.1392-1420.

"*Tiyatro Ahlakımıza Nasıl Tesir Ediyor?*", **Volkan**, No:39, 26 Kanun-ı Sani 1324, Pazartesi.

A. Şehabettin, " *Din* ", **Volkan**, No:27, 14 Ocak 1324, Çarşamba.

A. Şehabettin, " *İslamiyet* ", **Volkan**, No:25, 12 Ocak 1324, Pazartesi.

Ahmet Reşit, "*Tesettür*", **Beyânü'l-Hak**, 18. sayı, 19 Kanuni Sani 1324, 9 Muharrem 1326.

Ali Kemal, "*İslam Kadınları*", **İkdam**, 2 Eylül 1324, Salı.

ALKAN, Ahmet Turan, **II. Meşrutiyet Dönemi Ordu ve Siyaset**, Cedit Neşriyat, Ankara, 1992.

BAYRAKTAR, Bayram, "*II. Meşrutiyet Dönemi'nde Subayların Siyaset Yapmasına Engel Olmak Amacıyla Yapılan Uygulama Hakkında Bir Değerlendirme* ", **Osmanlı Ansiklopedisi**, II, s.456.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi,** TTK, Ankara, 1964.

Bediüzzaman Saidi Kürdî, "*Âlimlerin Dikkatine!*", **Volkan**, No:83, 11 Mart 1325, Pazar.

Bediüzzaman, " *Hakikat* ", **Volkan**, No:70, 26 Şubat 1324, Pazartesi.

Bediüzzaman, "*Âlimlerin Dikkatine!*", **Volkan**, No:84, 12 Mart 1325, Pazartesi.

CEYHAN, Abdullah, **Sırat-ı Müstakim Fihristi,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, **Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar**, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul, 1962.

Derviş Vahdeti, " *Din ve Kavmiyet* ", **Volkan**, No:41, 28 Ocak 1324, Çarşamba.

Derviş Vahdeti, " *İkaz* ", **Volkan**, No:47, 3 Şubat 1324, Salı.

Derviş Vahdetî, "*Âlimlerin Dikkatine!*", **Volkan**, No: 40, 27 Ocak 1324, Salı.

ESED, Muhammed, **Kur'an Mesajı**, İşaret Yayınları., İstanbul, 2002.

Fâtıma Aliye, "*İslam Kadınları*", **İkdam**, 20 Ağustos 1324, Cumartesi.

Fatma Sâide, "*Valide ve Hanım Teyzelere*", **Volkan**, No.11, 8 Aralık 1324, Pazartesi.

GEVGİLİLİ, Ali, "*Türkiye Basını*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, I, s.210.

GÖRMEZ, Mehmet, "*İlahi Dinlere Göre Başörtüsü*", **İslamiyat**, IV, 2. sayı, Nisan-Haziran 2001.

GÖVSA, İbrahim Alaettin, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Yedigün Neşriyat, Basın yeri ve tarihi yok.

Hâdimi Muhammed Vehbi, "*İslam Dini İlerlemeye Engel midir?*", **Beyânü'l-Hak**, 4. sayı, 13 Teşrini Evvel 1324, 30 Ramazan 1326.

Hâlide Salih, "*Beşiği Sallayan El Dünyaya Hükmeder*", **Tanin**, No.6, 24 Temmuz 1324, Perşembe.

Hasan Fehmi, "*Batı ve Doğu*", **Serbestî**, No:12, 14 Teşrini Evvel 1324, 3 Zilkade 1326.

Hasan Fehmi, "*İslam ve Taassup*", **Serbestî**, No:76, 19 Kanûni Sâni 1324, 9 Muharrem 1326.

Hasan Fehmi, "*Terbiyeyi İslâmiyyemiz* ", **Serbestî**, No:21, 23 Teşrini Sâni 1324, 12 Zilkade 1326.

Hasan Fehmi, "*Yazık Bu Millete*", **Serbestî**, No:127, 11 Mart 1325, 1 Rebiülevvel 1327.

Hüseyin Hazım, " *Doğu-Batı* ", **Beyân'ül Hak**, 18. Sayı, 19 Kanun-i Sani 1324, 9 Muharrem 1326.

İNUĞUR, M. Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi,** DER Yayınları, İstanbul, 2002.

İSKİT, R. Server, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış,** MEB, Ankara, 2000.

İslam ve Toplum, İlmihal II, İSAM, İstanbul, 1999.

İsmail Hakkı, "*İçtihat Kapısı Kapalı mıdır?*", **Sırât'ı Müstakîm**, 32. Sayı, 10 Rebiulevvel 1327, 19 Mart 1325.

İsmail Hakkı, "*İçtihat Kapısı Kapalı mıdır?*", **Sırât'ı Müstakîm**, 33. Sayı, 17 Rebiulevvel 1327, 26 Mart 1325

KABACALI, Alpay, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü,** Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1990.

KODAMAN, Bayram, "*II. Meşrutiyet Dönemi*", **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, (Editör: Hasan Celal Güzel, Prof. Dr. Ali Birinci), Yeni Türkiye Yayınları, Semih Ofset Baskı, Ankara, 2002,

KOLOĞLU, **1908 Basın Patlaması,** Bas-Haş Yayınları, İstanbul, 2005.

KOLOĞLU, Orhan, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın,** İletişim Yayınları, Şefik Matbaa, İstanbul, 1992.

LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK, Ankara, 2000.

M. Ferid Vecdi, , "*Tesettür Kadınların İktisab-a Kemal Etmelerine Mani midir?*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 14. Sayı, 2 Zilkade 1326, 13 Teşrini Sani 1324.

M. Ferid Vecdi, , "*Tesettür Kadınların İktisab-a Kemal Etmelerine Mani midir?*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 13. Sayı, 24 Şevval 1326, 6 Teşrini Sani 1324.

M. Ferid Vecdi, "*Müslüman Kadın*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 7. Sayı, 12 Ramazan 1326, 25 Eylül 1324.

M. Ferit Vecdi, "*Kadın Bedenen ve Ruhen Erkekle Bir Olabilir mi?*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 5. sayı, 27 Şaban 1326, 11Eylül 1324.

M. Ferit Vecdi, "*Kadın Bedenen ve Ruhen Erkekle Bir Olabilir mi?***",** Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 6. sayı, 5 Ramazan 1326, 18 Eylül 1324.

M. Ferit Vecdi, "*Kadın erkekten kaçmalı mı?*", **Sırât- Müstakîm**, 10. sayı, 1 Şevval 1326, 14 Teşrini Evvel 1324.

M. Ferit Vecdi, "*Kadının Fıtratında Erkek İşlerine Girişebileceğin Gösteren Bir şey Var mıdır?*", **Sırât-ı Müstakîm**, 9. sayı, 26 Ramazan 1326, 9 Teşrini Evvel 1324.

M. Ferit Vecdi, "*Kadının Fıtratında Erkek İşlerine Girişebileceğin Gösteren Bir şey Var mıdır?*", **Sırât-ı Müstakîm**, 10. sayı, 1 Şevval 1326, 14 Teşrini Evvel 1324.

M. Ferit Vecdi, "*Müslüman Kadını: Kadın İmal-ı Hariciyede Erkekle Müşareket Edebilir mi?*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 8. Sayı, 2 Tesri-i evvel 1324, 19 Ramazan 1326.

M. Ferit Vecdi, "*Müslüman Kadını*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 4. sayı, 21 Şaban 1326, 4 Eylül 1324.

M. Ferit Vecdi, "*Tesettür Kadınların Esaret İşareti midir?*", Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 11. Sayı, 10 Şevval 1326, 23 Teşrini Evvel 1324.

M. Ferit Vecdi, “*Tesettür Kadınların Esaret İşareti midir?*”, Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 12. Sayı, 17 Şevval 1326, 30 Teşrini Evvel 1324.

M. Ferit Vecdi, “*Tesettür*”, Çev. Mehmet Akif, **Sırât-ı Müstakîm**, 2. sayı, 7 Şaban 1326, 21 Ağustos 1324.

Musa Kâzım, “*Çok Evlilik*”, **Sırat-ı Müstakim**, 4. sayı, 21 Şaban 1326, 4 Eylül 1324.

Musa Kâzım, “*Hürriyet ve Musavvat*”, **Sırât-ı Müstakîm**, 3. Sayı, 14 Şaban 1326, 27 Ağustos 1324.

Musa Kâzım, “*Talak*”, **Sırât-ı Müstakîm**, 5. sayı, 27 Şaban 1326, 31 Eylül 1324.

Mustafa Sabri, “ *Surat/Resimler* ”, **Beyânü’l Hak**, 25.sayı, 9 Mart 1324, 29 Safer 1327.

Mustafa Sabri, “ *İçtihat* ”, **Beyân’ül Hak**, 27.sayı, 12 Rebiulevvel 1327, 23 Mart 1325.

Mustafa Sabri, “*Çok Evlilik*”, **Beyânü’l-Hak**, 11. sayı, 1 Kanun-ı Evvel 1324, 20 Zilkade 1326.

Mustafa Sabri, “*İslam Dininde Münakaşa olan Meseleler; Suret* ”, **Beyânü’l Hak**, 19. Sayı, 22 Kanun-ı Sâni 1324, 12 Muharrem 1326.

Mustafa Sabri, “*İslam Dininde Münakaşa olan Meseleler; Suret* ”, **Beyânü’l Hak**, 22. Sayı, 16 Şubat 1324, 8 Muharrem 1327.

Mustafa Sabri, “*İslam Dininde Münakaşa olan Meseleler; Suret* ”, **Beyânü’l Hak**, 25. Sayı, 9 Mart 1324, 29 Safer 1327.

Mustafa Sabri, “*İslam Dininde Münakaşa Olan Meseleler*”, **Beyânü’l-Hak**, 3. sayı, 23 Ramazan 1326, 6 Teşrini Evvel 1324.

Mustafa Sabri, “*İslam Dininde Münakaşa Olan Meseleler*”, **Beyânü’l-Hak**, 5.Sayı, 20 Teşrini Evvel, 1324, 7 Şevval 1326.

Mustafa Sabri, “*İslam Dininde Münakaşa Olan Meseleler*”, **Beyânü’l-Hak**, 6.sayı, 27 Teşrini Evvel 1324, 14 Şevval 1326.

Mustafa Sabri, "*Talak 2*", **Beyânü'l-Hak**, 27. sayı, 27 Mart 1324, 12 Rebiülevvel 1327.

Mustafa Sabri, "*Talak*", **Bayânü'l-Hak**, 26. sayı, 16 Mart 1324, 7 Rebiülevvel 1327.

Müfîde Ferit, "*Kadınlarımızın Fikr-i Teşebbüsü*", **Tanin**, 18 Ağustos 1324, Pazartesi.

NUR, Dr. Rıza, **Hayat ve Hatiratım**, İşaret Yayınları., İstanbul, 1992.

ORAL, Fuat Süreyya, **Türk Basın Tarihi (Osmanlı İmparatorluğu Dönemi) Birinci Kitap,** Yeni Adım Matbaası, Basım yeri yok, 1968.

Ömer Faruk, " *İnanmak* ", **Volkan**, No:28, 15 Ocak 1324, Perşembe.

Ömer Faruk, "*Hakikat Hakikattir!*", **Volkan**, No:70, 26 Şubat 1324, Pazartesi.

ÖZDEN, Mustafa, **II. Meşrutiyetin İlanı Öncesi ve Sonrası**, TDAV, İstanbul, 2000.

ÖZDEŞ, Talip, **Kur'an ve Cinsiyet Ayrımcılığı**, Fecr Yayınları, Ankara, 2005.

Seyyid Muhammed Ömer Hatib, "*İttihad-ı Muhammediye*", **Volkan**, No:88, 16 Mart 1325, Cuma.

Şevket Daileri, " *Din ve Şeriat* ", **Volkan**, No:61, 17 Şubat 1324, Salı.

ŞOPOLYO, Behnan Enver, **Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın,** Güven Matbaa, Ankara, 1976.

TOPUZ, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi,** Gerçek Yayınevi., Volkan Matbaa, İstanbul, 1973.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Hürriyetin İlanı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

TURİNAY, Necmettin, "*Resimli Kitap ve II. Meşrutiyet Yıllarında Dergiler",* **Milli Kültür**, (38), 1983.

Türkiye ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, Anadolu Yayınları, İstanbul, Basım tarihi yok.

UNAT, Faik Reşit, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi**, TTK, Basım yeri ve tarihi yok.

YAKUT, Kemal, "*II. Meşrutiyet döneminde Orduyu Siyaset Dışı Tutma Çabaları (1908-1912)*", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Semih Ofset Baskı, Ankara, 1999, II, s.441-442.